

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Psikoloji Anabilim Dalı

Gelişim Psikolojisi Bilim Dalı

**ERGENLERDE EBEVEYN İZLEMESİ, SANAL ZORBALIK VE YAŞAM
DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN CİNSİYETE GÖRE
İNCELENMESİ**

Damla Karlıer SOYDAŞ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2011

**ERGENLERDE EBEVEYN İZLEMESİ, SANAL ZORBALIK VE
YAŞAM DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN CİNSİYETE GÖRE
İNCELENMESİ**

Damla Karlıer SOYDAŞ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Psikoloji Anabilim Dalı

Gelişim Psikolojisi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

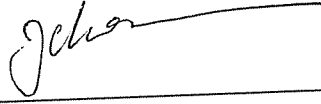
Ankara, 2011

KABUL VE ONAY

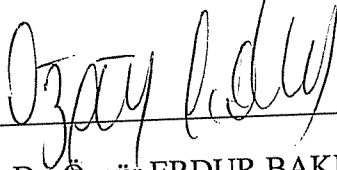
Damla KARLIER SOYDAŞ tarafından hazırlanan “Ergenlerde Ebeveyn İzlemesi, Sanal Zorbalık ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkilerin Cinsiyete Göre İncelenmesi” başlıklı bu çalışma, 12.04.2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Melike SAYIL (Başkan)

Doç. Dr. Zehra UÇANOK (Danışman)

Doç. Dr. Özgür ERDUR BAKER

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. İrfan ÇAKIN

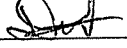
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

12 Nisan 2011

Damla Karlier Soydaş

Sevgili Eşim'e...

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tezimi başarılı bir şekilde bitirmiş olmamın gururu ve mutluluğu içerisindeyim.

Tez yazma süreci içerisinde maddi ve manevi elinden gelen desteği sağlayan ve bana her konuda rehberlik eden değerli tez danışmanım Doç. Dr. Zehra UÇANOK'a teşekkürler.

Tezimi değerlendirmek için zamanını ayıran, eleştirel ve yapıcı fikirleriyle tezime büyük katkılar sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Melike SAYIL, Doç. Dr. Ayşen GÜRE ve Doç. Dr. Özgür ERDUR BAKER'a teşekkürler.

Analizlerimde istatistiksel anlamda bana çok yardımları olan hocalarım Doç. Dr. Durdu KARASOY ve Dr. Yeliz KINDAP'a teşekkürler.

Tezimi sabırla baştan sona defalarca okuyup geribildirimler veren, hatasız ve daha güzel bir tez için kendi tezini yazıyormuşçasına canla başla çalışan, hafta sonlarını bile bana ayıran değerli arkadaşlarım, Nilgün TÜRKİLERİ ve Pınar BURNUKARA'ya teşekkürler.

Tez çalışmam boyunca desteklerini hiç eksik etmeyen, dertlerime çare, sevinçlerime ortak olan sevgili dostlarım, Deniz KURT, Esra KISACIK, Gonca ÇİFFİLİZ, Helin YABAN ve Yusuf BAYAR'a çok teşekkürler.

Tezimin verilerinin toplanmasında ve girilmesindeki yardımlarından dolayı, değerli arkadaşlarım Arcan TIĞRAK'a, Sevtap YEŞİL'e, Ceren ÖZEN'e, Şifa GEZER'e, Esin ERKMEN'e teşekkürler.

Tezimin verilerinin toplanmasında büyük emekleri olan İnönü Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bölümü yükek lisans ve doktora öğrencilerine, özellikle de Betül DOĞAN'a teşekkür etmek isterim.

Benim dünyaya gelme sebeplerim, hayatımın her anında yanımda olan ve bana destek veren, beni hep koşulsuz seven, yaşamım boyunca hayat görüşleri, evlilik yaşamları gibi her konuda gıpta ettiğim ve örnek aldığım sevgili anneme ve babama teşekkürler.

Hayatıma anlam katan, üzüntümde yanımda olup her zaman beni gülümsetmeyi başaran, sevincimde varlığıyla mutluluğumu katlayan, 6 senelik hayatım ve bu tez

sürecinde her zaman bana maddi ve manevi destekte bulunan, kahramanın, her şeyim, sevgili eşim Zafer SOYDAŞ'a teşekkürler.

Ayrıca tezimi 108K424 no'lu proje kapsamında gerçekleştirdiğim için TÜBİTAK SOBAG Grubuna teşekkür ederim.

ÖZET

KARLIER SOYDAŞ, Damla. *Ergenlerde Ebeveyn İzlemesi, Sanal Zorbalık ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkilerin Cinsiyete Göre İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

Bu araştırmanın temel amacı, ilk ve orta ergenlik döneminde, algılanan ebeveyn izlemesi, sanal zorbalık ve yaşam doyumu arasındaki ilişkileri incelemektir.

Bu araştırma, Ankara, Gaziantep, Hatay, İstanbul, Malatya ve Mersin’de Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı devlet okullarında ve özel okullarda, ilköğretim ikinci kademe (6., 7., ve 8. sınıf) ve liseye (9., 10., 11. ve 12. sınıf) devam etmekte olan ergenlerle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemi 662’si (% 47.5) erkek, 733’ü (% 52.5) kız olmak üzere toplam 1395 ergenden oluşmaktadır ve yaş ortalaması 14.87’dir ($S=2.04$).

Araştırmada ergenlere uygulanan demografik bilgi formu, ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojileri kullanım örüntüsünü belirlemeye yönelik sorular, Öğrenciler İçin Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği, Ebeveyn İzlemesi Ölçeği ve Sanal Zorbalık Ölçeği kullanılmıştır.

Araştırmada ergenlerin ve ebeveynlerin demografik özellikleri ile ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntülerinin sanal zorba/kurban olma deneyimini yordamaya katkısını erkek ve kızlarda ayrı ayrı incelemek için Aşamalı Regresyon Analizi yürütülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre, küçük yaşta erkekler ve daha uzun süredir internet kullanan kızlar, annesinin bilgisayar kullanma becerisini daha iyi değerlendiren kızlar, buna karşılık annesinin eğitim düzeyinin daha düşük olduğunu bildiren kızlar sanal zorbalığa daha fazla maruz kalmaktadırlar. Bununla birlikte, daha sık internete giren erkekler ve annesinin bilgisayar kullanma becerisini daha iyi değerlendiren erkekler daha fazla sanal zorbalık uygulamaktadırlar. Daha uzun süredir cep telefonu kullanan kızlar ve daha uzun süredir internet kullanan kızlar ve internete daha sık giren kızlar daha fazla sanal zorbalık uygulamaktadırlar. Ayrıca algılanan ebeveyn izlemesi ile ergenin yaşam doyumu arasındaki ilişkiye sadece erkek ergenlerde sanal zorbalık uygulama ve hem kız hem erkeklerde sanal zorbalığa maruz kalma kısmen aracılık etmektedir.

Anahtar Kelimeler: ilk ve orta ergenlik, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntüsü, sanal zorbalık, ebeveyn izlemesi, yaşam doyumu

ABSTRACT

KARLIER SOYDAŞ, Damla. *An Investigation of the Associations Between Parental Monitoring, Cyberbullying and Life Satisfaction in Adolescents According to Gender*. Master's Thesis, Ankara, 2011.

The main purpose of the present study was to investigate the associations among parental monitoring, cyberbullying and life satisfaction in early and middle adolescence. A total of 1395 (47.5% male, 52.5% female) secondary school and high school students ($M = 14.87$, $SD = 2.04$) were included in the sample. Participants were selected from six different cities (Ankara, Gaziantep, Hatay, Istanbul, Malatya and Mersin). Adolescents completed a package of self-report questionnaire including demographic information, adolescents' information and communication technologies usage characteristics, Multidimensional Students' Life Satisfaction Scale, Parental Monitoring Scale and Cyberbullying Scale.

In the study, Stepwise Regression analysis were conducted to investigate the predictive relations of adolescents' and parents' demographic characteristics, adolescents' information and communication technologies usage characteristics to cyber bully/victim experiences for boys and girls separately. Our findings revealed that younger boys, girls who used internet for a longer period of time, girls who reported better skills of computer usage of their mothers –and on the contrary- girls whose mothers have lower education levels are more likely to be cyber-victims. However, boys who used the internet more frequently per a week, boys who perceived better skills of computer usage of their mothers, girls who used internet more frequently per a week, and girls who used internet and mobile phones for a longer period of time were more likely to be cyber-bullies. It is also seen that being a cyber-bully partially mediated the relation between perceived parental monitoring and adolescent's life satisfaction for boys, being a cyber-victim partially mediated that relation for boys and girls.

Key words: early and middle adolescence, information and communication technologies usage characteristics, cyber bullying, parental monitoring, life satisfaction

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
TABLOLAR DİZİNİ.....	xiv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xvi
EKLER DİZİNİ.....	xvii

BÖLÜM 1

GİRİŞ	1
1.1 SANAL ZORBALIĞIN TANIMI	3
1.1.1 Sanal Zorbalık ve İlişkili Kavramların Ayırt Edici Özellikleri.....	7
1.2 SANAL ZORBALIĞIN YAYGINLIĞI.....	11
1.3 SANAL ZORBALIĞIN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER VE ERGENLERİN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİ KULLANIM ÖRÜNTÜSÜ İLE İLİŞKİSİ	14
1.4 SANAL ZORBALIĞIN ERGENİN AİLE ÖZELLİKLERİ İLE İLİŞKİSİ.....	20
1.5 SANAL ZORBALIĞIN ERGENİN PSİKOSOSYAL UYUMU İLE İLİŞKİSİ.....	26
1.6 ARAŞTIRMANIN AMACI.....	31

BÖLÜM 2

YÖNTEM	34
2.1 ÖRNEKLEM.....	34
2.2 VERİ TOPLAMA ARAÇLARI.....	38
2.2.1 Sanal Zorbalık Ölçeği.....	38
2.2.2 Öğrenciler İçin Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği	41
2.2.3 Ebeveyn İzlemesi Ölçeği.....	44
2.3 İŞLEM.....	46

BÖLÜM 3

BULGULAR	48
3.1 ERGENLERİN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNE SAHİP OLMA VE KULLANIM ÖRÜNTÜLERİNE İLİŞKİN BETİMLEYİCİ İSTATİSTİKLER VE ANALİZLER	48
3.1.1 Ergenlerin Bilgi ve İletişim Teknolojilerini Kullanım Örüntülerinin Cinsiyet ve Sınıf Düzeyine Göre Gösterdiği Değişim	52
3.2 SANAL ZORBALIĞA İLİŞKİN BETİMLEYİCİ İSTATİSTİKLER VE ANALİZLER	59
3.2.1 Sanal Zorbalığa Hedef Olma ve Uygulama Oranları.....	60
3.2.2 Sanal Zorbalığın Cinsiyet ve Sınıf Düzeyine Göre Gösterdiği Değişim	61
3.2.3 Sanal Zorbalık Statülerine Göre Ebeveyn İzlemesi ve Yaşam Doyumu Açısından Elde Edilen Farklılıklara İlişkin Bulgular.....	63
3.3 SANAL ZORBALIK VE EBEVEYN İZLEMESİNİN DEMOGRAFİK	

ÖZELLİKLER VE BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİ KULLANIM ÖRÜNTÜSÜ İLE İLİŞKİSİNE DAİR ANALİZLER.....	66
3.3.1 Sanal Zorbalığa Maruz Kalmanın ve Zorbalık Uygulamanın Demografik Özellikler ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri İle İlişkisinin Ele Alındığı Analiz Sonuçları	67
3.3.2 Ebeveyn İzlemesinin Demografik Özellikler ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri İle İlişkisinin Ele Alındığı Analiz Sonuçları.....	72
3.4 EBEVEYN İZLEMESİ İLE YAŞAM DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİDE SANAL ZORBALIĞIN ARACI ROLÜNÜN SINANMASINA İLİŞKİN ANALİZLER.....	75
3.4.1 Ölçüm ve Yapısal Eşitlik Modellerine Dair Analiz Bilgileri.....	75
3.4.2 Kız ve Erkek Ergenlerde Sanal Zorbalık Uygulama ve Sanal Zorbalığa Maruz Kalma İçin Ölçüm Modelleri.....	76
3.4.3 Kız ve Erkek Ergenlerde Doğrudan Etki Modeli.....	81
3.4.4 Kız ve Erkek Ergenlerde Zorba ve Kurban modelleri için Aracı Etki Modelleri	81
BÖLÜM 4	
TARTIŞMA	84
4.1 ERGENLERİN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNE SAHİP OLMA VE KULLANIM ÖRÜNTÜLERİNE İLİŞKİN BULGULARIN TARTIŞILMASI	84
4.1.1 Ergenlerin Bilgi ve İletişim Teknolojilerini Kullanım Örüntülerinin Cinsiyet ve Sınıf Düzeyine Göre Gösterdiği Değişim	87
4.2 SANAL ZORBALIĞA İLİŞKİN BULGULARIN TARTIŞILMASI.....	92
4.2.1 Sanal Zorbalığa Hedef Olma ve Uygulama Oranları.....	92

4.2.2	Sanal Zorbalığa Dahil Olmada Cinsiyete İlişkin Farklılıkların Tartışılması.....	94
4.2.3	Sanal Zorbalığa Dahil Olmada Sınıf Düzeyine İlişkin Farklılıkların Tartışılması.....	95
4.3	SANAL ZORBALIK VE EBEVEYN İZLEMESİNİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER VE BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİ KULLANIM ÖRÜNTÜSÜ İLE İLİŞKİSİNE DAİR BULGULARIN TARTIŞILMASI.....	96
4.3.1	Sanal Zorbalığa Maruz Kalmanın ve Zorbalık Uygulamanın Demografik Özellikler ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri İle İlişkisinin Ele Alındığı Bulguların Tartışılması.....	96
4.3.2	Ebeveyn İzlemesinin Demografik Özellikler ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri İle İlişkisinin Ele Alındığı Bulguların Tartışılması.....	100
4.4	EBEVEYN İZLEMESİ İLE YAŞAM DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİDE SANAL ZORBALIĞIN ARACI ROLÜNE İLİŞKİN BULGULARIN TARTIŞILMASI.....	104
BÖLÜM 7		
SONUÇ VE ÖNERİLER.....		111
KAYNAKÇA.....		118

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1	Ankara, Gaziantep, Hatay, İstanbul, Malatya ve Mersin’de Yaşayan Ergenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı.....	34
Tablo 2.2	Ergenlerin Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı.....	35
Tablo 2.3.	Ergenlerin Okul Türüne Göre Dağılımları.....	35
Tablo 2.4	Ergenlerin Anne ve Baba Eğitim Düzeylerinin İllere Göre Dağılımı.....	36
Tablo 2.5	Ergenler Tarafından Algılanan Ekonomik Gelir Düzeyinin İllere Göre Dağılımı.....	37
Tablo 2.6	Öğrenciler İçin Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği Promax Rotasyonu Sonrası Faktör Örüntüsü	43
Tablo 2.7	Ebeveyn İzlemesi Ölçeği’nin Temel Bileşenler Analizi Sonrası Faktör Örüntüsü.....	46
Tablo 3.1	Ergenlerin Cinsiyete Göre Bilgisayar ve Cep Telefonuna Sahip Olma ve İnternet Kullanma Oranları.....	48
Tablo 3.2	Ergenlerin Bulundukları İllere Göre Bilgisayar ve Cep Telefonuna Sahip Olma ve İnternet Kullanma Oranları.....	50
Tablo 3.3	Ergenin, Anne ve Babanın Algılanan Bilgisayar Kullanma Beceri Düzeyleri.....	50
Tablo 3.4	Cep Telefonu ve Bilgisayar Kullanım Sürelerinin Cinsiyete ve Sınıf Düzeyine Göre Ortalama ve Standart Sapmaları.....	54
Tablo 3.5	Ergenin Kendisine, Annesine ve Babasına İlişkin Algıladığı Bilgisayar Kullanma Beceri Düzeylerinin Cinsiyete ve Sınıf Düzeyine Göre Ortalama ve Standart Sapmaları.....	58
Tablo 3.6	Sanal Zorbalık Ölçeği, Ebeveyn İzlemesi Ölçeği ve Öğrenciler İçin Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği’nden Alınan Toplam Puanların Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Ranjları.....	59
Tablo 3.7	Sanal Zorbalığa Hedef Olma ve Sanal Zorbalık Uygulama Oranlarının Cinsiyete Göre Dağılımı.....	60

Tablo 3.8	Sanal Zorbalığa Maruz Kalma ve Sanal Zorbalık Uygulama Ortalama Puanlarının Cinsiyete ve Sınıf Düzeyine Göre Ortalamaları ve Standart Sapmaları.....	62
Tablo 3.9	Sanal Zorbalık Statülerindeki Ergenlerin Öğrenciler İçin Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği ve Ebeveyn İzlemesi Ölçeği'nden Aldıkları Ortalama Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları.....	65
Tablo 3.10	Yaşam Doyumunun Alt Boyutlarının ve Ebeveyn İzlemesinin Sanal Zorbalık Statüleri ile İlişkisine Dair Bulguların Özet Tablosu.....	66
Tablo 3.11	Sanal Zorbalığa Maruz Kalma Puanının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları (Erkekler için).....	68
Tablo 3.12	Sanal Zorbalığa Maruz Kalma Puanının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları (Kızlar için).....	69
Tablo 3.13	Sanal Zorbalık Uygulama Puanının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları (Erkekler için).....	70
Tablo 3.14	Sanal Zorbalık Uygulama Puanının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları (Kızlar için).....	72
Tablo 3.15	Ebeveyn İzlemesi Puanının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları (Erkekler için).....	73
Tablo 3.16	Ebeveyn İzlemesi Puanının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları (Kızlar için).....	75

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1	Cep Telefonuna Sahip Olma, Bilgisayara Sahip Olma ve İnternet Kullanımının Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı.....	49
Şekil 3.2	Annenin Çalışma Durumuna Göre Algılanan Bilgisayar Kullanma Beceri Düzeyleri, Eğitim Düzeyleri ve İzleme Ortalamaları.....	52
Şekil 3.3	Kız ve Erkeklerde Zorba İçin Ölçüm Modeli ve Gizil Değişkenler Arasındaki Yapısal Korelasyonlar.....	78
Şekil 3.4	Kız ve Erkeklerde Kurban İçin Ölçüm Modeli ve Gizil Değişkenler Arasındaki Yapısal Korelasyonlar.....	80
Şekil 3.5	Sanal zorba için aracı etki modeli; Sırasıyla Erkek ve Kız	82
Şekil 3.6	Sanal kurban için aracı etki modeli; Sırasıyla Erkek ve Kız	83

EKLER DİZİNİ

Ek 1	Araştırmanın Değişkenlerine İlişkin Korelasyon Tablosu (Erkekler için).....	135
Ek 2	Araştırmanın Değişkenlerine İlişkin Korelasyon Tablosu (Kızlar için)	136

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Son yıllarda cep telefonu, bilgisayar, internet gibi teknolojik unsurların kullanımının her geçen gün daha da artmasıyla birlikte yaşanan çağ “teknoloji çağı” olarak adlandırılmakta ve günümüz gençleri bilgi ve iletişim teknolojileri ile birlikte büyümektedirler. Ergenler internet ve cep telefonunu, arkadaşlarını, ailelerini arayarak ve onlarla mesajlaşarak iletişimde bulunmanın yanı sıra oyun oynayarak, film izleyerek ve müzik dinleyerek eğlenmek; yeni arkadaşlar edinerek ve var olan arkadaşlıklarını sürdürerek sosyalleşmek; bir konu hakkında bilgi sahibi olmak ve derslerine destek sağlamak için araştırma yapmak gibi pek çok farklı amaçla kullanmaktadırlar. Özellikle ergenlik döneminde kimliğini kazanma çabası içerisinde olan birey; bir gruba ait olma, grup onayını yitirmeme gibi içinde bulunduğu gelişimsel döneme uygun şekilde davranarak, bu tür araçları kullanma ve kendini bu araçları kullanım konusunda geliştirme eğilimindedir. Dolayısıyla bugün cep telefonu ve internet, ergenler için akran kültürünün önemli bir parçası haline gelmiştir. Cep telefonuna ve bilgisayara sahip olup olmama, sahip olduğu cep telefonu ve bilgisayarın markası, sahip olunan bu araçların teknik özellikleri ile interneti kullanıp kullanmama ve bu teknolojik araçları kullanım açısından sahip oldukları beceri düzeyleri ergenlerin yer aldıkları sosyal grup içindeki yerlerini tayin edebilmektedir. Ayrıca bahsedilen teknolojik unsurların kullanım sıklığı ergenlerin grup içindeki iletişimi yakından takip edebilmeleri, grup içi dinamikten uzak kalmamaları ve dolayısıyla dışlanmamaları açısından büyük önem taşımaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojileri bilgiye ve kişiye ulaşmayı daha kolay ve ekonomik hale getirdiği için bireyin yaşamında pek çok olumlu amaca hizmet edebilmektedir. İnternet, öğrencilere ihtiyaç duydukları bilgilere ulaşmaları, öğrenim gördükleri alanda bilgilerini pekiştirmeleri için kullanabilecekleri pek çok görsel, yazılı ve sesli materyale ulaşabilme imkanı sunabilmekte ve bu durum eğitim ortamında da sayısız kolaylıklar sağlamaktadır. Diğer yandan bazı araştırmacılar, cep telefonu ve internetin sosyal olarak kaygılı, utangaç bireylere diğer insanlarla daha iyi ve daha yakın iletişim kurabilecekleri

bir ortam sağlayabileceğini öne sürmektedirler (Bargh ve McKenna, 2004; Kraut ve diğerleri, 2002). Tüm bu avantajlarının yanı sıra internetin doğru olmayan bilgilere ulaşma, güven ve gizliliğin kaybı; sanal bağımlılık (cyber addiction), uygun olmayan çevrimiçi (online) ilişkiler, yüz yüze iletişimin azalması, antisosyal davranışları cesaretlendirme ve sosyal olarak kişinin kendisini izole etmesine neden olarak yalnızlık hissini arttırma gibi olumsuz sonuçlara yol açabileceği öne sürülmektedir (Donchi ve Moore, 2004; Finn ve Banach, 2000; Lee ve Leets, 2002; akt. Campbell, 2005; Mesch, 2001). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin önemli olumsuz sonuçlarından biri de, ergenler tarafından bu kadar sık ve kimi zaman yetişkin denetiminden uzak kullanılmasıyla birlikte, sanal ortamın ergenler için özellikle zorbalık türünden davranışlar açısından yeni bir riskli çevre haline gelmesidir.

Özellikle 2000’li yıllardan itibaren bilgi ve iletişim teknolojilerinin çeşitlenmesi ve giderek yaygınlaşması, bu gelişmelere paralel olarak çocukların ve ergenlerin akranlarıyla olan iletişimlerinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmesi, bazı araştırmalarda dolaylı saldırganlık bazı araştırmalarda ise ilişkisel saldırganlık çerçevesinde ele alınan yeni bir zorbalık türünün tanımlanmasında belirleyici rol oynamıştır. Farklı araştırmalarda internet zorbalığı (internet bullying), internet saldırganlığı (internet aggression) internet tacizi (internet harassment), elektronik zorbalık (electronic bullying) (Kowalski ve Limber, 2007; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Williams ve Guerra, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004a) olarak da adlandırılan siber ya da sanal zorbalık kavramı (cyberbullying), akran zorbalığı literatürü kapsamında son yıllarda sıklıkla ele alınan konulardan birisidir. Sanal zorbalık, bir bireyin, diğer bir birey ya da grup tarafından hedef seçilerek, elektronik temelli iletişim araçları yoluyla zaman içinde tekrarlayıcı biçimde rahatsız edilmesi olarak tanımlanan ve ilişkisel saldırıları da içeren, uzun vadede en az okul ortamında ve yüz yüze gerçekleşen akran zorbalığı kadar zarar verici olabilen bir zorbalık türü olarak ele alınmaktadır (Li, 2006; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Slonje ve Smith, 2008; Smith, Mahdavi, Carvalho ve Tippett, 2006).

Sanal ortamda meydana gelen zorbalık türünden davranışlar pek çok olumsuz sonuca yol açabilmektedir. Sanal zorbalığın ne kadar ciddi boyutlara ulaşabileceğine örnek olarak, literatürde sıklıkla söz edilen vakalardan biri, 2003 yılında Kanada’da meydana

gelen, 15 yaşında bir çocuğun Star Wars filmindeki bir savaşı taklit ederken kendisini kaydettiği videonun sınıf arkadaşları tarafından internete konması ve “Star Wars Çocuğu” olarak milyonlarca insan tarafından izlenmesidir. Bu olaya maruz kalan çocuk okulu bırakmış ve ailesi tarafından bunu yayınlayanlar aleyhinde dava açılmıştır. Başka bir vakada, Japonya’da fazla kilolu bir çocuk cep telefonu aracılığıyla soyunma odasında kameraya çekilerek görüntüleri internete konmuş ve yine herkes tarafından küçük düşürücü yorumlara maruz kalmıştır (Paulson, 2003). Thorp (2004) Avustralya’da 9. sınıfa giden 4 kız öğrencinin pornografik içerikli e-postalar aldığını, aileleri bu e-postaların bir yetişkin tarafından gönderildiğini düşünerek olayı polise intikal ettirdiklerinde, bu e-postaların kız öğrencilerin sınıf arkadaşları tarafından gönderildiğinin ortaya çıktığını bildirmiştir (akt., Li, 2006). Sözü edilen örneklerde görüldüğü gibi, sanal ortamda kişiye zarar verme amacı içeren davranışlar, zaman zaman bu duruma maruz kalan ergenleri olduğu kadar ailelerini de incitebilmekte, basit bir ‘şaka’ ya da ‘espri’den çok daha önemli zararlar verebilmektedir.

Araştırmada ele alınan sorular çerçevesinde bundan sonraki bölümlerde ilk olarak, sanal zorbalığın tanımı, kapsamı ve yaygınlığı, sanal zorbalığa dahil olmada ergenin demografik özellikleri ve bilgi ve iletişim teknolojileri kullanım örüntülerinin rolüne dair araştırma bulguları özetlenmiştir. Son olarak da sanal zorbalığın ergenin aile özellikleri ve psikososyal uyumu ile ilişkisine dair araştırma bulguları yer almıştır.

1.1 SANAL ZORBALIĞIN TANIMI

Sanal zorbalık, cep telefonu kullanılarak kısa mesaj veya telefon konuşması yoluyla ve internet ortamında elektronik posta, anlık mesajlaşma, bloglar (ağ günlükleri) veya kişisel web siteleri kullanılarak zararlı, rahatsız edici yazı ve/veya görüntüleri diğerlerine göndermek, bu yazı ve görüntüleri yaymak, kişilerin dedikodusunu yapmak, sırlarını açığa çıkartmak, onlara zarar vermek amacıyla tehditlerde bulunmak, internette istenmeyen cinsel içerikli ve saldırgan davranışlarda bulunmak ve hakaret etmek gibi davranışları içeren bir zorbalık türü olarak ifade edilmektedir (Belsey, 2008; Beran ve Li, 2005; Bhat, 2008; Li, 2006; Mitchell, Wolak ve Finkelhor, 2008; Patchin ve Hinduja, 2006; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Willard, 2005; Wolak, Mitchell ve Finkelhor 2007). Görüldüğü gibi, sanal ortamda zorbalık türünden davranışlar

sergilenirken kullanılan materyaller (örn. utandırıcı fotoğraf ve/veya videolar) kişisel web siteleri, oluşturulan bloglar ve bağımsız web siteleri üzerinden gönderilebilmektedir. Sanal zorbalık mesajları elektronik posta, tartışma grupları, sohbet odaları, anında mesajlaşma, haber grupları ve mobil olanaklar aracılığıyla mesaj veya dijital görüntü gönderilmesi yoluyla da iletilebilmektedir. Ayrıca, sanal zorbalık, bireylere onur kırıcı mesajlar yollamadan önce bu mesajları başkalarına göstermek, tehdit edici e-postalar yollamak, bir kişiye ait özel ya da mahrem bir mesajı başkalarına göndererek, ilk göndereni herkesin önünde küçük düşürmek gibi şekillerde de kendini göstermektedir. Sosyal dışlama açısından ise, sohbet odalarında istenmeyen bir çocuğu hedef olarak seçerek, sürekli bir biçimde sohbet odasından uzaklaştırmak (Williams, Cheung ve Choi, 2000) ya da diğerlerinin bir ergene karşı birlik olup, o kişiye hiddet dolu mesajlar yollaması şeklinde meydana gelebilir. Diğer taraftan sanal zorbalık uygulamanın bir başka yolu da hedef olarak alınan bir öğrenciye ithaf edilen küçük düşürücü bir web sitesi oluşturmak ve diğerlerini bu siteye yorum yapmaları için davet etmeyi içeren e-postalar yollamaktır.

Sanal zorbalık, doğası gereği internet ve cep telefonu gibi teknolojik araçlar vasıtasıyla ve bu araçların birtakım özelliklerinden yararlanma yoluyla uygulandığından araştırmacılar tarafından üzerinde önemle durulan konular arasında yer almaktadır. Buna göre sanal ortamda meydana gelen zorbalık türünden davranışların en sık **sohbet odası** (Harvard Mental Health Letter, 2008; Ybarra ve Mitchell, 2004a, Ybarra, Mitchell, Wolak ve Finkelhor, 2006), **anında mesajlaşma** (Beran ve Li, 2005; Dehue, Bolman ve Völlink, 2008; Harvard Mental Health Letter, 2008; Juvonen ve Gross, 2008; Kowalski ve Limber, 2007; Smith ve diğerleri, 2006; Ybarra, 2004, Ybarra ve Mitchell, 2004a; 2004b; 2007; Ybarra ve diğerleri, 2006), **elektronik posta gönderme** (Beran ve Li, 2005; Smith ve diğerleri, 2006; Ybarra, 2004; Ybarra ve Mitchell, 2004a), **cep telefonuyla arama veya mesaj gönderme** (Slonje ve Smith, 2008; Smith ve diğerleri, 2006; Smith ve diğerleri, 2008), **fotoğraf, video klip gönderme ve web sitesi oluşturma** (Raskauskas ve Stoltz, 2007; Smith ve diğerleri, 2008) yoluyla yapıldığı dikkati çekmektedir. Bazı araştırmalarda bu yollar tek tek ele alınarak, sanal ortamda meydana gelen zorbalığın alt türleri olarak incelenmiş (örn., Slonje ve Smith, 2008; Smith ve diğerleri, 2008), bazı araştırmalarda ise böyle bir ayrıştırma yapılmadan genel anlamda zorbalık yolları olarak bir arada ele alınmıştır (örn., Li, 2006; Ybarra ve

Mitchell, 2004a; 2004b). Örneğin, Smith ve diğerleri (2006) son yıllarda gençlerin daha fazla kullanmaya başladıkları zorbalık türlerini inceledikleri çalışmalarında kişinin telefonuna çirkin sözler içeren sesli mesajlar bırakma yoluyla yapılan **sesli mesaj zorbalığını**, “**bedava kısa mesaj (SMS) gönderilebilen web siteleri**” aracılığıyla yapılan zorbalığı; belli bir bölgedeki herkese cep telefonları aracılığıyla mesajlar veya dosyalar göndermek için bluetooth özelliğinin kullanması yoluyla yapılan ve aynı anda birden fazla kişinin etkilendiği **bluetooth zorbalığını** sanal zorbalığın yeni alt türleri olarak ele almışlardır. Ülkemizde yapılan araştırma bulgularına göre karşılaşılan en yaygın sanal zorbalık yolları ise, sohbet odasından birisini atma, sohbet odasında birine yönelik hakaret etme ve web-cam aracılığı ile yapılan görüşmeleri karşıdaki kişiye fark ettirmeden başkalarına izletmedir (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Topçu ve Erdur-Baker, 2007).

Yapılan araştırmaların bir bölümünde, ergenlerin diğerlerine zorbalık uygulamak için tek bir zorbalık türü seçmek yerine birden fazla elektronik iletişim aracını birçok farklı amaç için kullanmakta olduklarını göstermektedir (Harvard Mental Health Letter, 2008). Buna bağlı olarak, araştırmacıların çoğunlukla birden fazla sanal zorbalık uygulama yolunu bir arada ele alarak incelemeyi tercih ettikleri görülmüştür. Örneğin, Smith ve diğerleri (2008) bu doğrultuda sanal zorbalığın yedi aracını birden (metin mesajı, fotoğraf ve video klip yollama, cep telefonu ile arama, e-posta gönderme, sohbet odaları yoluyla zorbalık, anlık ileti gönderme ve web sitesi aracılığıyla zorbalık) araştırma kapsamına dahil etmişlerdir. Diğer taraftan bazı araştırmacılar ise, ergenlerin kullandıkları sanal zorbalık uygulama yollarının birbirinden farklı özelliklere ve etkilere sahip olduğunu ve farklı sonuçlar doğurduğunu düşünerek, tek bir sanal zorbalık uygulama yolu üzerinde durmaktadırlar. Örneğin, bir grup araştırmacı, sohbet odalarının, sadece katılımcıların doğrudan ve özel olarak iletişime geçmeleri için uygun olmasından değil aynı zamanda bu odaların bulunduğu bazı sitelerin uygunsuz bir dil, cinsel içerikli konuşmaların teşvik edilmesi ve cesaretlendirmesinden dolayı da zorbalık için riskli bir ortam olduğunu düşünmektedir (Harvard Mental Health Letter, 2008). Ayrıca araştırmacıların bir kısmı da ergenlerin internette sohbet odalarını tesadüfi bir biçimde ziyaret etmediğini, aksine sohbet odalarının günlük yaşamda önemli bir rol oynayan kliklerin ve yakın arkadaşlık ilişkilerinin arandığı ortamlar olduğunu belirtmişlerdir (Katzner, Fetschenhauer ve Belschak, 2009). Bu bağlamda sohbet

odalarında maruz kalınan zorbalığın literatürde görece daha az çalışılması nedeniyle, aynı araştırmacılar tarafından sadece sohbet odalarında meydana gelen sanal zorbalığı incelemeye yönelik bir çalışma gerçekleştirilmiş ve maruz kalınan zorbalığın şiddetine göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Sözü edilen çalışmada uygulanan faktör analizi sonucunda, sohbet odalarında sanal zorbalığa uğramanın minör ve majör düzeyde zorbalığa uğrama olarak ikiye ayrıştığı görülmektedir. Sanal zorbalık için, minör düzeyde zorbalığa uğrama; internette sohbet odalarında taciz edilmek, tehdit edilmek, istismar edilmek veya aşağılanmak ile sohbet ortamlarında o kişiyi rahatsız edici düzeyde konuşmaların meydana gelmesi gibi etkileri daha hafif olan davranışları içermektedir. Majör düzeyde zorbalığa uğrama ise internetteki sohbet odalarında yapılan konuşma sırasında dışlanma veya kendisiyle sohbet edilmekten kaçınılması, kişiye bir konuyla ilgili şantaj yapılması, kişinin baskı altına alınması, iftira atılması veya alay edilmesi gibi daha ciddi ve daha yüksek düzeyde etkileri olan davranışları içermektedir. Bu sebeple, majör düzeyde sohbet odası zorbalığına maruz kalanların sohbet odalarını ziyaret ettiklerinde daha sık sosyal kandırmaya yönelik (manipülatif) davranış gösterdikleri göze çarpmaktadır (örneğin, yalan söylemek, yaşları ya da cinsiyetleri ile ilgili yanlış beyanlarda bulunmak gibi). Araştırmacılara göre, bu türden hileli davranışlar kurbanlara koruyucu bir amaç sunabilmekte, ileride meydana gelebilecek zorbalıktan korunmak için onlara yardım sağlayabilmekte ve sahte bir kimlik oluşturma yoluyla onların sanal zorbalığa maruz kalma olasılıklarını azaltabilmektedir.

Sonuç olarak, sohbet odalarında meydana gelen majör düzeyde zorbalık olarak ifade edilen sosyal dışlama, iftiraya maruz kalma ve tehdit edilme gibi davranışlara maruz kalmanın ergenlerin psikososyal gelişimi üzerindeki olumsuz etkileri açıkça görülmektedir. Bunun gibi araştırma bulgularından yola çıkılarak, sanal zorbalığın genel anlamda araştırılmasının yanı sıra sohbet odası, web sitesi, e-posta zorbalığı gibi farklı yollarla gerçekleşen zorbalık türlerine göre ayrıntılı biçimde ele alınmasının daha kapsamlı ve farklı bulgular ortaya çıkardığı görülmektedir.

1.1.1 Sanal Zorbalık ve İlişkili Kavramların Ayırt Edici Özellikleri

Sanal ortamda meydana gelen zorbalık türünden davranışlar eğitim bilimcilerin, psikologların, psikolojik danışmanların ve psikiyatristlerin üzerinde durduğu bir konu olmasının yanında hukuk çalışanları, bilişim teknolojileri uzmanlarının da dahil olduğu farklı disiplinleri ilgilendiren ve onları araştırmaya yönelten bir konu haline gelmiştir. Bu bağlamda sanal ortamda uygulanan akran zorbalığını benzer özelliklere sahip diğer kavramlardan ayırt etmek önemli görünmektedir. Bu nedenle her bir disiplinde yer alan araştırmacının sanal zorbalığa bakış açısı farklı yönlerden olmakta ve araştırmacılar sanal zorbalığı kapsayan ya da sanal zorbalık tarafından kapsanan birçok farklı terim kullanmaktadırlar. Örneğin Hanewald (2008) sanal zorbalığı da içeren sanal şiddet kavramının Herring (2002) ve Barak (2005) tarafından önerilen boyutlarını uygun kavramsal sınıflama oluşturacak şekilde birleştirmiştir. Bu öneriye göre sanal şiddet kavramı bir kişiye fiziksel ortamda zarar vermek amacıyla o kişiyle internet ortamında iletişim kurmak (online contact/offline harm), sanal taciz (cyber stalking), internet tacizi (online harassment) ve aşağılama (degradation) olarak dört alt kategoriden oluşmaktadır. Sanal taciz internet ortamında bir kişinin aktivitelerini takip ederek istemediği halde iletişim kurarak korkmasına neden olmak; internet tacizi diğerlerini rahatsız ya da taciz edici kelimeler kullanmak ya da bu türden aktivitelerde bulunmak olarak tanımlanmaktadır. Aşağılama ise uygun olmayan ya da saygısız olarak nitelendirilebilecek görüntü ya da kelimeleri içermektedir. Aynı araştırmada internet tacizi sanal zorbalık ve cinsel taciz olarak iki alt boyutta ve cinsel taciz ise cinsiyete yönelik taciz, istenmeyen cinsel teklif ve cinsel tehdit olmak üzere üç alt boyutta ele alınmıştır. Görüldüğü gibi sanal zorbalık daha üst bir kategori olan sanal şiddetin altında yer almakta ancak sanal ortamda meydana gelen diğer taciz içeren davranışlardan farklılaşmaktadır.

İlgili çalışmalar, sanal ortamda meydana gelen zorbalık türünden davranışları okul ortamında meydana gelen akran zorbalığından ayırt etmek açısından bazı önemli unsurlar üzerinde durmaktadırlar (örn., Dehue ve diğerleri, 2008; Li, 2006; Slonje ve Smith, 2008). Öncelikle, okulun fiziksel çevresinde meydana gelen akran zorbalığında zorbalığa maruz kalanlar kendilerine bu türden davranışlarda bulunanları tanırlarken, sanal ortamda meydana gelen zorbalık olayları zaman zaman anonim olarak meydana

gelmektedir. Araştırmacılar sanal zorbalığa maruz kalan bireylerin, yaşadıkları durumun tanıdıkları bir kişi mi yoksa tamamen yabancı biri tarafından mı yapıldığını bilmelerinin zor olmasından dolayı (Vandebosch ve Van Cleemput, 2008) geleneksel akran zorbalığına göre daha fazla çaresizlik hissedebileceklerini (Slonje ve Smith, 2008) ifade etmektedirler. Diğer taraftan bazı araştırmacılar, zorbalık uygulayan bireylerin yaptıkları davranışların karşı taraf üzerindeki fiziksel ve sosyal sonuçlarını görmemelerinden dolayı empati duyamayacaklarını ve yaptıkları zorbalık davranışının sonuçlarıyla yüzleşmedikleri için benzer davranışlarda bulunmaya devam edebileceklerini öne sürmektedirler (Belsey, 2008; Dehue ve diğerleri, 2008; Slonje ve Smith, 2008). Üstelik sanal ortamda meydana gelen zorbalığı tespit etmek, okulun fiziksel çevresinde meydana gelen zorbalığın tespitinden daha zor olduğu için sanal zorbalık cezalandırılmaktan korkmamaktadırlar (Belsey, 2008). Ele alınan ikinci unsur ise zorba ve kurban arasındaki güç dengesizliğidir. Okul ortamında zorbalık türünden davranışları uygulayan çocuklar, çoğunlukla bu davranışlara maruz kalanlardan fiziksel özellikleri açısından (örn. yaş, boy, kilo) daha güçlü bireyler iken; sanal ortamda meydana gelen zorbalık türünden davranışları uygulayan zorbalıkların kurbanlardan fiziksel anlamda üstün olması gerekmemekte, ancak kimi zaman bilgisayar kullanma becerileri açısından sanal zorbalıkta bulunan kişiler daha üstün olabilmektedir. Öte yandan, sanal ortamda kimliğin kolaylıkla gizlenebilmesi, zorbalara ayrı bir üstünlük sağlamakta ve bu davranışlara maruz kalan bireylerin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır (Li, 2008; Smith ve diğerleri, 2008). Üçüncü olarak, geleneksel akran zorbalığı belirli bir zamanda ve yerde meydana gelirken, sanal zorbalık kişinin internet ve cep telefonuna erişebildiği her yerde ve her zaman meydana gelebilmektedir (Li, 2008). Dördüncü olarak da sanal zorbalığın çok daha hızlı ve aynı anda çok sayıda kişiye ulaşabilme potansiyelinden söz edilmektedir (örn., bir mesaj kopyalanıp yapıştırılarak çok kişiye kolaylıkla gönderilebilmektedir) (örn., Belsey, 2008; Campbell, 2005; Li, 2007). Beşinci unsur, sanal ortamda meydana gelen zorbalık türünden davranışların kolaylıkla kayıt altına alınabilmesinden dolayı (örn., bir kompakt disk'e kaydedilerek) etkilerinin uzun yıllar sürebilmesidir (Li, 2008). Son olarak, okulun fiziksel çevresinde meydana gelen zorbalık genellikle öğretmenler, idareciler, ebeveynler ve diğer yetişkinlerin daha kolay denetleyebileceği ortamlarda meydana gelirken, sanal ortamda meydana gelen zorbalık türünden davranışlar ebeveynlerin bir

kısının modern iletişim araçlarına gençler kadar aşina olmamalarından dolayı genellikle ebeveyn denetiminden uzak gerçekleşmekte (Belsey, 2008) ve ebeveynlerin sanal zorbalık ile ilgili farkındalığa sahip olmalarını güçleştirmektedir (Dehue ve diğerleri, 2008). Bu duruma paralel biçimde, sanal ortamda meydana gelen zorbalığa müdahale edebilmek, hem eğitimciler ve anne-babalar için, hem de ciddi vakalarda yasal süreci devam ettirebilecek yasal ve hukuksal düzenleme ve yeterli cezai yaptırımların olmamasından dolayı emniyet güçleri ve hukukçular için daha zor olabilmektedir. Örneğin, Beckerman ve Nocero'ya (2003) göre, Amerika Birleşik Devletleri Başsavcısı 1999 yılında, sanal ortamda meydana gelen tacizlerin emniyet güçleri için giderek artan bir sorun olduğunu ileri süren bir rapor hazırlamıştır (Campbell, 2005). Dolayısıyla hukuk alanında çalışanlar da sanal ortamda meydana gelebilecek taciz (cyberstalking) vakaları için fiziksel ortamda meydana gelen vakalardaki kuralları devam ettirme ya da yeni kurallar koyma konusunda yeni araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadırlar (Basu ve Jones, 2007).

Sanal ortamda meydana gelen zorbalık türünden davranışları zorbalık olarak nitelendirilmeyen davranışlardan ayırt etmek önemli görülmektedir. Sanal zorbalığın internet veya cep telefonu aracılığıyla yapılan sanal sataşmadan (teasing) belirgin biçimde farklı olduğu öngörüsünden yola çıkılarak Vandebosch ve Van Cleemput (2008) tarafından yaşları 10 ile 18 arasında değişen ergenlerle yapılan odak grup çalışmasında, ergenlere sanal zorbalığın sanal sataşmadan farkının ne olduğu sorulmuştur. Ergenler sanal zorbalıkta bulunanların gerçekten diğer kişinin **hislerini incitmek istediklerini** ve bu amaçla zorbalık davranışları gösterdiklerini bildirmişlerdir. Sanal sataşmada ise, ergenler karşıdaki kişiye zarar vermek amacından uzak, sadece eğlenmek amacıyla bazı olumsuz yönde davranışlarda bulunmaktadır. Sanal zorbalık ve sanal sataşmanın arasındaki farkı tanımlarken ergenlerin sözünü ettikleri diğer bir bakış açısı da sanal zorbalığın **tekrarlılık** içermesidir. Sanal sataşma olarak ifade edilen durumda, belli bir kişi veya gruba karşı uygulanan art niyetli davranışlar tekrarlılık içermezken, sanal zorbalıkta tekrarlı olarak uygulanan zorbalık davranışları göze çarpmakta; ancak tekrarlılık unsuru sanal zorbalıkta okul ortamında meydana gelen akran zorbalığında olduğu kadar belirleyici bir role sahip olmamaktadır. Örneğin, bir kişiyle ilgili aşağılayıcı bir mesajın aynı anda birden fazla kişiye sadece bir kere gönderilmesi bile bu davranışın sanal zorbalık olayı olarak değerlendirilmesi için

yeterli olmaktadır. Bir mesajın birden fazla kişiye gönderilmesi, birden fazla kişi tarafından, hatta belki birden fazla kez okunacak olması, kendi içinde bir tekrarlılık barındırmakta ve gönderilen mesajın ilgili olduğu kişiyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir. İki kavram arasındaki diğer bir farklılık ise **güç dengesizliği** kriteridir. Çalışmaya katılan ergenler, sanal zorbalık türünden davranışlarda bulunanların kimliklerinin belli olmamasından dolayı kurbanlara karşı üstün konumda olduklarını belirtmişlerdir. Başka bir deyişle sanal zorbalıkta, sanal sataşmadan farklı olarak zorba ve kurban arasında eşit olmayan bir güç ilişkisi bulunmaktadır (Vandebosch ve Van Cleemput, 2008). Sonuç olarak sanal zorbalık, araştırmacıların öngörülerine benzer biçimde, ergenlerin kendisi tarafından da sanal sataşmadan farklı olarak tekrarlılık, güç eşitsizliği ve karşıdakinin hislerini incitmek için kasıtlı olarak gerçekleştirilme unsurlarına sahip olarak tanımlanmaktadır.

Bu yaklaşımın yanı sıra, sanal zorbalık terimi bazı araştırmalarda sanal taciz, internet tacizi ya da sanal tehdit (cyberstalking) gibi farklı terimlerle, ancak aynı ya da benzer anlamı ifade edecek şekilde de kullanılabilmektedir (Finn ve Banach, 2000, Ybarra, 2004; Ybarra ve Mitchell, 2004a, Ybarra ve diğerleri, 2006). Bir çalışmada sanal tehdit olarak ifade edilen sanal zorbalık, bir insanın can güvenliğini tehdit altında hissetmesi nedeniyle korkmasına yol açan tekrarlı ve istenmeyen bağlantı veya iletişimi içerecek biçimde kullanılmıştır. Sanal tehdit; kurbanın mail adresini istenmeyen, tehdit edici veya rahatsız edici mail yağmuruna tutmak; kurbanı virüs dolu belgeler göndermek; birinin internet kimliğini o kişiyi kötü amaçları olan biri gibi göstermek amacıyla çalmak; kurbanın demografik özelliklerini veya resimlerini pornografik sitelere göndermek gibi zarar verici davranışları içermektedir (Finn ve Banach, 2000). Sanal ortamda meydana gelen bu taciz türü, tanım olarak sanal zorbalığa oldukça benzemekte, ancak sözü edilen araştırmada ele alınan örneklem grubu oldukça geniş bir yaş ranjında sadece kadın katılımcıları kapsamaktadır. Ayrıca sanal tehdit kavramının farklı araştırmacılar tarafından daha ciddi düzeyde ölüm tehdidi ve yasal süreci başlatacak vakaları kapsar nitelikte ele alındığı göze çarpmaktadır (Basu ve Jones, 2007). Ancak bu bilgilerden sanal zorbalığın sanal tehditten daha ciddi ya da önemli olduğu anlaşılmamalıdır. Aksine, Beran ve Li (2005), sanal zorbalığın ölüm tehdidini de içerebilen ciddi bir problem olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla sanal zorbalığın yukarıda bahsedilen araştırmalarda ifade edilen sanal tehdidi de kapsayan bir kavram

olduğu düşünülmektedir. Bu çıkarsamaya destek olacak biçimde, sanal tehdit terimi Willard (2005)'ın sanal zorbalığın 7 türünü belirlediği çalışmasında da yer almaktadır. Buna göre, özellikle tanıdık bir birey ya da bireylere veya internet ortamında karşılaşılan bir gruba yönelik kızgın, kaba, müstehcen mesajlar göndermeyi içeren davranışlar, **kışkırtma (flaming)**; tekrarlı olarak bir kişiye hakaret edici mesajlar göndermeyi içerenler, **taciz (online harassment)**; zarar verici tehditler içeren veya yüksek düzeyde göz korkutan tacizden oluşanlar, **sanal tehdit (cyberstalking)**; bir insanla ilgili zarar verici veya doğru olmayan açıklamaları başkalarına göndermeyi içerenler, **aşağılama (denigration)**; kendisinin başka biri olduğunu öne sürmek yoluyla diğer insanları kötü gösterecek materyaller göndermeyi içerenler, **maskeleme (masquerade)**; bir kişiyle ilgili hassas, gizli veya utandırıcı bilgileri ya da doğru olmayan bilgileri başkalarına göndermeyi içerenler, **açığa çıkarma (outing and trickery)**; bir kişiyi belli bir internet grubundan özellikle ve kasten dışlamayı içerenler ise **dışlama (exclusion)** olarak tanımlanabilmektedir. Sanal zorbalık teriminin farklı araştırmalardaki kullanımı ile ilgili olarak Ybarra ve Mitchell (2004a)'ın internet tacizi olarak ifade ettikleri sanal zorbalığı, sanal ortamda bir kişiye karşı kasıtlı ve belirgin şekilde saldırganca davranılması olarak tanımladıkları görülmektedir. İnternet tacizine örnek olarak da, internet üzerinden birine karşı kaba veya rahatsız edici ifadelerde bulunmak veya kasıtlı olarak bir kişiyi utandırmak ya da taciz etmek davranışları verilmiştir. Bu örnekten yola çıkılarak, internet tacizi teriminin sanal zorbalığın içerdiği davranış türlerini kapsadığı görülmektedir. Bunların dışında, sanal ortamda meydana gelen zorbalığı elektronik zorbalık (Kowalski ve Limber, 2007; Raskauskas ve Stoltz, 2007), online taciz (Finn ve Banach, 2000; Ybarra ve diğerleri, 2006) gibi farklı, ancak yukarıdaki gibi sanal zorbalığın kapsamına dahil edilebilen terimlerle ifade eden araştırmacılar da vardır. Sonuç olarak, incelenen araştırmalarda ortak olan birtakım özellikler, sanal zorbalığın kapsamı hakkında hemfikir olunan noktalar olarak düşünülebilir. Buna göre, başta verilen kapsamlı tanımla da benzer biçimde, sanal ortamda meydana gelen zorbalık türünden davranışlar, adı sanal zorbalık, sanal taciz ya da sanal tehdit olsa dahi, sanal ortamda meydana gelen kasıtlı olarak bir kişiyi incitmeye yönelik, tehdit edici ve/veya onur kırıcı saldırgan davranışlardan oluşmaktadır.

1.2 SANAL ZORBALIĞIN YAYGINLIĞI

Son yıllarda araştırmacıların ilgi alanına girmeye başlayan sanal zorbalığın yaygınlığı farklı ülkelerde yapılan çalışmalarda ele alınmıştır (Kowalski ve Limber, 2007; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Smith ve diğerleri, 2006; Syts, 2004; Topçu, 2008; Ybarra ve Mitchell, 2004a). Syts (2004) tarafından 14-18 yaşları arasındaki lise öğrencileriyle yürütülen bir araştırmada, öğrencilere geçen yıl ne sıklıkta sanal zorbalığa dahil oldukları, tanık oldukları ve sanal zorbalık hakkında bir şey duyup duymadıkları likert tipi bir ölçek kullanılarak sorulmuştur (bu yıl pek fazla değil- bir kez veya birkaç kez- haftada birçok kez). Araştırma sonucuna göre, sanal zorbalığın yaygınlığının genel olarak % 33.9 olduğu görülürken, kızların % 36.7'si, erkeklerin de % 28.4'ü sanal zorbalığa dahil olduklarını belirtmişlerdir. Ybarra ve Mitchell (2004a) 10-17 yaş arası ergenlerle telefon yoluyla yaptıkları bir araştırmada, ergenlerin % 12'sinin sanal zorba, % 4'ünün sanal kurban ve % 3'ünün de sanal zorba-kurban olarak sanal zorbalığa dahil olduğunu bulmuşlardır. Smith ve diğerlerinin (2006) 11-16 yaşları arasındaki öğrencilerle yaptıkları bir araştırmada, ergenlere çoktan seçmeli soruların olduğu bir ölçek yoluyla sanal zorbalık türünden davranışlarla ne kadar karşılaştıkları sorulmuştur. Ergenlerin % 46'sı geçen ay içerisinde en az bir kez, % 14'ü geçen ay içinde iki-üç kez ve daha fazla sanal zorbalığa maruz kaldıklarını bildirmişlerdir. Araştırmada öğrencilerin % 22'sinin birkaç ay içerisinde en az bir kere sanal zorbalığa maruz kaldıkları, % 6.6'sının da sıklıkla sanal zorbalık yaptıkları rapor edilmiştir.

Li (2006) tarafından 7., 8. ve 9. sınıfa devam eden öğrencilerle yürütülen araştırmada öğrencilerin yaklaşık dörtte biri sanal zorbalığa uğradıklarını, altı öğrenciden biri ise sanal zorbalıkta bulunduklarını bildirmişlerdir. Sanal kurbanların yaklaşık % 62'si bir ile üç kez arasında, % 37.8'i üç kereden fazla sanal zorbalığa uğradığını belirtmiştir. Sanal zorbaların yaklaşık % 55'i bir ile üç kez arasında ve % 45'ten fazlası ise üç kereden fazla birilerine elektronik araçlarla sanal zorbalık yaptıklarını belirtmişlerdir. Ybarra ve diğerleri (2006) tarafından 10-17 yaşları arasındaki ergenlerle yapılan kapsamlı bir araştırmada, internet kullanıcılarının % 9'unun sanal zorbalık türünden davranışlarla karşılaştıkları görülmüştür. Kullanıcıların % 50'si bir kereden fazla zorbalığa uğrarken, % 32'si üç kereden fazla zorbalığa uğradıklarını bildirmişlerdir.

Williams ve Guerra'nın (2007) fiziksel ve sözel zorbalık ile internet zorbalığının yaygınlığını karşılaştırmak için 5., 8. ve 11. sınıfta okuyan çocuk ve ergenlerle yaptıkları araştırmada, öğrencilerden farklı zorbalık türlerini ne sıklıkta uyguladıklarını “asla”, “bir veya iki kez” ve “birçok defa” şeklinde değerlendirmeleri istenmiştir. Araştırma sonucunda, sözel zorbalığın en sık görülen zorbalık türü olduğu, daha sonra bu zorbalık türünü fiziksel zorbalık, elektronik posta ve anında mesajlaşma zorbalığının takip ettiği görülmüştür. Araştırma bulgularına göre tüm öğrenciler arasında sanal zorbalığın yaygınlık oranının % 9.4 olduğu görülmüştür. Sınıf düzeyleri açısından sanal zorbalığın yaygınlık oranları incelendiğinde ise, 5. sınıflarda % 4.5 olduğu, 8. sınıflarda % 12.9'a yükseldiği, 11. sınıflarda ise % 9'a gerilediği görülmüştür. Kowalski ve Limber'in (2007) ortaokul öğrencileriyle yaptıkları bir araştırmada, sanal zorbalık uygulama oranını % 4, sanal zorbalığa maruz kalma oranını % 11, hem sanal zorbalığa maruz kalma hem de sanal zorbalık uygulama oranını da % 7 olarak bulduklarını rapor etmişlerdir. Benzer şekilde, Arıca ve diğerleri (2008) ortaokulda sanal zorbalığın yaygınlığını inceledikleri araştırmalarında öğrencilerin % 35.7'sinin sanal zorba, % 5.9'unun sanal kurban, % 23.8'inin de sanal zorba-kurban olarak belirlendiğini bildirmişlerdir.

Raskauskas ve Stoltz (2007) 13-18 yaş arası ergenlerle yaptıkları bir araştırmada, ergenlerden geçen okul yılı içerisinde sanal zorbalığa uğrama veya zorbalık uygulama sıklıklarını “hiç karşılaşmadım ve haftada birkaç kere karşılaştım” arasında değerlendirmeleri istenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, elektronik zorbalık olarak ifade edilen sanal zorbalığa maruz kalmanın en sık görülen biçimi, telefonla mesaj göndermedir (% 32.1), bunu takiben internet sitesi aracılığıyla yapılan zorbalık (% 15.5) ve cep telefonu ile çekilen fotoğraflar kullanılarak yapılan zorbalık (% 9.5) gelmektedir. Elektronik zorbalık uygulamada cep telefonu ile mesajlaşma (% 21.4) en sık karşılaşılan zorbalık türü olarak ortaya çıkmıştır.

Slonje ve Smith (2008) tarafından ortaokul ve liseye devam eden 12-20 yaş arası ergenlerle yürütülmüş olan bir araştırmada, sanal zorbalığın dört formu olan yazılı mesaj, elektronik posta, telefon görüşmesi ve resim-video klip yoluyla sanal zorbalığa maruz kalma oranları incelenmiştir. Ergenlerden geçen birkaç ay içerisinde ne sıklıkta sanal zorbalığa maruz kaldıklarını değerlendirmeleri istenmiştir. Araştırmada ergenlerin

sanal zorbalık türlerinden herhangi birine maruz kalma oranı okul içinde % 5.8, okul dışında ise % 11.7 olarak bulunmuştur. Smith ve diğerlerinin (2008) 11-16 yaş arası ergenlerle yaptıkları bir araştırmada ergenlere sanal zorbalığın tanımı verilerek geçtiğimiz birkaç ay içerisinde bu türden davranışlarla ne sıklıkta karşılaştıkları sorulmuştur. Ergenlerin % 6.6'sı sıklıkla (ayda 2-3 kez, haftada bir kere, haftada birkaç kere), % 15.6'sı sadece bir-iki kere sanal zorbalığa uğradıklarını belirtmişlerdir.

Topçu (2008) tarafından 13–21 yaşları arasındaki ergenlerle yapılan bir başka araştırmada, ergenlerden ne sıklıkta sanal zorbalıkta bulundukları veya maruz kaldıklarını “hiçbir zaman”, “bir veya iki kez”, “üç-beş kez” veya “beş kereden fazla” şeklinde değerlendirmeleri istenmiştir. Araştırmada ergenlerin % 47.6'sının sanal zorbalığa dahil oldukları bulunmuştur. Ergenlerin cinsiyete göre sanal zorbalığa dahil olma sıklıkları incelendiğinde , kızların % 7.8'i bir kere, % 40.1'i ise tekrarlı olarak sanal zorbalığa dahil olduklarını belirtirken, erkeklerin % 6.6'sı bir kere, % 57.6'sı ise tekrarlı olarak sanal zorbalığa dahil olduklarını ifade etmişlerdir.

Yukarıda özetlenen bulgulardan da anlaşılacağı üzere, araştırmacılar arasında sanal zorbalığa maruz kalma ve sanal zorbalık uygulama açısından henüz üzerinde görüş birliği sağlanılan bir zaman aralığı/sıklığı olmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra bazı araştırmalarda ergenlere sanal zorbalık tanımı verilerek, bazı araştırmalarda da davranış örnekleri verilerek sanal zorbalık incelenmektedir. Bu nedenle araştırmalarda sanal zorbalığa herhangi bir şekilde dahil olma oranlarının belirlenmesinde farklı ölçme araçları ve yöntemlerin kullanılması sanal zorbalığın yaygınlık oranlarının da farklı şekillerde ortaya çıkmasına neden olmaktadır

1.3 SANAL ZORBALIĞIN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER VE ERGENLERİN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİ KULLANIM ÖRÜNTÜSÜ İLE İLİŞKİSİ

Son on yıldır çocuklar ve ergenlerle yürütülen çalışmaların bir kısmında bilgi ve iletişim teknolojileri kullanım örüntüsünün cinsiyete göre farklılaştığı görülmektedir. Bu bağlamda yapılan araştırmalarda yaşı artmasıyla birlikte, sosyalleşen ergenlerin, özellikle kızların, akranlarıyla iletişim kurmak için daha çok internet ve cep telefonu

aracılığıyla mesajlaşma yolunu tercih ettikleri görülmekte dolayısıyla da kızların sanal zorbalığa dahil olma olasılıklarının daha yüksek olması beklenmektedir (örn., Madell ve Muncer, 2004). Yapılan bir grup çalışmada, kızların sanal ortamda zorba olma oranlarının (Willard, 2005; Wolak ve diğerleri, 2007), diğer araştırmalarda kurban olma oranlarının (Dehue ve diğerleri, 2008; Li, 2007a; Smith ve diğerleri, 2006) ve bir grup araştırmada ise hem zorba hem de kurban olma oranlarının erkeklerden daha yüksek olduğu (Campbell, 2005; Kowalski ve Limber, 2007; Smith ve diğerleri, 2008; Ybarra, Diener-West ve Leaf, 2007) göze çarpmaktadır. Blair (2003) tarafından yapılan bir araştırmada da kızların akranlarıyla iletişim kurmak için hem elektronik posta yoluyla hem de cep telefonu yoluyla mesaj göndermeyi daha fazla kullandıkları, bu nedenle kızların sanal zorbalığa daha fazla dahil olduğu ortaya konmuştur.

Erkeklerin zorbalığa daha fazla dahil olduklarına ilişkin bulgular ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur. Sözü edilen çalışmalarda, erkeklerin sanal zorbalıkta bulunma oranlarının (Arıcak, 2009; Burnukara, 2009; Dehue ve diğerleri, 2008; Kowalski ve Limber, 2007; Li, 2006; 2007b; Topçu ve Erdur-Baker, 2007; Ybarra, 2004), kurban olma oranlarının (Katzner ve diğerleri, 2009; Ybarra ve diğerleri, 2007) ve hem zorba hem de kurban olma oranlarının kızlardan daha yüksek olduğu (Burnukara, 2009; Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Li, 2007b; Smith ve diğerleri, 2008) görülmüştür. Elde edilen bu yöndeki bulguların, erkeklerin özellikle interneti kızlara göre hem süre hem de sıklık açısından daha fazla kullanmaları ve dolayısıyla bilgisayar kullanma becerilerinin de daha iyi olması ile bir ölçüde açıklanabileceği öne sürülmektedir.

Diğer taraftan, bazı araştırmalarda sanal zorbalığa dahil olma açısından erkek ve kızlar arasında anlamlı farklılıklar olmadığı gözlenmiştir (Patchin ve Hinduja, 2006; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Syts, 2004; Williams ve Guerra, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004b). Slonje ve Smith (2008) de yaptıkları çalışmada bu bulguyu destekler şekilde, sanal zorbalık uygulamada ve sanal zorbalığa maruz kalmada cinsiyetler arasında fark olmadığını ortaya koymuşlardır. Ancak araştırmacılar, sanal zorbalığın alt türlerine göre değerlendirildiğinde erkeklerin kızlardan daha fazla cep telefonu ile mesajlaşma sırasında zorbalığa maruz kaldıklarını, kızların ise erkeklerden daha fazla elektronik posta yoluyla sanal zorbalığa maruz kaldıklarını bulmuşlardır. Smith ve diğerleri (2006) yazılı mesaj ve telefon konuşması yoluyla kızların sanal zorbalığa daha fazla maruz

kaldıklarını; Topçu ve Erdur-Baker (2007) ise erkeklerin sohbet odası ve MSN’ de sanal zorbalığa maruz kalma olasılıklarının daha fazla olduğunu rapor etmişlerdir.

Yaş arttıkça ergenler akran ilişkilerine daha fazla önem atfetmekte ve akranlarıyla iletişim kurmak için sözü edilen teknolojik araçları daha sıklıkla kullanmaktadırlar. Bu nedenle bireyin bu araçlarla olan deneyimleri yaşla birlikte artmakta ve dolayısıyla yaşı, sanal ortamda zorbalığa dahil olma riskini arttırdığı düşünülmektedir. Yaşa ilişkin yapılan pek çok çalışmada sanal zorbalığın uzun vadede daha zarar verici olabileceği (Raskauskas ve Stoltz, 2007; Slonje ve Smith, 2008; Smith ve diğerleri, 2008); yaşça büyük olan ergenlerin internete erişimlerinin daha kolay olması ve cep telefonu kullanımlarının daha fazla olması sebebiyle sanal zorbalığa dahil olmada bir artış olabileceği (Campbell, 2005; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004a); zorbalıkta bulunma ve zorbalığa maruz kalma oranlarının daha yüksek olduğu (Hinduja ve Patchin, 2008) belirtilmekte ve bu ergenlerin daha fazla özgürlüğe sahip oldukları ve daha fazla gizlilik istedikleri için internet tacizine dahil olmalarının daha olası olabileceği öne sürülmektedir (Ybarra ve Mitchell, 2004b). Konuyla ilgili yapılmış bir başka çalışmada da tacizcilerin % 27’sinin 13-14 yaşlarında ve % 8’inin 10-12 yaşlarında olduğu ve 15-17 yaşlarındaki ergenlerin internet tacizine dahil olmalarının 10-12 yaşındakilerden daha olası olduğu bulunmuştur (Ybarra ve Mitchell, 2004a). Ybarra ve diğerleri (2006) tarafından 10-17 yaşları arasındaki ergenlerle yapılan bir araştırmada da internet tacizinde bulunanlardan dörtte birinin 18 yaşından büyük olduğu bulunmuştur. Yaş olarak sınıf düzeyinin ele alındığı bir grup araştırmada da, saldırgan/hedef ve saldırgan grupların ortaokuldan ziyade daha çok lise yıllarında ortaya çıktığı, bu sebeple internet tacizine hedef olma olasılığının da yaşla birlikte artmakta olduğu bulunmuştur (Kowalski ve Limber, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004a; Ybarra ve diğerleri, 2007). Ergenlerin yaşla birlikte hangi iletişim aracı yoluyla zorbalıkta bulunduklarının incelendiği bir araştırmada daha büyük yaştaki erkeklerin küçük yaştakilerden daha fazla anında mesajlaşma yoluyla diğerlerine zorbalıkta bulundukları ortaya konmuştur (Smith ve diğerleri, 2006). Sanal zorbalık ve yaş arasındaki pozitif yöndeki bu ilişkiye açıklama olarak, çocukların büyüdükçe internette daha fazla vakit geçirmeleri, internet kullanım düzeyinin daha iyi hale gelmesi ve sosyal sitelere katılımlarının artması (Kowalski ve Limber, 2007; Smith ve diğerleri, 2008; Ybarra ve Mitchell, 2004b; Ybarra ve diğerleri, 2007) ve bu yaş dönemindeki gençlerin birçoğu

için internetin arkadaşlarıyla ve aileleriyle olan iletişimlerinde kullandıkları önemli bir araç haline gelmesi gösterilmektedir (Ybarra ve diğerleri, 2006).

Sanal zorbalık ile yaşın ilişkisinin incelendiği diğer bir grup araştırma ise tersine daha küçük yaştaki kullanıcıların internette kurulan iletişimde karşıdakini kandırma yoluyla daha sıklıkla zorbalıkta bulunduklarını (Caspi ve Gorsky, 2006), internette tacizde bulunanların 18 yaşından küçük olduklarını (Wolak ve diğerleri, 2007; Ybarra ve diğerleri, 2006), sanal zorbalığın liseye oranla ortaokulda daha sık görüldüğünü (Slonje ve Smith, 2008), gençlerin zorbalığa maruz kalma ve zorbalık uygulama oranlarının ilkokulda ortaokulda olduğundan daha yüksek olduğunu (Dehue ve diğerleri, 2008) ve zorbalığa hedef olanların genellikle erken ergenlik döneminde olduğunu ortaya koymaktadır (Burnukara, 2009). Bu yaş dönemindeki ergenlerin zorbalık davranışları karşısında daha savunmasız olmalarına sebep olarak, internet konusunda daha deneyimsiz olmaları, baş etme becerilerinden yoksun olmaları, daha saf olmaları, tehditlere daha kolay inanabilmeleri ve bu tehditleri doğru bir biçimde değerlendirme becerilerinden yoksun olmaları gösterilmiştir (Ybarra ve diğerleri, 2006; akt., Williams ve Guerra, 2007). Bazı araştırmacılar tarafından ise sanal taciz olarak ifade edilen sanal zorbalık olaylarının yaşanma sıklığının belirtilmesinde yaşın etkisinin olmadığı ortaya konmuştur (Beran ve Li, 2005). Benzer şekilde 11–13 ile 14–16 yaşları arasındaki gençlerle yapılan çalışmada da sanal zorbalık uygulama ve sanal zorbalığa dahil olma açısından iki yaş grubu arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı belirtilmiştir (Smith ve diğerleri, 2006). Görüldüğü gibi alanyazında cinsiyete benzer biçimde yaş açısından da araştırma bulguları arasında tutarlılık görünmemektedir. Ancak ele alınan araştırma bulguları çerçevesinde sanal zorbalığın 8 yaşından itibaren artış gösterdiği ve 11.sınıftan itibaren üniversite yıllarına doğru azaldığı söylenebilir.

Daha önce ifade edildiği gibi, araştırma bulguları çocuk ve ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini yaygın bir biçimde kullandıklarını, ancak bu araçların kullanım örüntülerinin ergenlerin içinde bulundukları gelişimsel döneme ve cinsiyete göre farklılaştığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sanal ortamda ergenlerin zorbalığa dahil olmaları ile bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntüleri arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmaların sayısı giderek artmaktadır (Caspi ve Gorsky, 2006; Juvonen ve Gross, 2008; Li, 2007a, 2007b; Ybarra ve Mitchell, 2004b). Örneğin,

Ybarra ve Mitchell (2004b), 10-17 yaş arası çocuk ve ergenlerle yaptığı bir araştırmada internette zorbalık türünden davranışlar uygulayanların % 64'ünün interneti haftada 4 gün veya daha fazla kullandıklarını, yarısından fazlasının internet kullanım becerilerini iyi düzeyde değerlendirdiklerini ve günlük internet kullanım sıklığının internet zorbalığı uygulama olasılığının artmasıyla ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Bir başka araştırmada (Ybarra ve Mitchell, 2004a) internet kullanma becerilerinin çok iyi düzeyde olduğunu düşünen gençlerin zorba-kurban olmalarının 2,5 kat daha olası olduğu bulunmuştur. Haftada kaç gün internete girildiği sorulduğunda, 6-7 gün internete girenlerin zorba-kurban olmalarının üç kat daha olası olduğu görülmüştür. Günlük internet kullanım sıklığına bakıldığında ise, günde 3 saat veya daha fazla kullananların zorba olmayla karşılaştırıldığında, zorba-kurban olmalarının 2,5 kat daha olası olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde, kurbanların büyük çoğunluğu, zorbaların ise tamamı haftada en az bir kez bilgisayar kullandıklarını belirtirken (Li, 2007a), aynı zamanda bilgisayar kullanımının kurban değil ama zorba olma olasılığını yordadığı da bulgulanmıştır (Li, 2007a, 2007b). Ancak, Smith ve diğerleri (2008) bu araştırmacılar farklı olarak, internet kullanım sıklığı ile sanal zorba olma arasında bir ilişki olmadığını; ancak sanal kurban olma ile internet kullanımı arasında bir ilişki bulunduğunu, interneti daha sık kullanan ergenlerin sanal zorbalığa maruz kalma açısından daha fazla risk altında olduklarını rapor etmişlerdir. Yapılan bir grup araştırmanın sonuçları da internet temelli iletişim araçlarının kullanımı ile hem sanal zorba hem de sanal kurban olma arasında ilişki bulunduğunu rapor etmişlerdir (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Hinduja ve Patchin, 2008; Juvonen ve Gross, 2008; Topçu, 2008). Burnukara'nın (2009) çalışmasına göre de, internet kullanım sıklığı sanal zorba, sanal kurban ve sanal zorba-kurban olmayı anlamlı şekilde yordamaktadır. Bu duruma açıklama olarak, araştırmacılar ergenlerin internet kullanım sıklığı arttıkça teknolojik gelişmelerden daha hızlı haberdar olabilecekleri ve aynı hızla bu araçları daha iyi düzeyde kullanabilecekleri, dolayısıyla da olumsuz davranışlarda bulunmak için internetin tüm olanaklarından kolayca yararlanabilecekleri görüşünü ortaya koymaktadırlar.

Yukarıda sanal zorbalık ile bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım sıklığı arasında ilişki bulunduğu rapor eden araştırmalardan farklı olarak, Topçu, Erdur-Baker ve Çapa-Aydın (2008) özel okula devam eden ergenlerin devlet okulundakilere göre interneti daha sık kullandıklarını belirtmelerine rağmen, devlet okuluna devam eden ergenlerin

özel okula devam edenlerden daha fazla sanal zorbalık türünden davranışlarla karşılaştıklarını bildirmişlerdir. Araştırmacılar, bilgi ve iletişim teknolojilerini sıklıkla kullanmanın sanal zorbalık üzerinde belirleyici bir etken olduğunu belirtmelerine rağmen, interneti sık kullanan kişilerin her zaman sanal zorbalığa dahil olması gerekmediğini, fakat sanal zorbalık uygulama niyetinde olan kişilerin bu türden iletişim araçlarına ihtiyacı olduğunu bildirmişlerdir.

İletişim araçlarına erişim imkanının, sosyoekonomik düzeyle ilişkili olduğu, sosyoekonomik düzeyin artmasıyla birlikte internet ve cep telefonu gibi iletişim araçlarına erişim imkanının kolaylaşacağı öngörülmekte ve dolayısıyla sosyoekonomik düzeyin sanal zorbalığa dahil olmada dolaylı bir etkisi olması beklenmektedir. Bu amaçla yapılan bir araştırmada, yıllık 75.000 dolar veya daha fazla gelire sahip evlerden gelen ergenlerin internette başkalarını taciz ettiklerini bildirmelerinin, daha düşük gelire sahip evlerden gelenlerden daha olası olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Ybarra ve Mitchell, 2004a). Sosyoekonomik düzey olarak okul türünün dikkate alındığı bir araştırmada ise devlet okulu öğrencileri özel okul öğrencilerinden daha sık internet kafeye gittiklerini ve internete sıklıkla internet kafelerden bağlandıklarını ve bununla birlikte daha sık sanal zorbalığın kurbanı olduklarını bildirmişlerdir (Ybarra ve diğerleri, 2006). Ancak, 10-17 yaşları arasındaki gençlerle yapılan bir çalışmada, sosyoekonomik düzeyin sanal zorbalık ile güçlü bir ilişki içerisinde olmadığı bulunmuştur (Ybarra ve Mitchell, 2004b). Aynı şekilde 10-15 yaşları arasındaki gençlerle yapılan bir başka araştırmada da benzer şekilde, internet tacizine yani sanal zorbalığa hedef olma açısından bakıldığında, özel okul ile devlet okulunda okuma arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Ybarra ve diğerleri, 2007). Bahsedilen araştırmalarla benzer sonuçlara varan araştırmacılar, zorbalığa hedef olanların ve olmayanların benzer gelir durumuna sahip ailelerden geldiklerini rapor etmişlerdir (Ybarra ve diğerleri, 2006).

Ülkemizde konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalar incelendiğinde farklı sosyoekonomik düzeyleri temsil eden devlet liselerinde yapılan bir araştırmada, üst düzey gelir grubunda yer alan ailelerin çocuklarının sanal zorbalığa daha fazla maruz kaldığı bulunmuştur. Araştırmacı bu durumu, maddi olanakları daha iyi olan ailelerin, öğrencilere internete ulaşmaları için daha fazla olanak sağladıkları, ancak kullanım

sıklığı ve amaçlarını yeterince kontrol etmedikleri şeklinde açıklamaktadır (Genç, 2007). Öğrencilerin okudukları okul türüne göre sosyoekonomik düzeyin değerlendirildiği başka bir çalışmada ise, öğrencilere yaşadıkları sanal zorbalık olaylarını nasıl algıladıkları sorulduğunda; özel okullarda okuyan gençlerin sanal zorbalık olayı ile karşılaştıklarında bunu bir şaka olarak değerlendirdikleri; devlet okulunda okuyan öğrencilerin ise bu olayı ciddiye aldıkları ve en sık verdikleri tepkinin de kızgınlık olduğu görülmektedir. Ayrıca bu çalışmanın bulguları, özel okul öğrencilerinin, bilgisayar ve cep telefonu gibi elektronik temelli iletişim araçlarını daha fazla kullanmalarına ve internette daha fazla vakit geçirmelerine rağmen, devlet okullarındaki öğrencilerin daha fazla sanal zorbalık olayı yaşadıklarını ve internette geçirilen zamanın devlet okullarında sanal kurban olmayı yordadığı, ancak özel okullarda sanal kurban olmayı yordamadığını ortaya koymaktadır. Araştırmacılara göre, bu çalışmada devlet okulu öğrencileri arasında sanal zorbalığa maruz kalma oranının neden daha yüksek olduğunu açıklayacak bir veri bulunmamaktadır. Ancak elde edilen bulguya ilişkin olası bir açıklamanın, özel okul öğrencileri ile karşılaştırıldığında, devlet okulu öğrencilerinin interneti sıklıkla yetişkin denetiminin sınırlı olduğu veya hiç denetimin olmadığı internet kafelerde kullanmaları olabileceği bildirilmektedir (Topçu ve diğerleri, 2008).

1.4 SANAL ZORBALIĞIN ERGENİN AİLE ÖZELLİKLERİ İLE İLİŞKİSİ

Ergenlerin ebeveynleri veya diğer bakım veren kişilerle olan ilişkileri onların sağlıklı birer birey olarak yetişmesi, kişilik gelişimleri ve akranlarıyla olan iletişimleri gibi pek çok alanda büyük bir öneme sahiptir. Araştırmacılar neden bazı çocukların ya da ergenlerin daha sıklıkla akran zorbalığına hedef olduklarını ya da bu tür davranışlar sergilediklerini belirlemeye çalışırken aileleri ile olan ilişkilerinin akran zorbalığının önemli bir yordayıcısı olabileceğini öne sürmektedirler. Konuyla ilgili yazılı kaynaklar incelendiğinde akran zorbalığını açıklamada aile ilişkileriyle ilgili iki yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir. Bu yaklaşımlardan ilkinde akran zorbalığı bağlanma kuramları çerçevesinde değerlendirilmekte ve çocukların birincil bakıcılarıyla olan etkileşimleri yoluyla ilişkilerine dair güvenli ya da güvensiz “içsel modeller” geliştirdikleri öne sürülmektedir. Yaşam koşullarında değişiklikler olmadığı takdirde bu

bağlanma örüntülerinin okul çağında ve ergenlikte başkalarıyla kurulan güvenli veya güvensiz ilişkilerde süreklilik gösterdiği düşünülmektedir. Bu yaklaşıma göre güvenli bağlanan çocuklar ilişkilerinde kendi sınırlarını belirleyebilmekte ve akran zorbalığına hedef olmaktan veya bu tür davranışlar göstermekten kendilerini koruyabilmektedirler (Bretherton, 1985; Main, 1991). Ancak kaçınma tipi güvensiz bağlanan çocukların başkalarına güven duymadıkları, başkalarından düşmanca davranışlar bekledikleri ve bu nedenle akranlarıyla saldırgan ilişki örüntüleri geliştirebilecekleri öne sürülmektedir. Buna karşılık dirençli tip güvensiz bağlananlar ise bakıcılarıyla tepkilerine ve ihtiyaçlarına yeterince duyarlı olmayan bir etkileşim yaşamakta; bağımlı, kendine güveni az, benlik değeri düşük çocuklar olma olasılıkları daha yüksek olmakta ve akranlarının zorba davranışlarına hedef olmaya yatkın hale gelmektedirler (akt., Bowers, Smith ve Binney, 1992; 1994).

Akran zorbalığına dahil olmada aile özelliklerinin rolünü ele alan ikinci yaklaşım ise ebeveynlik stilleri, ebeveynlik uygulamaları, ebeveyn-ergen ilişki niteliği gibi alanları içermektedir. Bu bağlamda pek çok araştırmacı zorbalık türünden davranışlara herhangi bir şekilde dahil olan çocukların aile örüntülerine odaklanmış, çocuk yetiştirme stili ve aile ilişkilerinin hangi belirgin özelliklerinin zorba ya da kurban davranışlarıyla ilişkili olduğunu belirlemeye çalışmışlardır. Yazılı kaynaklar incelendiğinde, zorba çocukların ailelerinin daha tutarsız ve sert disiplin uygulamaları kullandıkları, daha çok otoriter ebeveynlik stiline sahip oldukları ve saldırgan davranışları daha çok, olumlu sosyal etkileşimleri ise daha az pekiştirdikleri görülmekte (Baldry ve Farrington, 2000; Dishion ve McMahon, 1998; Olweus, 1980; Rican, Klicperova ve Koucka, 1993; Stevens, De Bourdeaudhuij ve Van Oost, 2002) ve akran zorbalığına hem hedef olan hem de bu tür davranışlar sergileyen çocukların evde daha fazla ihmal edildikleri ve daha tutarsız disiplin uygulamalarına maruz kaldıkları düşünülmektedir (Bowers ve diğerleri, 1992; 1994; Smith ve Myron-Wilson, 1998; Stevens ve diğerleri, 2002). Ebeveynlik stilleri bağlamında, ebeveynlerin çocuk üzerindeki aşırı koruyucu tutumlarının (özellikle annenin erkek çocuğa yönelik koruyucu tutumunun) çocukların akran zorbalığına hedef olmalarında önemli bir rol oynadığı, bu durumun ebeveynlerin kendilerine bağımlı çocuklar yetiştirmelerinden, onları sürekli dikkat ve destek aramaya teşvik etmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir (örn., Batsche ve Knoff, 1994; Finnegan, Hodges ve Perry, 1998; Ladd ve Kochenderfer-Ladd, 1998; Olweus, 1980,

1994; Rigby, Slee ve Cunningham, 1999). Bunun yanı sıra aile içinde sürekli yanlış yapmasından endişe duyulan çocukların ailelerinin bakış açılarını diğer insanlara da genelledikleri ve ev dışında da sürekli yanlış yapma endişesi taşıdıkları; bu durumun da çocukların başkaları tarafından zarar görmelerini kolaylaştırdığı; buna karşılık demokratik ebeveynlik stili ile yetiştirilen çocukların ise ev içinde kendilerini savunmaya fırsat tanındığı için zorbalığa daha az hedef oldukları düşünülmektedir (Field, 1999).

Ebeveyn-ergen ilişki niteliği açısından incelendiğinde ise akran zorbalığına hedef olan çocuklar ile ebeveynleri arasında çatışma olduğu ve annelerine ilişkin düşmanca bir tutum gösterdikleri (Schwartz, Dodge, Pettit ve Bates, 1997), ayrıca zorbaca davranışlar sergileyen çocukların ailelerinde de sıklıkla çatışma yaşandığı görülmekte ve bu çocukların saldırgan davranışları bir iletişim yolu olarak gördükleri düşünülmektedir (Ahmed ve Braithwaite, 2004, Rigby, 1994). Aynı zamanda zorbaların çoğunlukla ilgisiz aile sistemi içinde yetiştikleri, belirgin şekilde ailelerine ilişkin düşük bağlılık örüntüsü gösterdikleri, ailelerini kendilerine uzak algıladıkları, ailelerindeki bireylerden daha az sıcaklık algıladıkları ve babalarını annelerinden daha güçlü algılama eğilimine sahip oldukları göze çarpmaktadır (Bowers ve diğerleri, 1992; Hilooğlu, 2009; Lee ve Wong, 2009; Pepler, Jiang, Craig ve Connolly, 2008; Rigby, 1993). Zorbalık statüleri bağlamında incelendiğinde ise zorba-kurban statüsündeki ergenler diğer gruplara göre ebeveynlerini daha fazla reddedici olarak algılarken, karışmayan gruptaki ergenler ebeveynlerini en düşük düzeyde reddedici olarak algılayan grup olarak görünmektedir (Veenstra ve diğerleri, 2005).

Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, akran zorbalığına hedef olan kızların anneleri ile olumsuz ilişkiler bildirdiklerini, annelerini düşmanca ve reddedici algıladıklarını, erkeklerin ise annelerinden aşırı koruyucu bir tutum algıladıklarını ve babayla olumsuz ilişkiler bildirdiklerini gösteren araştırma bulguları mevcuttur (Finnegan ve diğerleri, 1998; Rican ve diğerleri, 1993; Rigby, 1993). Ayrıca hem kızlar hem erkekler için, zorbalık uygulama eğilimi ile anneye ilişkin olumsuz tutum arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu bulunmuştur (Rigby, 1993). Akgün (2005) tarafından yapılan bir çalışmada ise, akran zorbalığında bulunan kız ergenlerin ebeveynlerini daha az

denetleyici olarak algıladıkları ve babaları ile iletişimlerinin olumsuz olduğu bildirilmektedir.

Ebeveyn-ergen ilişki niteliği ve ebeveynin disiplin uygulamalarının yanı sıra ebeveynlerin çocuklarının davranışlarını düzenlemeye yönelik uygulamalarının da akran zorbalığıyla ilişkisi ilgili alan yazında çalışılan önemli diğer bir konu olmaktadır. Ebeveyn uygulamaları, anne-babanın değerleri, inançları ve hedefleri doğrultusunda çocuklarını sosyalleştirmede kullandıkları davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Darling ve Steinberg, 1993). Bu uygulamalardan biri de çocuğun davranışlarını, aile içi normlar ve toplumsal kurallar çerçevesinde düzene sokma ve denetim altına alma çabaları olarak tanımlanan (Barber, 1996) davranışsal kontrolün bir boyutu olan ebeveyn izlemesidir. İzleme, ergenin kendisini ebeveyninden ayrı bir birey olarak hissedebilmesi için gereken psikolojik özerkliğini kısıtlamadan, ergenin nerede ve kimlerle olduğunu, neler yaptığını ve akranlarıyla ilişkileri hakkında bilgi sahibi olma girişimi olarak ifade edilebilir. Araştırmacılar tarafından, ergen hakkında bilgi sahibi olan ebeveynlerin çocuklarını olumsuz davranışlara karşı koruyabilecekleri öne sürülmekte (Barber, 1996; Gray ve Steinberg, 1999) ve yapılan çalışmalarda yüksek düzeyde ebeveyn izlemesinin ergenlerin daha az problem davranışlarda bulunmalarıyla ilişkili olduğu gösterilmektedir (Chen, Greenberger, Lester, Dong ve Guo, 1998; Jacobson ve Crockett, 2000; Kerr ve Stattin, 2000; Patterson ve Fisher, 2002; Stattin ve Kerr, 2000). Bu problem davranışlardan biri olan akran zorbalığının, ebeveyn izlemesiyle ilişkisine yönelik yapılan çalışmalardan birinde, fiziksel ortamda zorbalığa maruz kaldıklarını bildiren gençlerin yarısından fazlasının ebeveyn izlemesini zayıf olarak algıladıkları bildirilmektedir (Ybarra ve Mitchell, 2004b). Bir başka çalışmada, akran zorbalığına zorba-kurban ve zorba statüsünde dahil olan ergenlerin, kurban veya karışmayan gruptaki ergenlere göre, ebeveynlerinin çocuklarının aktiviteleriyle ilgili olarak daha az bilgiye sahip oldukları bildirilmiş ve bu durumun karışmayan grubun ebeveynleriyle daha sık iletişimde bulunmalarından kaynaklanabileceği öne sürülmüştür (Marini, Dane, Bosacki ve YLC-CURA, 2006). Başka bir çalışmada, ebeveynin izleme uygulamalarını da içeren ergen üzerindeki davranışsal kontrolünün ergenin zorba olma olasılığını % 18 oranında azalttığı bulunmuş ve bu bulgunun davranışsal kontrolün ergenleri sapkın akran grubuna girmelerine ve bununla ilişkili olarak zorbalık davranışında bulunmalarına karşı koruyabileceği öne sürülmüştür (Bayraktar, Sayıl ve Kumru, 2007).

Elde edilen bu yöndeki araştırma bulgularından farklı olarak bazı değişkenler (cinsiyet, SED, ailede patolojiye olan yatkınlık gibi) kontrol edildiğinde, ergenlerin algıladığı ebeveyn tutumlarının (duygusal sıcaklık, aşırı koruma ve reddedici tutum) akran zorbalığına herhangi bir şekilde dahil olmayı anlamlı olarak yordamadığı gösterilmekte (örn., Veenstra ve diğerleri, 2005); özellikle akran zorbalığına hedef olan çocukların bireysel özelliklerinin ve akran çevrelerindeki etkileşim örüntülerinin daha önemli olabileceği düşünülmektedir (Stevens ve diğerleri, 2002).

Yukarıdaki bölümde ulaşılabilen kaynaklar arasında okulun fiziksel çevresinde meydana gelen zorbalık türünden davranışları aile ilişkileri açısından değerlendiren çalışmalar özetlenmeye çalışılmıştır. Bakımveren-çocuk iletişimi ile zorbalığa dahil olma arasındaki ilişkinin ergenler için yeni bir sosyal çevre haline gelen sanal ortamda nasıl bir örüntü sergilediği konusunda görece daha az çalışmaya rastlanmaktadır. Özetlenen çalışmalardan yola çıkarak, ergenin aile ilişkilerinin olumlu özelliklere sahip olmasının sanal ortamda meydana gelen riskli davranışları da önleyici rolünün olabileceği düşünülmekte ve yapılan çalışmalar da bu görüşü desteklemektedir. Araştırmacılar tarafından duygusal yakınlık, disiplin ve izlemeyi içeren bakımveren-çocuk ilişkileri ile sanal ortamda tacizde bulunma arasındaki ilişki incelenmiş ve bu ilişkinin anlamlı düzeyde olduğu bulunmuştur (Ybarra ve Mitchell, 2004a, 2004b; Ybarra ve diğerleri, 2007). Bakımveren-ergen ilişkisine odaklanan çalışmalardan birinde, internet tacizinde bulunmayanların % 19'unun ebeveyninden çok düşük düzeyde duygusal yakınlık algılamakta, tacizde bulunanların neredeyse yarısının (% 44) ebeveyninden çok düşük düzeyde duygusal yakınlık algılamakta olduğu; tacizde bulunmayanların üçte birine yakınının (% 32) çok güçlü duygusal yakınlık bildirirken, tacizde bulunanların neredeyse beşte birinin (% 16) çok güçlü duygusal yakınlık bildirmekte olduğu bulunmuştur. Ayrıca yüksek düzeyde disiplin uygulamaları (azarlama ve bağırma gibi) internet tacizinde bulunmayla ilişkili bulunmuş ve tacizde bulunanların % 32'sinin ebeveyninden yüksek düzeyde disiplin algılamakta, % 27'sinin düşük düzeyde disiplin algıladığı; tacizde bulunmayanların % 16'sının yüksek ve % 41'inin düşük düzeyde disiplin algıladığı bulunmuştur. Ebeveyn izlemesi bağlamında, ergenlerin bildirdiği düşük ebeveyn izlemesinin internet tacizinde bulunma olasılığını arttırdığı bildirilmiştir. Öte yandan ergenlerin bazı bireysel özellikleri (cinsiyet, yaş gibi) ve diğer bakımveren-çocuk ilişkileri kontrol edildiğinde dahi ergenlerin rapor

ettiği izleme ve duygusal yakınlığın, internet taciziyle anlamlı düzeyde ilişkili olmaya devam ettiği görülmüştür. Ele alınan tüm faktörler (aileye ilişkin SED gibi değişkenler, internet kullanım örüntüsü ve suça yönelik davranışlar gibi psikososyal özellikler) kontrol edildiğinde ebeveyn-ergen arasındaki duygusal yakınlığın zayıf olması ergenlerin internet tacizine dahil olma olasılıklarının güçlü duygusal yakınlığa sahip olan ergenlerden 2 kat daha fazla olduğu bulunmuştur (Ybarra ve Mitchell, 2004a). Buna ek olarak Ybarra ve Mitchell (2004b) tarafından yapılan çalışmada, ebeveynlerinin kendilerini düşük düzeyde izlediğini düşünen ergenlerin saldırgan-hedef statüsünde yer almalarının 3 kat daha olası olduğu bulunmuştur. Sanal ortamda zorbalık türünden davranışlara maruz kalan ergenlerin aile örüntülerine ilişkin olarak, 5. sınıftan 11. sınıfa kadar geniş bir yaş ranjını içeren öğrencilerle yapılan bir araştırmada da, erkeklerin ebeveynleriyle olumsuz yönde duygusal ilişkilere sahip olmasının okulda ve internette sohbet odalarında tacize maruz kalma sıklığını arttırdığı ancak kızlar için böyle bir bulgunun ortaya çıkmadığı görülmüştür (Katzner ve diğerleri, 2009).

Pek çok araştırmacı ebeveynlerin internet güvenliği ile ilgili bilgi sahibi olmasının ve çocuklarına bu konuda rehberlik etmesinin sanal zorbalığa dahil olmayı azaltabileceğini öne sürmektedir (örn., Berson, Berson ve Ferron, 2002; Mitchell, Finkelhor ve Wolak, 2001). Bu bağlamda 12-18 yaşları arasındaki ergenlerle yapılan kapsamlı bir çalışmada, ergenlerin internetteki aktiviteleriyle ilgili olarak ebeveynleri veya öğretmenleri tarafından ne derece takip edildiği ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Ergenlerin % 70'i ebeveynlerinin kendileriyle internet güvenliği hakkında fikir alışverişinde bulunduğunu, sadece % 30'u ebeveyn ya da öğretmenlerinin sanal ortamdaki deneyimleri hakkında düzenli olarak iletişime geçtiğini ve ergenlerin yarısının en azından ara sıra yanlarında oturarak bir yetişkinin (öğretmeni ya da ebeveyninin) gözetimi altında internette gezindiklerini bildirmişlerdir. Aynı çalışmada pek çok ebeveynin çocuklarının internet kullanım örüntülerini dikkate almalarının yanı sıra internette girdikleri siteleri de kontrol ettikleri ortaya konmuştur (Berson ve diğerleri, 2002). Yaşları 12 ile 17 arasında değişen ergenler ve ebeveynleri ile yapılan çalışmanın bulgularına göre evdeki bilgisayarlarında çocuklarının hangi internet sitelerinde gezindiklerini denetlemek için, ebeveynlerin % 53'ü yazılım filtreleme (filtering software), % 45'i yazılım izleme (monitoring software) programlarını kullanmakta ve % 65'i de çocukları internete girdikten sonra hangi sitelerde gezindiklerini kontrol

etmektedirler. Ayrıca ergenler de ebeveynlerinin uyguladıkları bu denetleme ve izleme uygulamalarının farkında olduklarını belirtmektedirler (Lenhart ve Madden, 2007). Diğer taraftan bazı araştırmacılar ise, ebeveynin denetim uygulamalarının sanal ortamdaki riskli davranışlarla ilişkili olmadığını gösteren bulgular elde etmişlerdir. Örneğin, bazı araştırmalarda, internette geçirilen saat hakkında kurallar belirleme, ergene internette yaptığı aktiviteler hakkında sorular sorma ve internet filtresi kullanma gibi denetleme uygulamalarının sanal ortamda cinsel içerikli taleplere maruz kalma (Mitchell ve diğerleri, 2001) ve ergenin internette tanıştığı bir kişiyle yüz-yüze iletişime geçme riskiyle ilişkili olmadığı gösterilmiştir (Liau, Khoo ve Hwaang, 2005). Araştırmacılar elde ettikleri bu yöndeki bulgunun Kerr ve Stattin (2000)'in ebeveyn izlemesini tekrar kavramsallaştırdığı çalışmalarıyla tutarlı olduğunu belirtmişlerdir. Ebeveyn izlemesinin ebeveynin gerçekte sahip olduğu bilginin yanı sıra ergenin kendisini açmasını (child disclosure), yani ergenin ebeveynin talebi olmaksızın, kendi isteğiyle aktardığı bilgiyi de içerdiği; dolayısıyla bu araştırmalarda ebeveyn izlemesi olarak ifade edilenin aslında ergenin kendini açmasını içermediğini, yalnızca ebeveynin kendi çabaları ile sahip olduğu bilgiden oluştuğunu tartışmaktadırlar. Buna bağlı olarak aynı araştırmacılar pornografik elektronik postalar aldıklarından ebeveynlerini haberdar eden ergenlerin daha az riskli internet davranışlarında bulunduklarını ortaya koymaktadır. Bu bilgiler ışığında, ebeveynlerin çocuklarının hem okul sonrası faaliyetleri hem de sanal ortamda hangi sitelerde gezindikleri, kimlerle iletişime geçtikleri gibi olası tüm faaliyetlerinden haberdar olmalarının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle ebeveyn izlemesinin ergenlerin elektronik temelli iletişim araçlarını kullanarak sanal ortamda gerçekleştirdikleri faaliyetleri de kapsayacak biçimde genişletilerek incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

1.5 SANAL ZORBALIĞIN ERGENİN PSİKOSOSYAL UYUMU İLE İLİŞKİSİ

Sanal ortamda meydana gelen zorbalık türünden davranışlarda, bu davranışları sergileyen ve maruz kalan ergenler arasında çoğu zaman doğrudan ve fiziksel bir temas bulunmamasına rağmen, zorbalığa maruz kalan ergen psikolojik zarar görebilmektedir. (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Flaspohler, Elfstrom, Vanderzee, Sink ve Birchmeier, 2009; Hinduja ve Patchin, 2008; Patchin ve Hinduja, 2006; Raskauskas ve Stoltz,

2007). İlgili alanyazında, kurbanların sanal zorbalığa verdikleri duygusal tepkilerin başında, kaygı (Juvonen ve Gross, 2008; Patchin ve Hinduja, 2006), stres (Caspi ve Gorsky, 2006; Ybarra ve Mitchell, 2004a, 2004b), üzüntü (Patchin ve Hinduja, 2006; Topçu ve diğerleri, 2008), kızgınlık ve utanç (Topçu ve diğerleri, 2008) gelmektedir. Zorbalığa dahil olma ve stres arasındaki ilişkiye bakıldığında, internet tacizine hem hedef olan hem de bu türden taciz davranışları uygulayan ergenlerin bu türden davranışlara sadece hedef olanlardan altı kat daha fazla duygusal stres yaşadıkları (Ybarra ve Mitchell, 2004b); tacize maruz kalanların üçte birinin kendilerini çok üzgün hissettikleri ve taciz olayının devamında belirgin düzeyde stres semptomları gösterdikleri belirtilmektedir (Finkelhor, Mitchell ve Wolak, 2000). Ancak sanal zorbalık ve duygusal stres arasındaki ilişkinin yönünün çok açık olmadığı düşünülmektedir. Bu doğrultuda, zorbalık deneyimlerinin duygusal strese sebep olduğu veya stresli gençlerin internette daha fazla zaman geçirip geçirmediikleri veya stresli olmayan akranlarıyla karşılaştırıldıklarında iletişim araçlarını riskli biçimde kullanıp kullanmadıkları konusunda açık bir bilgi sağlayamamaktadır (Juvonen ve Gross, 2008).

Zorbalığa maruz kalanların bu durum karşısında nasıl hissettikleri sorulduğunda, üçte biri kendileriyle ilgili bilgiler başkalarına gönderildiği için kendilerini tehdit altında veya utanmış hissettiklerini belirtmişlerdir (Ybarra ve Mitchell, 2004a). Bir başka araştırmada, 7.-9. sınıfa giden sanal taciz kurbanlarından bazıları, dikkati azaltabilen ve akademik olarak başarılı olmalarını engelleyen öfke, kaygı ve korku yaşadıklarını belirtmiş ve zorbalığa maruz kalanların yarısından fazlası (% 57) kendilerini kızgın ve yaklaşık üçte biri (% 36) üzgün ve kırgın hissettiklerini bildirmişlerdir (Beran ve Li, 2005). Sanal zorbalığa maruz kalan üç çocuktan birinin bu olaydan kötü etkilendikleri ve % 42.5'inin hayal kırıklığı yaşadıkları, yaklaşık % 40'ının kendilerini üzgün ve % 27'sinin ise sinirli hissettikleri bildirilmiştir (Patchin ve Hinduja, 2006). Yaşları 10 ile 17 arasında değişen gençlerin % 38'i yaşadıkları sanal zorbalık olayından çok korktuklarını, çok üzüldüklerini ve duygusal olarak etkilendiklerini dile getirmektedirler (Ybarra ve diğerleri, 2006). Ayrıca, sanal zorbalığa uğrayan birçok öğrenci kendilerini üzgün, umutsuz veya sıkıntılı hissettiklerini ve okula gitmekten korktuklarını belirtmişlerdir (Dehue ve diğerleri, 2008; Raskauskas ve Stoltz, 2007). Araştırmacılara göre, kurbanların korkmaları ve aciz hissetmeleri onların zorbalığa “zorba-kurban” olarak dahil olmalarına sebep olabilmektedir (Beran ve Li, 2005). Bu statüde yer alan

ergenlerin diğer gruplara göre (sadece kurban ve sadece zorba olan ergenler) duygusal problemler açısından en riskli grup olması ise pek çok araştırmacı tarafından üzerinde önemle durulan konular arasında yer almaktadır (Arıcak, 2009; Flaspohler ve diğerleri, 2009; Wolak ve diğerleri, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004a, 2004b). Öte yandan internette zorbalığa maruz kalanların çoğu okul ve okul çevresinde de zorbalığa maruz kaldıkları için sanal zorbalık sonucunda ortaya çıkan olumsuz duygu durumunun kısmen veya tamamıyla akran zorbalığıyla ilişkili olduğu ortaya konmaktadır (Patchin ve Hinduja, 2006; Raskauskas ve Stoltz, 2007).

Sanal ortamda meydana gelen zorbalık türünden davranışlar ile psikososyal uyum arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalardan birinde, zorbalığa maruz kalan ergenlerin kaygı, depresyon gibi psikolojik problemler yaşama olasılığının daha yüksek olduğu ortaya konmuştur. İnternet tacizine hedef olan erkek ergenlerin, hedef olmayan erkek ergenlerle karşılaştırıldığında, majör depresif semptomlar göstermelerinin sekiz kat daha olası olduğu, kızlarda ise zorbalıkla depresyon semptomları göstermenin ilişkili olmadığı bulunmuştur. Ancak günde iki ve üç saat internet kullanan kız ergenlerin internet tacizine hedef olma olasılığının günde bir saat internet kullanan kız ergenlerden 2-3 kat daha fazla olduğu görülmektedir (Ybarra, 2004) Diğer bir çalışmada, cinsiyete bakılmaksızın internette zorbalığa maruz kaldığını bildiren beş ergenden ikisinin depresyon semptomları gösterdikleri görülmüştür (Ybarra ve diğerleri, 2007). Arıcak (2009) tarafından yapılan araştırmada, sanal zorbalığa hiçbir şekilde dahil olmayanların kurban ve zorba-kurbanlardan daha az psikiyatrik semptom bildirdikleri; karışmayanların, zorbalığa maruz kalanlardan daha az depresyon semptomları bildirdikleri bulunmuştur. Buna bağlı olarak Ybarra (2004) tarafından, depresyon ile zorbalığa maruz kalma arasındaki ilişkiye açıklama olarak, depresif semptomları olan gençlerin, bu türden semptomlar göstermeyenlerle karşılaştırıldıklarında, sanal ortamda gerçekleşen bir durumu (zorbalık türünden davranışlara dahil edilebilecek ya da zorbalık içermeyen nötr durumlar) tehdit edici olarak algılamalarının daha olası olabileceği ve genellikle daha zayıf sosyal becerilere sahip oldukları için var olan durumu daha olumsuz yorumlayabilecekleri öne sürülmüştür. Bu durum yukarıda aktarılan sanal zorbalık ve stres arasındaki ilişkinin yönü ile ilgili literatürdeki tartışmaya benzemektedir. Kendilerini daha fazla stres altında hisseden ya da depresif

özelliklere sahip olan ergenler daha fazla sanal zorbalığa maruz kalıyor olabileceği gibi bu türden davranışlar sonrasında bir takım uyum problemleri de yaşıyor olabilirler.

Sanal zorbalığa maruz kalmanın yanı sıra sanal zorbalık uygulama ile bazı uyum problemleri arasında ilişki olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalarda, diğerlerini internette taciz etmenin, gençlerin suçluluk ve depresif semptomlar bildirmeleri ile yüksek oranda ilişkili olduğu (Ybarra ve Mitchell, 2004a, 2004b), zorbalık uygulayan ergenlerin depresyon alt ölçeklerinde sınırda veya klinik ranjda yer almalarının dört kat ve sosyal problemler sergilemelerinin iki kat daha olası olduğu dikkati çekmektedir (Mitchell ve diğerleri, 2008). Ülkemizde üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada, zorbalığa karışmayan grup kurbanlardan ve zorba-kurbanlardan anlamlı düzeyde daha az psikiyatrik semptom bildirmişlerdir. Bu sonuca göre, karışmayan gruptaki ergenler kurbanlardan daha az depresyon semptomları, kurbanlardan ve zorba-kurbanlardan daha düşük düzeyde kaygı duyduklarını ve psikotik belirtiler gösterdiklerini bildirmektedirler. Sanal zorbalık statülerini hangi psikolojik semptomların yordadığı incelendiğinde, zorba olmayı düşmanca duygular ve psikotiklik yordarken, kurban olmayı kişilerarası duyarlılığın ve psikotikliğin yordamakta olduğu bulunmuştur (Arıcak, 2009).

Bazı araştırmacılar ise, sanal zorbalık ile ergenlerin bazı sapkın davranışlarda (delinquent behaviour) bulunması ile ilişkisine odaklanmaktadır. Bu bağlamda yaşları 10 ile 17 arasında değişen ergenlerle yapılan bir çalışmada, sanal ortamda zorbalıkta bulunanların % 37'sinin geçen yıl içinde suça yönelik davranışlarda bulundukları bildirilmektedir. Bu davranışların dağılımına bakıldığında, gençlerin % 26'sının alkol ve % 23'ünün sigara kullandıkları, % 44'ünün problemli davranışlar sergiledikleri görülmektedir (Ybarra ve Mitchell, 2004b). Ybarra ve Mitchell'in (2004a) yaptıkları bir başka araştırmada, psikososyal zorluk belirtileri gösterme ile başkalarını internette taciz etmenin anlamlı ve pozitif düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur. Örneğin; tacizci olmayanların % 10'una karşı tacizcilerin % 32'si sıklıkla madde kullandıklarını bildirmişlerdir. Ayrıca madde kullanımı ergenlerin internette bir kişiyi taciz etme olasılığının % 71'ini açıklamaktadır. Bunun yanında eşyaya zarar verme gibi suça yönelik davranışlar, internet taciziyle ilişkili bulunmuştur; tacizde bulunmayanların % 13'üne karşı tacizcilerin % 37'si geçen yıl içinde bu türden sapkın davranışlarda

bulunduklarını bildirmişlerdir. Benzer biçimde, alkol ve madde kullanımı gibi dışsallaştırma davranışlarının ergenlerin sanal zorbalığa maruz kalmalarıyla ilişkili olduğu bildirilmektedir (Hinduja ve Patchin, 2008; Ybarra ve diğerleri, 2007). Araştırmacılara göre, tacizde bulunanları sadece güvenli ve uygun internet kullanımı konusunda bilgilendirmek değil; aynı zamanda ergenleri kişisel sağlıkla ilgili sorunlar hakkında da bilgilendirmek ve madde kullanımı gibi sapkın davranışları da müdahale programlarına dahil etmek gerekmektedir (Ybarra ve Mitchell, 2004a, 200b).

Sanal zorbalık ile ergenin psikososyal uyumu arasındaki ilişkinin incelenmesinde, bir diğer önemli unsurun bu çalışmanın araştırma sorularından birine konu olan ergenin kendisine ilişkin algıladığı yaşam doyumu olduğu düşünülmektedir. Yaşam doyumu, bireyin aile, okul, iş, akran grubu gibi tüm alanlara ilişkin yaşam kalitesini olumlu olarak algılama düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Flaspohler ve diğerleri, 2009; Veenhoven, 1996). Yaşamın çeşitli alanlarına ilişkin olumlu değerlendirmelerin artmasının yaşamdan alınan doyumu arttırdığı düşünülmektedir. Bu bağlamda yapılan bir grup çalışmada, ergenin hayatında oldukça önemli rollere sahip olan aile, okul ve akran çevresine ilişkin algılanan doyumun azalmasının ergenin olumsuz davranışlara dahil olma sıklığıyla ilişkili olduğu görülmektedir (Flaspohler ve diğerleri, 2009; Hilooğlu, 2009). Yaşam doyumuna ilişkin yapılan bir grup çalışmada, yaşam doyumunun çocukluk ve ergenlikte duygusal ve sosyal işlevsellikle pozitif yönde ilişkili olduğu (You ve diğerleri, 2008) ve depresyon, kaygı gibi sağlık davranışları ve madde kullanımı gibi riskli davranışlarla negatif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur (Flaspohler ve diğerleri, 2009).

Yapılan çalışmalar, okul ortamında gerçekleşen zorbalık türünden davranışlara dahil olan ergenlerin yaşam doyumunun zorbalığa dahil olmayan ergenlerden daha düşük olduğunu göstermektedir (Flaspohler ve diğerleri, 2009; Flouri ve Buchanan, 2002; Hilooğlu, 2009; You ve diğerleri, 2008). Örneğin, okulda zorbalığa maruz kalan ergenlerin okula bağlılıklarının daha düşük düzeyde olduğu ve bu durumun yaşamdan alınan düşük doyumla ilişkili olduğu rapor edilmiş ayrıca okul çevresinde kendilerini daha iyi hisseden ve zorbalığa dahil olmayan ergenlerin yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur (You ve diğerleri, 2008). Bir başka çalışmada, zorbalığa dahil olmayan ergenlerin zorba veya kurbanlarla karşılaştırıldığında, öğretmen ve

akranlarından daha fazla destek algıladıkları, kurbanların yaşam doyumu düzeylerinin zorbalardan daha düşük olduğu ve akranları tarafından daha az sosyal destek algılarken, öğretmenlerinden daha fazla sosyal destek algıladıkları bildirilmektedir. Öte yandan, zorba-kurban statüsünde yer alan ergenlerin en düşük doyuma sahip oldukları ve hem öğretmenlerinden hem de akranlarından en az desteği aldıkları göze çarpmaktadır. Bu sonuçtan yola çıkılarak, araştırmacılar tarafından hem akran hem de öğretmen desteğinin mevcut olmasının zorbalığın olumsuz etkileri üzerinde tampon görevi üstlenebileceği sonucuna varılmaktadır. Ancak yaşam doyumu ve zorbalığa dahil olma arasındaki ilişkinin yönünün karşılıklı olduğu ve yaşam doyumu düşük olan ergenlerin zorbalığa daha fazla dahil olabilecekleri gibi, aynı zamanda zorbalığa dahil olma sıklığının da yaşam doyumunu etkileyebileceği tartışılmaktadır (Flaspohler ve diğerleri, 2009). Ülkemizde yapılan bir çalışmada, zorbalığa herhangi bir şekilde dahil olan ve hiçbir şekilde zorbalık olaylarına karışmayan ergenlerin, yaşam doyumunun alt boyutları olan aile, okul, arkadaş, yaşanılan çevre ve benlik boyutlarından alınan doyum açısından farklılaştığı, zorbaların yaşanılan çevre ve okul boyutundan, kurbanların ise yaşanılan çevre, okul ve arkadaşlar boyutundan aldıkları doyumun daha düşük olduğu gösterilmiştir (Hilooğlu, 2009).

Ulaşılabilen yazılı kaynaklar arasında sanal zorbalık ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak yaşam doyumu ile riskli davranışlar arasında bir ilişki olabileceği düşünülerek yapılan bir araştırmada, yaşları 9 ile 19 arasında değişen çocuk ve ergenlerle internet ortamında bireysel görüşmeler yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar yaşamlarına ilişkin daha az doyum algılayan ergenlerin internet kullanımları sırasında kişisel bilgilerin paylaşılması, internette tanışılan kişilerle dışarıda da görüşülmesi, istenmeyen ve taciz edici konuşmaların geçmesi gibi risk taşıyan davranışlarda bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Livingstone ve Helsper, 2007).

Yukarıda özetlenen bulgular çerçevesinde, internetin kişilere zarar verici amaçlarla kullanımının suça karışma, madde kullanımı gibi problem davranışlar ve depresyon, kaygı bozuklukları gibi psikolojik sorunlarla olumlu, yaşam doyumu ve öznel iyi olma hali ile olumsuz ilişki içinde olduğu ileri sürülmektedir.

1.6 ARAŞTIRMANIN AMACI

Son yıllarda okul ortamında meydana gelen akran zorbalığının yanı sıra sanal ortamda deneyimlenen zorbaca davranışlarla ilgili giderek daha çok sayıda araştırmaya rastlanmaktadır (örn., Burnukara, 2009; Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Kowalski ve Limber, 2007; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Smith ve diğerleri, 2008; Topçu ve Erdur-Baker, 2007; Ybarra ve diğerleri, 2007). Sanal ortamda zorbalığa dahil olmanın ergenlerin psikososyal uyumunu olumsuz yönde etkilediği, ilişkinin yönü hala bir tartışma konusu olsa da, sanal zorbalık ile depresyon, stres, kaygı, üzüntü gibi olumsuz duygu durumu ve alkol-madde kullanımı gibi dışsallaştırılmış problem davranışlarının ilişkili olduğuna dair araştırma bulguları mevcuttur (örn, Caspi ve Gorsky, 2006; Flaspohler ve diğerleri, 2009; Hinduja ve Patchin, 2008; Juvonen ve Gross, 2008; Patchin ve Hinduja, 2006; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004a, 2004b). Bunun yanı sıra ergenin psikososyal uyumu veya öznel iyilik hali bağlamında ele alınan yaşam doyumu ile okul ortamında meydana gelen zorbalık türünden davranışlara dahil olma arasında ilişki bulunduğunu gösteren araştırma bulguları dikkati çekmektedir (Flaspohler ve diğerleri, 2009; Flouri ve Buchanan, 2002; Hilooğlu, 2009; You ve diğerleri, 2008). Buradan yola çıkarak, sanal ortamda zorbalığa dahil olan ergenlerin algıladıkları yaşam doyumlarının dahil olmayan ergenlerden farklılaşacağı düşünülmektedir. Ancak ulaşılabilen yazılı kaynaklar arasında sanal zorbalık ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Aynı zamanda incelenen araştırmalarda ebeveyn-ergen ilişki örüntüsü içinde yer alan ebeveyn izlemesinin ergenlerin fiziksel (örn, Marini ve diğerleri, 2006) ve sanal ortamda (örn, Berson ve diğerleri, 2002; Ybarra ve Mitchell, 2004a, 2004b; Ybarra ve diğerleri, 2007) karşılaştıkları veya uyguladıkları zorbalık türünden davranışlarla ilişkili olduğu görülmektedir. Ancak sözü edilen çalışmalarda ebeveyn izlemesi sadece ergenin gün içinde okul ve okul sonrası aktiviteleriyle ilgili ebeveynin bilgi sahibi olma durumunu içermektedir. Teknolojideki hızlı gelişmeyle bağlantılı olarak ebeveynlerin ergenlerin sanal ortamdaki faaliyetleri ile ilgili izleme uygulamalarının bu ortamdaki zorbalık türünden davranışlara dahil olmada önleyici bir rolünün olabileceğini düşündürmektedir. Sözü edilen bu noktalar dikkate alınarak bu araştırmada ergenliğin ilk ve orta dönemini kapsayan yaş grubunda sanal ortamdaki aktiviteleri de içeren ebeveyn izlemesi, yaşam doyumu ve sanal zorbalığa dahil olma arasındaki ilişkilerin

incelenmesi ve sanal zorbalığa dahil olmanın ebeveyn izlemesi ve ergenin yaşam doyumunu arasındaki aracı rolünün sınanması hedeflenmiştir. Ayrıca, bu araştırma kapsamında sanal zorbalığın elektronik temelli iletişim araçları yoluyla gerçekleştiği dikkate alınarak, ergenlerin söz konusu bu araçlara sahip olma ve kullanım örüntüleri (kullanma süreleri, sıklıkları, nerelerde kullandıkları, kullanım becerileri) ve bu örüntünün kız ve erkek ergenlerde sanal zorbalığa dahil olma ve ebeveyn izlemesiyle ilişkisi de ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Ek olarak sanal ortamda deneyimlenen zorbaca davranışların yaygınlığına ilişkin henüz belirgin bir örüntü bulunmaması göz önüne alınarak ergenlerin hangi yaşlarda ne kadar sıklıkla sanal zorbalığa maruz kaldıklarını ve/veya uyguladıkları ve cinsiyete göre sanal zorbalığa dahil olmada bir farklılık olup olmadığı incelenerek mevcut bilgi birikimine katkı sağlanması hedeflenmiştir.

BÖLÜM 2

YÖNTEM

2.1. ÖRNEKLEM

Araştırma, Ankara, Gaziantep, Hatay, İstanbul, Malatya ve Mersin’de Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı devlet okullarında ve özel okullarda, ilköğretim ikinci kademe (6., 7., ve 8. sınıf) ve liseye (9, 10, 11 ve 12. sınıf) devam etmekte olan ergenlerle 2009-10 öğretim yılı bahar döneminde gerçekleştirilmiştir. Cinsiyetini belirtmeyen ergenlerle birlikte, yapılan aşırı değerler analizi sonucunda toplam 37 ergen analiz dışı bırakılmıştır. Araştırmanın örneklemi 662’si (% 47.5) erkek, 733’ü (% 52.5) kız olmak üzere toplam 1395 ergenden oluşmaktadır. Örneklemi oluşturan ergenlerin yaş dağılımı 10 yaş ile 20 yaş 1 ay arasında değişmektedir (Ort.= 14.87, S= 2.04). Örneklemin tamamında 10 yaşında 1 ergen, 19 yaşında 18 ergen ve 20 yaşında 1 ergen bulunmaktadır. Ankara, Gaziantep, Hatay, İstanbul, Malatya ve Mersin’de yaşayan ergenlerin cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo 2.1’de verilmiştir.

Tablo 2.1 Ankara, Gaziantep, Hatay, İstanbul, Malatya ve Mersin’de Yaşayan Ergenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

	Ankara	Gaziantep	Hatay	İstanbul (n)	Malatya	Mersin	Toplam	%
Cinsiyet								
Erkek	97	92	108	137	135	93	662	47.5
Kız	99	99	141	145	111	138	733	52.5
Toplam	196	191	249	282	246	231	1395	100
%	14.1	13.7	17.8	20.2	17.6	16.6		

Diğer illerle karşılaştırıldığında, örneklemin çoğunluğunu İstanbul’da yaşayan ergenlerin (% 20.2) oluşturduğu ve en az katılımın ise Gaziantep’ten (% 13.7) olduğu görülmektedir.

Ankara, Gaziantep, Hatay, İstanbul, Malatya ve Mersin’de yaşayan ergenlerin sınıf düzeylerine göre dağılımı ise Tablo 2.2’de verilmiştir.

Tablo 2.2 Ergenlerin Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

Sınıf düzeyi	Ankara	Gaziantep	Hatay	İstanbul	Malatya	Mersin	Toplam	
	(n)							(%)
6	27	45	19	40	25	32	188	13.5
7	31	24	43	38	21	30	187	13.4
8	26	33	40	43	29	35	206	14.8
9	26	25	44	37	50	39	221	15.8
10	36	26	44	45	54	33	238	17.1
11	30	19	34	37	40	27	187	13.4
12	20	19	25	42	27	35	168	12

Örneklemin çoğunluğunu (% 17.1) 10.sınıfa devam eden ergenler oluşturmaktadır.

İlköğretim ikinci kademe ve liseye devam eden ergenlerin okudukları okul türüne göre dağılımları Tablo 2.3 ‘de verilmiştir.

Tablo 2.3 Ergenlerin Okul Türüne Göre Dağılımları

	İlköğretim	Lise	Toplam	%
	(n)			
Devlet okulu	491	407	898	64.4
Özel okul	88	54	142	10.2
Anadolu Lisesi		355	355	25.4
Toplam	579	816	1395	

Araştırmaya katılan ergenlerin hangi tür okullarda eğitim gördükleri incelendiğinde, ilköğretim ikinci kademe ve lise için, yarısından fazlasının (% 64.4) devlet okulunda okuduğu görülmektedir.

Ergenlerin anne ve baba eğitim düzeylerinin illere göre dağılımı Tablo 2.4’te verilmiştir.

Tablo 2.4 Ergenlerin Anne ve Baba Eğitim Düzeylerinin İllere Göre Dağılımı

	Ankara	Gaziantep	Hatay	İstanbul (%)	Malatya	Mersin	Toplam
Anne							
Okur Yazar Değil	0	12.8	1.6	2.5	6.5	7.8	5.0
Okur Yazar	0	6.4	0.8	2.5	3.3	5.2	3.0
İlkokul	10.4	39.9	31.6	44.3	38.8	23.8	32.3
Ortaokul	10.4	12.2	15.8	14.6	15.9	12.1	13.7
Lise	30.7	20.7	30.8	19.3	15.5	27.7	23.9
Yüksekokul	4.2	0.5	2.4	4.3	0.8	2.2	2.5
Üniversite	40.6	7.4	15.0	10.4	13.9	19.0	17.1
Lisansüstü	3.6	0	2.0	2.1	5.3	2.2	2.6
Baba							
Okur Yazar Değil	0	2.7	0.8	0	0	1.3	0.7
Okur Yazar	0	1.6	0.8	1.1	1.2	3.9	1.5
İlkokul	5.2	36.2	23.5	30.2	16.7	17.5	21.8
Ortaokul	5.7	14.9	16.9	18.3	21.2	10.5	15.0
Lise	19.2	19.1	30.5	24.8	29.0	27.9	25.5
Yüksekokul	6.7	2.7	3.3	2.2	3.3	4.4	3.6
Üniversite	48.7	21.3	20.6	19.8	18.8	29.7	25.7
Lisansüstü	14.5	1.6	3.7	3.6	9.8	4.8	6.2

Araştırmaya katılan ergenlerin anne ve babalarının eğitim düzeyi incelendiğinde ise, annelerinin ilkokul mezunu olma oranının (% 32.3) en yüksek, babalarının ise lise (% 25.5) ve üniversite (% 25.7) mezunu olma oranlarının en yüksek olduğu görülmektedir.

Ergenlerin anne ve babalarının eğitim düzeylerinin illere göre dağılımına bakıldığında, Malatya, Gaziantep, Hatay ve İstanbul'daki annelerin büyük çoğunluğunun en son ilkokuldan mezun oldukları; Mersin'deki annelerin lise mezunu oldukları ve Ankara'daki annelerin ise çoğunluğunun üniversite mezunu olduğu görülmektedir.

Babaların eğitim düzeylerinin illere göre dağılımına bakıldığında; Gaziantep'teki ve İstanbul'daki babaların çoğunluğunun ilkokul mezunu; Hatay ve Malatya'daki babaların

çoğunluğunun lise mezunu, Ankara'daki babaların yarısına yakınının ve Mersin'deki babaların çoğunluğunun üniversite mezunu oldukları görülmektedir.

Anne ve baba eğitim düzeylerinde okuryazar değil, okuryazar ve yüksekokul kategorisine düşen katılımcı sayısının az olması sebebiyle *okuryazar değil* ile *okuryazar* kategorileri, *ortaokul* ile *lise* kategorileri ve *yüksekokul* ile *üniversite* kategorileri birleştirilerek okuryazar değil/okuryazar, ilkökul, ortaokul/lise, yüksekokul/lise ve lisansüstü olarak toplam 5 eğitim kategorisi oluşturulmuştur.

Algılanan ekonomik gelir düzeyinin illere göre dağılımı Tablo 2.5'de verilmiştir.

Tablo 2.5 Ergenler Tarafından Algılanan Ekonomik Gelir Düzeyinin İllere Göre Dağılımı

	Ankara	Gaziantep	Hatay	İstanbul	Malatya	Mersin	Toplam
	(%)						
Alt gelir grubunda	0.5	9.1	3.8	1.8	3.4	7.0	4.1
Ortanın altı gelir grubunda	2.1	10.2	6.4	7.6	6.8	9.7	7.2
Orta gelir grubunda	57.3	62.4	59.3	66.4	60.3	52.0	59.8
Ortanın üstü gelir grubunda	34.9	15.6	24.6	21.3	21.8	26.0	23.9
Üst gelir grubunda	5.2	2.7	5.9	2.9	7.7	5.3	5.0

Algılanan gelir düzeyinin genel dağılımı incelendiğinde, ergenlerin büyük bir kısmının (% 59.8) kendilerini orta gelir grubunda algıladıkları görülmektedir. Algılanan gelir düzeyinin illere göre dağılımına bakıldığında, kendisini alt gelir grubunda algılayanların (% 9.1) ve ortanın altı gelir grubunda algılayanların oranının (% 10.2) en yüksek olduğu ilin Gaziantep, ortanın üstü gelir grubunda algılayanların oranının en yüksek olduğu ilin Ankara (% 34.9) olduğu görülmüştür.

2.2 VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Bu çalışmada dört bölümden oluşan bir ölçek formu kullanılmıştır. **İlk bölümde** ergenlerin yaş, cinsiyet, devam ettikleri okul türü, okuduğu sınıf, anne-babanın eğitim düzeyi ve mesleği, ergenlerin algıladığı gelir düzeyi gibi demografik bilgiler yer almaktadır. Ergenler anne ve babalarının eğitim düzeylerini “okuryazar değil” seçeneğinden “lisansüstü” eğitim arasında değişen 8 farklı kategoride değerlendirmişlerdir. Algılanan gelir düzeyi ise 5’li likert tipi ölçek (1=alt gelir grubunda, 5=üst gelir grubunda) üzerinden değerlendirilmektedir. **İkinci bölüm,** ergenin bilgisayar ve cep telefonu gibi elektronik temelli iletişim araçlarına sahip olma oranları, kullanım süreleri ve sıklığı, ergenlerin kendileri, anneleri ve babaları için algıladıkları bilgisayar kullanma becerilerine ilişkin sorulardan oluşmaktadır. Bilgisayar kullanma becerisinin 5’li likert tipi (1=hiç, 5=çok iyi) ölçek üzerinden değerlendirilmesi istenmektedir. Bilgisayar, cep telefonu ve internet kullanım süresi yıl açısından ve açık uçlu olarak değerlendirilmektedir. İnternet kullanım sıklığı ise “Her gün kullanıyorum. Günde ortalama... saat kullanıyorum” veya “Her gün kullanmıyorum. Haftada ortalama... saat kullanıyorum” seçeneklerinden sadece birinin seçilerek ve kullanım süresinin saat açısından açık uçlu olarak yazılması şeklinde sorulmuştur. **Üçüncü bölümde,** Sanal Zorbalık Ölçeği (Cyberbullying Scale), Öğrenciler İçin Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği (Multidimensional Students’ Life Satisfaction Scale) ve Ebeveyn İzlemesi Ölçeği (Parental Monitoring Scale) yer almaktadır

2.2.1 Sanal Zorbalık Ölçeği

Sanal Zorbalık Ölçeği, Erdur-Baker ve Kavşut (2007) tarafından geliştirilen ve Topçu (2008) tarafından tekrar gözden geçirip düzeltilen, ergenlerin sanal zorba ya da sanal kurban olma deneyimlerini ölçen Siber Zorbalık Envanteri (SZE) temel alınarak bir projenin ön çalışması kapsamında oluşturulmuştur (Bakınız 108K424 nolu TÜBİTAK Projesi Raporu). Sanal zorbalığa hedef olmayı belirlemek için katılımcılardan; ‘İnternette hakkımda dedikodular/olumsuz söylentiler yayarlar’ veya ‘SMS aracılığıyla bana tehdit edici, utandırıcı, kırıcı mesajlar gönderirler’ gibi davranışlara son altı ay içerisinde ne sıklıkla maruz kaldıklarını ve sanal zorba olmayı belirlemek için de bu davranışları kendilerinin ne sıklıkla yaptıklarını değerlendirmeleri istenmiştir. Ölçekte

yer alan sanal zorbalık formundaki maddeleri yanıtlama şekli için daha önceki çalışmalardan farklı olarak sanal kurban formundaki maddelerin altına ‘Sen bu davranışı ne kadar yapıyorsun?’ ifadesi eklenerek sanal zorba olma formu oluşturulmuş ve ölçek ergenlere bu şekliyle uygulanmıştır. Sanal Zorbalık Ölçeği bu şekilde 25 maddeden oluşan ergenlerin sanal zorba ve sanal kurban olma deneyimlerini ölçen iki paralel formdan oluşmaktadır. Ölçeğin her bir maddesindeki ‘a’ seçeneği ergenlerin sanal kurban olma deneyimlerini ölçerken, ‘b’ seçeneği ise sanal zorba olma deneyimlerini ölçmektedir.

Sözü edilen ön çalışmada Sanal Zorbalık Ölçeği’nin kurban formuna uygulanan temel bileşenler analizi sonucunda toplam değişimin % 27.35’ini açıklayan ve .32 ile .61 arasında değişen faktör yüklerine sahip tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Ölçeğin sanal kurban olma formu için hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .88 olarak bulunmuştur. Sanal Zorbalık Ölçeği’nden sanal zorba formunda yapılan temel bileşenler analizi sonucunda ise toplam değişimin % 30.74’ünü açıklayan .42 ile .66 arasında değişen faktör yüklerine sahip tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Ölçeğin sanal zorba olma formu için hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .90 olarak bulunmuştur (Burnukara, 2009).

Bu tez çalışmasının örneklemini de içeren bahsedilen projenin asıl çalışmasında ise Sanal Zorbalık Ölçeği üzerinde bazı değişiklikler yapılarak uygulanmıştır. “Arkadaşlık sitelerinde beni kötüleyici/utandırıcı web sayfaları/gruplar oluştururlar” maddesi “İnternette beni kötüleyici/utandırıcı web sayfaları/gruplar oluştururlar” şeklinde, “Elektronik posta hesaplarımın şifrelerini ele geçirerek erişimimi engellerler” maddesi “Elektronik posta (e- mail) adreslerimin şifrelerini ele geçirerek erişimimi engellerler şeklinde”, “Kameralı cep telefonu ile iznim olmadan çekilen utandırıcı fotoğraflarımı internet ve/veya cep telefonu ile diğer insanlarla paylaşırlar” maddesi “Kameralı cep telefonu ile iznim olmadan çekilen utandırıcı fotoğraflarımı internet ve/veya cep telefonu ile diğer insanlara gönderirler” şeklinde değiştirilmiştir. Ayrıca “Nedensiz yere beni sohbet odasından atarlar, Beni sohbet odasında tehdit ederler, Sohbet odasında paylaştığım bir sırrı veya özel bilgiyi iznim olmadan başkalarıyla paylaşırlar, Sohbet odasında bana ahlaksız şeyler söylerler.” maddelerinde geçen *sohbet* kelimesinin daha doğru bir biçimde anlaşılması için “internette sohbet odasında” şeklinde değiştirilmiştir.

Ölçeğe “İnternette sohbet odasında bana hakaret ederler” maddesi eklenmiş ve “Nedensiz yere messenger'a girişimi engellerler, Messenger’da paylaştığım bilgileri iznim olmadan başkalarıyla paylaşırlar, Web kamerası aracılığıyla özel görüşme yaparken başkalarına izlettirirler, Web kameramı bir program aracılığıyla benden habersiz çalıştırır, Bir forum sitesinde yazılan yorumlarla alay ederler, Bir forum sitesinde beni nedensiz yere küçük düşürürler” maddeleri çıkartılmıştır.

Sonuç olarak bu araştırmada Sanal Zorbalık Ölçeği, üzerinde yapılan değişiklikler sonucunda sanal zorba ve sanal kurban olmak üzere 26 maddelik iki paralel form olarak uygulanmıştır. Ölçeğin bu araştırma için tekrarlanan temel bileşenler analizi toplam 2703 ergen üzerinden yürütülmüştür.

Araştırmada kullanılan 26 maddelik Sanal Zorbalık Ölçeği’nin **sanal kurban olma formuna** uygulanan promax rotasyonu sonucunda toplam değişimin % 48.25’ini açıklayan ve özdeğerleri 1’in üzerinde olan beş faktör elde edilmiştir. Ancak elde edilen dört faktöre yüklenen maddelerin anlamlı gruplar oluşturmadığı görülmüştür. Maddelerin anlamlı bir faktör örüntüsü oluşturmadığı dikkate alınarak, faktör sayısı bire zorlanmış ve analiz tekrar edilmiştir. İkinci temel bileşenler analizi sonucunda toplam değişimin % 33.72’sini açıklayan ve .38 ile .68 arasında değişen faktör yüklerine sahip tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Ölçeğin sanal kurban olma formu için hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .92 olarak bulunmuştur.

Ölçeğin **sanal zorba olma formuna** uygulanan promax rotasyonu sonucunda özdeğerleri 1’in üzerinde olan beş faktör elde edilmiştir. Bu beş faktör toplam değişimin % 51.77’sini açıklamaktadır. Ancak bu dört faktöre yüklenen maddelerin anlamlı bir faktör örüntüsü oluşturmadığı gözlenmiştir. Maddelerin anlamlı bir faktör örüntüsü oluşturmadığı dikkate alınarak, faktör sayısı bire zorlanmış ve analiz tekrar edilmiştir. İkinci temel bileşenler analizi sonucunda toplam değişimin % 37.22’sini açıklayan .47 ile .67 arasında değişen faktör yüklerine sahip tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Ölçeğin sanal zorba olma formu için hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .93 olarak bulunmuştur.

2.2.2 Öğrenciler İçin Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği

Huebner (1994) tarafından geliştirilen, ergenlerin yaşamlarının farklı alanlarına ilişkin doyum profilini ortaya koymayı hedefleyen ‘Öğrenciler İçin Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği’ kullanılmıştır. Sözü edilen ölçek, 40 maddeden oluşan, öğrencilerin yaşam doyumlarını 5 alt boyutta (okul, benlik, aile, arkadaşlar ve yaşanan çevre) inceleyen ve katılımcıların kendilerini ‘kesinlikle katılmıyorum’dan ‘kesinlikle katılıyorum’a doğru sıralanmış 4’lü likert tipi ölçek üzerinde değerlendirdiği bir ölçme aracıdır. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Irmak ve Kuruüzüm (2008) tarafından 959 ilköğretim ikinci kademe ve lise (8. ve 11. sınıflar çalışmaya dahil edilmemiştir) öğrencilerinden oluşan bir örneklem grubu üzerinde sınanmıştır. Ancak orijinal ölçekten farklı olarak öğrencilerin kendilerini 4’lü likert tipi yerine 5’li likert tipi ölçek üzerinde değerlendirmeleri istenmiştir. Bu ölçme aracından yüksek puan alan katılımcıların daha yüksek yaşam doyumuna sahip oldukları belirtilmiştir. Ölçeğin orijinalinde ters madde olarak puanlanan 10 madde bulunmaktadır. Ölçeğin geçerliğini belirlemek üzere yapılan faktör analizi ile ilgili bulgular, ölçeğin orijinalinde olduğu gibi çoklu faktör yapısına sahip olduğunu ve boyutların birbirinden güvenilir bir biçimde ayrıştığını ortaya koymuştur. Ölçeğin Türk örnekleme için hesaplanan Cronbach alfa katsayısı her bir alt boyut için sırasıyla; aile için .83, arkadaşlar için .82, okul için .78, benlik için .77 ve yaşanan çevre için .76’dır.

Araştırma kapsamında elde edilen verilere aşırı değerler analizi uygulanmış, ardından ölçeğin faktör yapısı Açıklayıcı Faktör Analizi (Exploratory Factor Analysis) ile Temel Bileşenler Yöntemi (Principal Components Analysis) ile sınanmıştır. İlk olarak verilere uygulanan promax rotasyonu sonucunda özdeğerleri 1’in üzerinde olan toplam değişimin % 55.78’ini açıklayan sekiz faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Ancak bu sekiz faktöre yüklenen maddelerin anlamlı bir faktör örüntüsü oluşturmadığı gözlenmiştir. Maddelerin anlamlı bir faktör örüntüsü oluşturmadığı dikkate alınarak, faktör sayısı orijinal ölçekte olduğu gibi beşe zorlanmıştır ve % 47.72’sini açıklayan beş faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Faktör analizi sonucunda, “Okul benim için ilginçtir” ve “Bu şehir kötü insanlarla dolu” maddeleri faktör yükleri .30’un altında olduğu için analizlere dahil edilmemiştir.

Ölçeğin güvenirliği Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı hesaplanarak elde edilmiştir. Yaşam doyumu ölçeğinin genel iç tutarlık katsayısı .91'dir. Elde edilen faktörlerin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayıları sırasıyla aile için .86, arkadaşlar için .82, okul için .80, benlik .74, yaşanılan çevre için .80'dir. Ölçek maddelerinin faktör yükleri Tablo 2.6'da sunulmuştur.

Tablo 2.6 Öğrenciler İçin Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği Promax Rotasyonu Sonrası Faktör Örüntüsü

Madde	1	2	3	4	5
7. Anne ve babamla zaman geçirmekten hoşlanırım	.86				
18. Ailemle birlikte olmaktan hoşlanırım	.84				
8. Ailem, pek çok aileden daha iyidir	.82				
30. Anne babam ve ben birlikte eğlenceli şeyler yaparız	.76				
19. Ailem birbirleriyle iyi geçinir	.76				
28. Ailemdeki bireyler birbirleriyle konuşurken kibardır	.74				
21. Ailem bana tarafsız davranır	.56				
23. Arkadaşlarım bana karşı kabadır		.69			
11. Arkadaşlarım çok iyidir		.67			
16. Arkadaşlarım bana iyi davranırlar		.68			
12. İhtiyacım olursa arkadaşlarım bana yardım ederler		.61			
24. Şimdiki arkadaşlarımdan farklı arkadaşlarım olmasını isterdim		.61			
1. Arkadaşlarım bana karşı naziktir		.58			
4. Arkadaşlarımla kötü zaman geçiririm		.57			
29. Arkadaşlarımla çok eğlenirim		.52			
38. Yeteri kadar arkadaşım var		.40			
20. Okula gitmeyi dört gözle beklerim			.88		
22. Okulda olmaktan hoşlanırım			.86		
13. Keşke okula gitmek zorunda olmasaydım			.82		
26. Okuldaki etkinliklerden keyif alırım			.66		
6. Okulda çok şey öğrenirim			.56		
3. Okulda kendimi kötü hissederim			.55		
9. Okulda sevmediğim çok şey vardır			.41		
10. Güzel/yakışıklı olduğumu düşünüyorum				.66	
5. İyi yapabildiğim pek çok şey vardır				.60	
14. Kendimi severim				.56	
35. Yeni şeyler denemeyi severim				.51	
2. Dışarıda olmaktan hoşlanırım				.51	
17. Çoğu insan beni sever				.48	
33. Ben iyi bir insanım				.44	
32. Başka bir yerde oturmayı isterdim					.88
27. Başka bir evde oturuyor olmayı isterdim					.76
31. Mahallemini seviyorum					.67
40. Yaşadığım yeri seviyorum					.62

37. Komşularımızı severim	.55
39. Farklı komşularımız olmasını isterdim	.52
36. Evimiz güzeldir	.46
15. Yaşadığım yerde yapılabilecek çok eğlenceli şeyler var	.35

Açıklanan toplam varyans (%)	24.80	31.81	38.30	43.67	47.72
Özdeğer	9.92	2.80	2.60	2.15	1.62
Cronbach Alfa	.86	.82	.80	.74	.80

1=aile, 2=arkadaşlar, 3=okul, 4=benlik, 5=yaşanılan çevre

2.2.3 Ebeveyn İzlemesi Ölçeği

Ebeveyn İzlemesi Ölçeği, anne babaların ergen çocuklarının özellikle okul dışındaki günlük aktivitelerini ve bu aktivitelerin süre ve içeriği ile ilgili olarak sahip oldukları bilgiyi değerlendirmek amacıyla Kerr ve Stattin (2000) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 9 maddeden oluşmaktadır ve 14 yaşındaki (8. sınıf) ergenler üzerinde uygulanmıştır. Kendini bildirim türünde olan bu ölçek orijinalinde hem ergenler hem de anne ve babaları tarafından doldurulmaktadır. Ölçekteki “boş zamanlarımda ne yaptığımdan” gibi aktivitelerden ebeveynlerin ne ölçüde haberleri oldukları 5’li likert üzerinden değerlendirilmektedir (1- hiçbir zaman haberi olmaz, 5- her zaman haberi olur). Araştırmacılar Cronbach Alfa iç tutarlığını ergenler için .85 ve ebeveynler için .82 olarak bulmuşlardır.

Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması ilk olarak Doğruyol (2008) tarafından yapılmıştır. Yapılan uyarlama çalışmasında, ölçek hem ergenin kendisi tarafından anne ve babası için ayrı ayrı, hem de anne ve baba tarafından kendileri için ayrı ayrı doldurulmuştur. Çalışmanın sonucunda ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayıları ergenin raporuna göre anne formu için .85, baba formu için .90, annenin kendi bildirimine göre .87, babanın kendi bildirimine göre .86 olarak bulunmuştur. Daha sonra Sayıl, Kumru, Bayraktar, Özdikmenli-Demir ve Kındap (2008) tarafından tekrar yapılan geçerlik ve güvenirlik çalışmasında ölçek, sadece anne ve baba tarafından cevaplanmıştır. Çalışma 9-11. sınıflara giden ergenler üzerinde yapılmış ve ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayıları anne için .86, baba için .89 olarak bulunmuştur. Ancak ölçeğin orijinalinde yer alan “Geçen ay gece nerede olduğunu bilmediği oldu mu?” maddesi araştırmanın

örnekleme ve yaşam biçimi açısından uygun olmadığı düşünülerek ölçekten çıkarılmıştır ve 8 madde şeklinde uygulanmıştır.

Bu çalışmanın amaçlarından biri ebeveynlerin ergen çocuklarının bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanımlarıyla ilgili ne kadar bilgi sahibi olduklarını incelemek olduğu için bu ölçeğe internet ve cep telefonu ile ilgili üç yeni madde eklenmiştir. Bu maddeler “Anne ve babamın bilgisayarını/interneti hangi amaçla kullandığımdan” “Anne ve babamın cep telefonunu hangi amaçla kullandığımdan” ve “Anne ve babamın internette hangi sitelere girdiğimden” ifadeleridir. Ölçek üzerinde yapılan bu düzenlemelerden sonra, ölçekler psikoloji ve psikolojik danışma alanında uzman bir grup araştırmacının görüşüne sunulmuş ve onların görüşleri doğrultusunda ölçeğe son hali verilmiştir. Ölçeğin orijinalinde ifadelerin hem çocuklar hem de anne ve baba için ayrı ayrı değerlendirilmesi istenmektedir, fakat bu araştırmada, anne ve babanın ayrı ayrı değil de, anne ve babanın birlikte değerlendirilmesinin ebeveyn değerlendirmesi için yeterli olacağı düşünülmüştür. Proje kapsamında yapılan uygulamalara okula devam eden ergenler dahil edildiğinden Ebeveyn İzlemesi Ölçeği’nin anne-baba formu bu uygulamaların dışında tutulmuştur.

Bu araştırmada yapılan temel bileşenler analizi sonucunda toplam değişimin % 58’ini açıklayan ve .67 ile .83 arasında değişen faktör yüklerine sahip tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Ölçeğin hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .93 olarak bulunmuştur. Ölçek maddelerinin faktör yükleri Tablo 2.7’de verilmiştir.

Tablo 2.7 Ebeveyn İzlemesi Ölçeği'nin Temel Bileşenler Analizi Sonrası Faktör Örüntüsü

Madde	Faktör yükü
9. Bilgisayarı/interneti hangi amaçla kullandığımdan	.83
7. Arkadaşlarımla dışarıya çıktığımda nereye gittiğimden	.80
8. Okuldan sonra nereye gittiğimden ve ne yaptığımdan	.78
10. Cep telefonunu hangi amaçla kullandığımdan	.77
6. Okulda ders dışında ne yaptığımdan	.77
2. Boş zamanlarımda kiminle arkadaşlık ettiğimden	.77
11. İnternette hangi sitelere girdiğimden	.77
1. Boş zamanlarımda ne yaptığımdan	.77
4. Paramı nereye harcadığımdan	.74
5. Sınavlarımın ne zaman olduğundan	.70
3. Ev ödevlerimin ne olduğundan	.67
Açıklanan toplam varyans	58.0
Özdeğer	6.38
Cronbach Alfa	.93

2.3 İŞLEM

Bu tez çalışması ergenliğin ilk ve orta dönemini temsil eden, yaşları 12-18 arasında değişen, kentte yaşayan ve okula devam eden ergenlerin sanal ortamdaki zorbalık deneyimlerini farklı yönleriyle ele alan kapsamlı bir projenin bir kısmını oluşturmaktadır. Bu amaçla araştırma için ulaşılabilirliği daha kolay olan 6 kent merkezi seçilmiş ve her kent merkezinde ilköğretim ikinci kademe ve lisedeki her sınıf düzeyinden en az 10 erkek ve 10 kız öğrencinin temsil edilmesi hedeflenerek en ulaşılabilir okullara gidilmiştir. Bu şekilde araştırmanın örnekleme uygun örnekleme (convenience sampling) ile belirlenmiştir. Daha sonra araştırmanın yapılabilmesi için ilgili okul idareleri ile görüşülmüş ve uygulama tarihi belirlenmiştir. Uygulama okul idaresince ders saatleri açısından uygun görülen sınıflarda toplu olarak gerçekleştirilmiştir. Ergenler kendilerine verilen ölçekleri yanıtlamaya başlamadan önce araştırmacı tarafından araştırmanın amacı hakkında bilgilendirilmiş ve ölçeğin yönergelerini dikkatlice okumaları istenmiş ve sözel olarak da yönergeler kendilerine

açıklanmıştır. Ergenlerden, ölçek ve demografik bilgi formlarının herhangi bir yerine isim yazmamaları istenmiş, kendilerinden toplanan bilgilerin sadece araştırmacı tarafından okunacağı; okul yönetimi, öğretmenleri ve ailelerine kendileri ile ilgili bilgi verilmeyeceği bildirilmiştir. Bu yolla, ergenlerin daha içten ve samimi yanıtlar vermeleri sağlanmaya çalışılmıştır.

Ölçeklerin uygulanması hem ilköğretim ikinci kademedeki hem de lisedeki ergenler için yaklaşık bir ders saati sürmüştür. Ölçeklerin uygulanması aşamasında 3 yüksek lisans öğrencisi ve okulların rehber öğretmenlerinden yardım alınmıştır.

BÖLÜM 3

BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın amaçları çerçevesinde elde edilen bulgular dört bölümde özetlenmiştir. İlk bölümde, ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olma ve kullanım örüntülerine ilişkin betimleyici istatistikler ve analizlere; ikinci bölümde sanal zorbalığa ilişkin betimleyici istatistikler ve analizlere; üçüncü bölümde sanal zorbalık ve ebeveyn izlemesinin demografik özellikler ve bilgi ve iletişim teknolojileri ile ilişkisine dair analizlere, son olarak da ebeveyn izlemesi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide sanal zorbalığın aracı rolünün sınanmasına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

3.1 ERGENLERİN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNE SAHİP OLMA VE KULLANIM ÖRÜNTÜLERİNE İLİŞKİN BETİMLEYİCİ İSTATİSTİKLER VE ANALİZLER

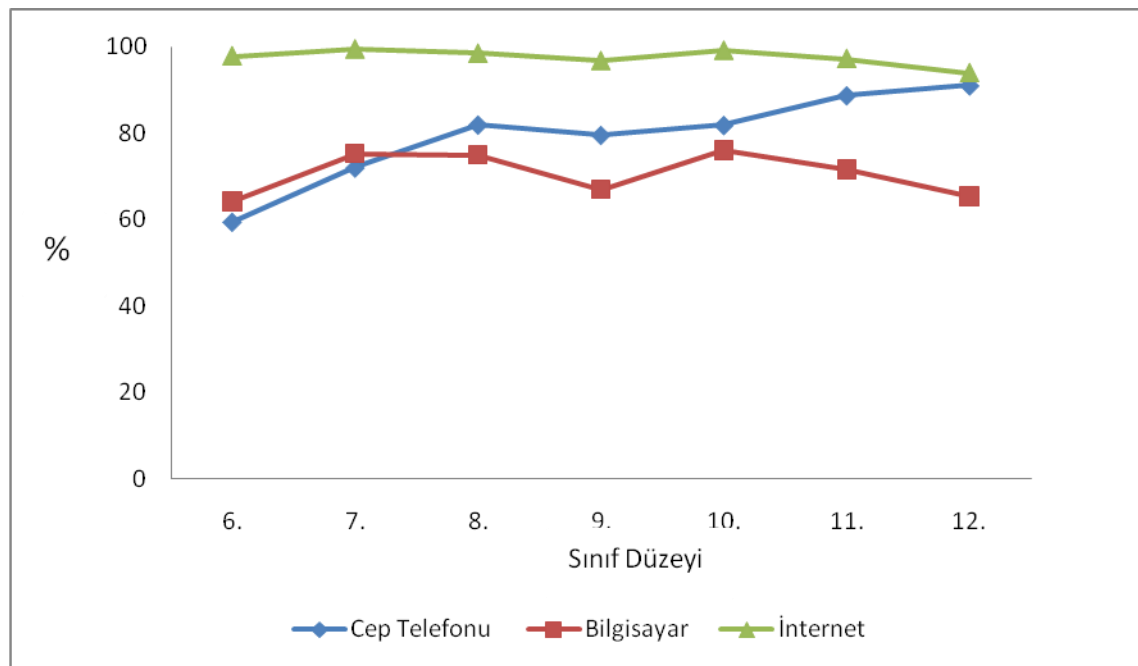
Araştırmaya katılan ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olma oranları incelendiğinde % 79.3'ünün kendine ait bir cep telefonunun ve % 70.9'unun kendine ait bir bilgisayarının olduğu bulunmuştur. Ayrıca araştırmaya katılan ergenlerin % 97.7'si internet kullanıcısı olduğunu belirtmiştir. Ergenlerin cinsiyete göre bilgisayar ve cep telefonuna sahip olma ve internet kullanma oranları Tablo 3.1'de verilmiştir.

Tablo 3.1 Ergenlerin Cinsiyete Göre Bilgisayar ve Cep Telefonuna Sahip Olma ve İnternet Kullanma Oranları

	Cep Telefonuna Sahip Olma	Bilgisayara Sahip Olma (%)	İnternet Kullanıcısı Olma
Kız	76.9	67.8	98.5
Erkek	81.8	74.5	94.9
Toplam	79.3	70.9	97.7

Ergenlerin kendilerine ait cep telefonu ve bilgisayara sahip olmalarının ve internet kullanımlarının cinsiyete göre değişme gösterip göstermediğini incelemek için Ki-Kare analizleri yapılmıştır. Ergenlerin internet kullanım oranları cinsiyete göre değişme göstermezken, kendilerine ait cep telefonu ($X^2(1)=5.17$, $p<.05$) ve bilgisayara sahip olma oranlarının ($X^2(1)=7.54$, $p<.05$) cinsiyete göre değiştiği görülmüştür. Bu sonuca göre kişisel cep telefonu ve bilgisayarı olan erkeklerin oranı kızlardan daha fazladır.

Ergenlerin cep telefonuna sahip olma, bilgisayara sahip olma ve internet kullanma oranlarının sınıf düzeyine göre dağılımı Şekil 3.1’de gösterilmiştir.

Şekil 3.1 Cep Telefonuna Sahip Olma, Bilgisayara Sahip Olma ve İnternet Kullanımının Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı

Ergenlerin cep telefonuna sahip olma oranlarının sınıf düzeyine göre dağılımı incelendiğinde, genellikle sınıf düzeyinin artmasıyla birlikte cep telefonuna sahip olma oranının arttığı ve en yüksek oranın 12.sınıfta (% 91.1) olduğu görülmektedir. İnternet kullanımıyla ilgili sınıf düzeylerinin dağılımına bakıldığında, neredeyse her sınıf düzeyinde eşit bir dağılım gösterdiği, ancak 12. sınıfta kullanım oranında bir düşme olduğu görülmektedir. Ergenlerin bilgisayar ve cep telefonuna sahip olma ve internet kullanma oranlarının illere göre dağılımı Tablo 3.2’de verilmiştir.

Tablo 3.2 Ergenlerin Bulundukları İllere Göre Bilgisayar ve Cep Telefonuna Sahip Olma ve İnternet Kullanma Oranları

	Cep Telefonuna Sahip Olma	Bilgisayara Sahip Olma	İnternet Kullanıcısı Olma
		%	
İstanbul	77.7	80.4	98.9
Ankara	95.4	79.1	99.0
Mersin	80.4	70.7	97.0
Hatay	85.1	73.9	97.6
Gaziantep	59.9	53.2	95.8
Malatya	75.8	64.6	97.6
Toplam	79.3	70.9	97.7

Ergenlerin bulundukları illere göre bilgisayar ve cep telefonuna sahip olma ve internet kullanma oranlarına bakıldığında, bilgisayara sahip olma oranının en yüksek İstanbul (% 80.4) ve Ankara’da (% 79.1), cep telefonuna sahip olma oranının Ankara’da (% 95.4) ve internet kullanma oranının ise Ankara (% 99) ve İstanbul’da (% 98.9) en yüksek olduğu görülmekte ve bu şehirlerdeki ergenlerin neredeyse hepsinin internet kullandığı dikkati çekmektedir. Genel örüntü değerlendirildiğinde, ilköğretim ikinci kademe ve lise çağındaki her 10 ergenden 9’unun internet kullanıcısı olduğu söylenebilir.

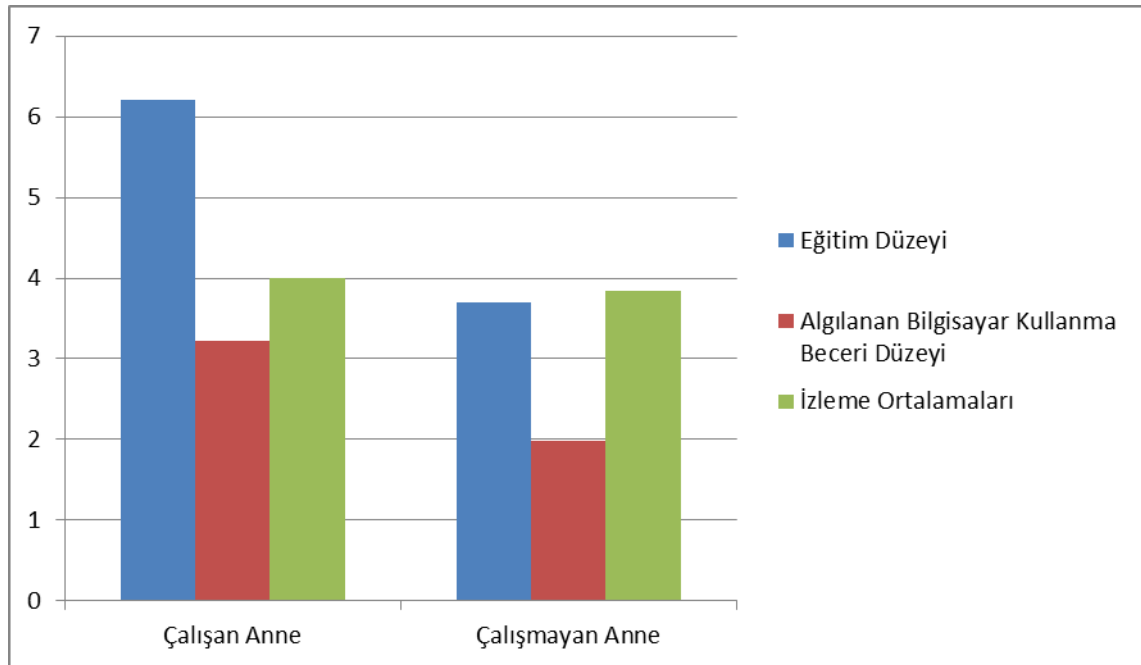
Ergenlerin kendilerinin, annelerinin ve babalarının algılanan bilgisayar kullanma becerileri de Tablo 3.3’de verilmiştir.

Tablo 3.3 Ergenin, Anne ve Babanın Algılanan Bilgisayar Kullanma Beceri Düzeyleri

Bilgisayar kullanma beceri düzeyleri	Ergenin kendisi	Anne	Baba
		%	
Hiç	0.4	34.2	18.4
Çok az	2.4	24.6	17.8
Orta	13.3	22.1	24.3
İyi	40.6	13.3	19.5
Çok iyi	42.9	5.9	20.0

Ergenin kendisi, annesi ve babası için algıladığı bilgisayar kullanım beceri düzeyleri incelendiğinde, ergenlerin % 80'inden fazlasının kendilerini iyi ve çok iyi düzeyde bilgisayar kullanıcısı olarak algıladıkları, üçte birinin annelerinin bilgisayarı hiç kullanmadıklarını ve oldukça küçük bir kısmının (% 5.9) ise annelerinin çok iyi düzeyde kullandıklarını belirttikleri ve babaları için algıladıkları becerinin her düzeye hemen hemen eşit biçimde dağıldığı görülmüştür.

Ergenlerin ebeveynleri için bildirdikleri meslek grupları incelenerek anneleri çalışan ve çalışmayan olarak iki gruba ayrılmıştır. Çalışan ve çalışmayan annelerin eğitim düzeylerinin; algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeylerinin ve izleme uygulamalarının farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için Tek Yönlü Varyans Analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda, çalışma durumuna göre annenin eğitim düzeyinin, annenin algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeyinin ve izleme uygulamalarının anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur, sırasıyla $F_{(1,1349)} = 779.56$, $p < .001$; $F_{(1,1325)} = 330.08$, $p < .05$; $F_{(1,1355)} = 6.94$, $p < .001$. Bu sonuçlara göre, çalışan annelerin çalışmayan annelere göre eğitim düzeylerinin daha yüksek olduğu, bilgisayar kullanma becerilerinin ergenler tarafından daha iyi algılandığı ve çocuklarını daha sık izledikleri söylenebilir. Annenin çalışma durumuna göre algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeyleri, eğitim düzeyleri ve izleme ortalamaları Şekil 3.2'de gösterilmiştir.

Şekil 3.2 Annenin Çalışma Durumuna Göre Algılanan Bilgisayar Kullanma Beceri Düzeyleri, Eğitim Düzeyleri ve İzleme Ortalamaları

3.1.1 Ergenlerin Bilgi ve İletişim Teknolojilerini Kullanım Örüntülerinin Cinsiyet ve Sınıf Düzeyine Göre Gösterdiği Değişim

Ergenlerin cep telefonu, bilgisayar ve internet kullanım sürelerinin cinsiyete ve sınıf düzeyine göre değişme gösterip göstermediğini incelemek için Çok Değişkenli Varyans Analizi (MANOVA) uygulanmıştır. Yapılan Box's M testi sonucunda, varyansların homojenliği varsayımının karşılanmadığı görülmüştür. Buna göre, Tabachnick ve Fidell (2007; s. 252), homojenlik varsayımı karşılanamadığında Wilk's λ yerine Pillai's Trace kriterinin kullanılmasını önermektedir. Bu nedenle, yapılan değerlendirmede Pillai's Trace kriteri göz önüne alınmıştır. MANOVA analizi sonuçlarında cep telefonu, bilgisayar ve internet kullanım sürelerinde cinsiyet ve sınıf değişkenlerinin temel etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur, sırasıyla, Pillai's Trace= .03, $F_{(3,1119)}=12.25$, $p<.001$, $\eta^2=.03$; Pillai's Trace= .28, $F_{(18,3363)}= 19.31$, $p<.001$, $\eta^2=.09$. Ortak etkinin ise anlamlı olmadığı görülmüştür.

Temel etkinin hangi bağımlı değişkenden kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan ileri analizde bilgisayar ve internet kullanım süresi açısından cinsiyetler arasında

anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur, sırasıyla, $F_{(1,1121)} = 29.85$, $p < .001$, $\eta^2 = .03$; $F_{(1,1121)} = 6.66$, $p < .05$, $\eta^2 = .01$. Cep telefonu kullanım süresi açısından ise cinsiyetler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Elde edilen sonuçlar erkeklerin, kızlardan daha uzun süredir bilgisayar ve internet kullandıklarını göstermektedir. Sınıf düzeyine göre bakıldığında ise, bilgisayar ve cep telefonu kullanım süresinde anlamlı bir farklılaşma olduğu bulunmuştur; sırasıyla $F_{(6,1121)} = 7.26$, $p < .001$, $\eta^2 = .04$; $F_{(6,1121)} = 63.10$, $p < .001$, $\eta^2 = .25$.

Bilgisayar kullanma süresi açısından elde edilen post hoc sonuçlarına göre, on ikinci sınıfların, altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu sınıflardan; onuncu ve on birinci sınıfların, yedinci sınıflardan anlamlı olarak farklı olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre on ikinci sınıfa devam eden ergenlerin altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu sınıfa giden ergenlerden; on birinci ve on ikinci sınıfa devam eden ergenlerin ise yedinci sınıfa devam eden ergenlerden daha uzun süredir bilgisayar kullandıkları söylenebilir. Cep telefonu kullanım süreleri açısından elde edilen post hoc sonuçlarına göre, on ikinci sınıfların, tüm sınıf düzeylerindeki ergenlerden; on birinci sınıfların, altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu sınıflardan; onuncu sınıfların, altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu sınıflardan; dokuzuncu sınıfların, altıncı ve yedinci sınıflardan; sekizinci sınıfların altıncı sınıflardan anlamlı olarak farklı olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre, on ikinci sınıfa devam eden ergenlerin, diğer sınıf düzeylerindeki ergenlerden; on birinci sınıfların, altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu sınıflardan; onuncu sınıfların, altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu sınıflardan; dokuzuncu sınıfların, altıncı ve yedinci sınıflardan; sekizinci sınıfların altıncı sınıflardan daha uzun süredir cep telefonu kullandıkları söylenebilir (Bkz. Tablo 3.4).

Tablo 3.4 Cep Telefonu ve Bilgisayar Kullanım Sürelerinin Cinsiyete ve Sınıf Düzeyine Göre Ortalama ve Standart Sapmaları

Sınıf	Cinsiyet	Cep telefonu kullanım süresi (yıl)	Bilgisayar kullanım süresi (yıl)	İnternet kullanım süresi (yıl)
		Ort (ss)	Ort (ss)	Ort (ss)
6	Erkek	1.24 (1.43)	5.11 (2.24)	4.33 (2.06)
	Kız	1.37 (1.63)	4.57 (2.37)	4.04 (2.11)
	Toplam	1.31 (1.54)	4.82 (2.32)	4.17 (2.08)
7	Erkek	1.97 (1.60)	5.15 (2.48)	3.87 (2.26)
	Kız	1.60 (1.14)	4.04 (1.84)	3.46 (1.62)
	Toplam	1.79 (1.40)	4.62 (2.26)	3.67 (1.99)
8	Erkek	2.46 (1.90)	5.48 (2.51)	3.84 (1.95)
	Kız	2.34 (1.66)	4.87 (2.51)	4.17 (2.31)
	Toplam	2.40 (1.77)	5.16 (2.52)	4.01 (2.15)
9	Erkek	3.00 (2.13)	5.47 (2.84)	3.95 (2.31)
	Kız	2.89 (1.90)	4.84 (2.49)	3.93 (1.98)
	Toplam	2.94 (2.01)	5.14 (2.67)	3.94 (2.14)
10	Erkek	3.59 (2.12)	5.66 (2.79)	4.15 (2.33)
	Kız	3.56 (2.22)	5.40 (2.82)	4.07 (2.11)
	Toplam	3.57 (2.17)	5.52 (2.80)	4.11 (2.21)
11	Erkek	4.18 (2.26)	6.30 (2.80)	4.74 (2.61)
	Kız	4.11 (2.17)	5.19 (2.65)	4.00 (2.23)
	Toplam	4.14 (2.20)	5.70 (2.77)	4.34 (2.43)
12	Erkek	4.91 (2.37)	7.30 (3.18)	5.03 (2.54)
	Kız	4.81 (2.17)	5.49 (3.37)	3.86 (2.42)
	Toplam	4.86 (2.26)	6.33 (3.39)	4.41 (2.53)
Toplam	Erkek	3.00 (2.27)	5.72 (2.76)	4.22 (2.31)
	Kız	2.94 (2.19)	4.93 (2.64)	3.95 (2.13)
	Toplam	2.97 (2.23)	5.31 (2.72)	4.08 (2.22)

Yöntem bölümünde ifade edildiği gibi, ergenlerin internet kullanım sıklığı günlük ve haftalık olarak iki farklı soruyla belirlenmiş, ancak analizler esnasında bu iki soruya verilen cevaplar ergenlerin interneti haftada kaç saat kullandığına ilişkin tek bir ölçümde toplanmıştır. Ergenlerin interneti ne kadar sıklıkla kullandıklarının sınıf ve cinsiyet değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için ANOVA uygulanmıştır. ANOVA sonuçlarına göre, internet kullanım sıklığı üzerinde sınıf düzeyinin temel etkisinin anlamlı olmadığı görülürken, cinsiyetin temel etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür, $F_{(1, 1381)}=34.92$, $p<.001$, $\eta^2=.02$). Bu sonuca göre, erkeklerin ($\bar{X}=9.33$, $ss=10.49$) internet kullanım sıklığının kızlardan ($\bar{X}=6.53$, $ss=7.62$) daha fazla olduğu görülmektedir.

Araştırmada ergenlerden interneti çoğunlukla nerelerde kullandıklarını belirlemek üzere oluşturulan listeyi birden fazla seçeneği işaretleyerek yanıtlamaları istenmiştir ve bu şekilde toplam 2680 yanıt ulaşılmıştır. Ergenlerin verdiği yanıtların % 27'sini kendi odamda, % 18'ini bir arkadaşımın/akrabamın evinde, % 16'sını evde yatak odamın dışında, % 15'ini internet kafede, % 12'sini okulda, % 10'unu kablosuz internet bağlantısı (wireless) olan yerlerde ve % 2'sini diğer yerlerde interneti kullanmak oluşturmaktadır. Ergenler diğer seçeneğinde interneti ayrıca babalarının iş yerinde kullandıklarını belirtmişlerdir.

Ergenlerin interneti nerelerde kullandıklarına ilişkin tercihlerinin cinsiyete göre değişme gösterip göstermediğini test etmek için Ki-Kare testi yapılmıştır. Ergenlerin interneti kendi odalarında ($\chi^2(1)=3.68$, $p<.05$), evde, yatak odalarının dışında ($\chi^2(1)=14.55$, $p<.001$), internet kafede ($\chi^2(1)=55.48$, $p<.001$), okulda ($\chi^2(1)=4.06$, $p<.05$), bir arkadaşın/akrabanın evinde ($\chi^2(1)=20.36$, $p<.001$) ve kablosuz internet bağlantısı (wireless) olan yerlerde ($\chi^2(1)=4.59$, $p<.05$) kullanmalarının cinsiyete göre değişme gösterdiği bulunmuştur. Bu sonuca göre, erkeklerin interneti kendi odalarında, internet kafede ve kablosuz internet bağlantısı (wireless) olan yerlerde daha fazla kullandıkları görülürken, kızların interneti evlerinde yatak odalarının dışında, okulda ve bir arkadaşın/akrabanın evinde daha fazla kullandıkları bulunmuştur.

Ergenin kendisi, annesi ve babası için algıladığı bilgisayar kullanım beceri düzeylerinin cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için Çok

Değişkenli Varyans Analizi (MANOVA) uygulanmıştır. Yapılan Box's M testi sonucunda, varyansların homojenliği varsayımının karşılanmadığı görülmüş ve bu nedenle, yapılan değerlendirmede Pillai's Trace kriteri göz önüne alınmıştır. MANOVA analizi sonucunda ergenin kendisi, annesi ve babası için algıladığı bilgisayar kullanma beceri düzeyleri üzerinde cinsiyet ve sınıf değişkenlerinin temel etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur, sırasıyla, Pillai's Trace= .06, $F_{(3,1316)}= 26.46$, $p<.001$, $\eta^2= .06$; Pillai's Trace= .10, $F_{(18, 3954)}=7.16$, $p<.001$, $\eta^2= .03$.

Temel etkinin hangi bağımlı değişkenden kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan ileri analizde ergenin kendisi ve annesi için algıladığı bilgisayar kullanma beceri düzeyi açısından cinsiyetler arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur, sırasıyla, $F_{(1,1318)}= 49.51$, $p<.001$, $\eta^2= .04$; $F_{(1,1318)}= 7.91$, $p<.01$, $\eta^2= .01$. Elde edilen sonuçlar, erkek ergenlerin kendi bilgisayar kullanma beceri düzeylerini kızlardan daha yüksek olarak algıladıklarını ancak annelerinin bilgisayar kullanma becerilerine ilişkin algılarının kızların annelerine ilişkin algılarından daha düşük olduğunu göstermektedir. Sınıf düzeyine göre ise, ergenin kendisi, annesi ve babası için algıladığı bilgisayar kullanma beceri düzeyi anlamlı bir farklılaşma göstermektedir; sırasıyla $F_{(6,1318)}= 9.14$, $p<.001$, $\eta^2= .04$; $F_{(6,1318)}= 12.99$, $p<.001$, $\eta^2= .06$; $F_{(6,1318)}= 16.27$, $p<.001$, $\eta^2= .07$. Ergenin kendi bilgisayar kullanma beceri düzeyi açısından elde edilen post hoc sonuçlarına göre, altıncı sınıfların, dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci sınıflardan; yedinci sınıfların, on ikinci sınıflardan; sekizinci sınıfların onuncu ve on ikinci sınıflardan anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur. Bu sonuca göre, altıncı sınıfların dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci sınıflardan; yedinci sınıfların, on ikinci sınıflardan; sekizinci sınıfların onuncu ve on ikinci sınıflardan bilgisayar kullanma becerilerini daha iyi düzeyde olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Annenin bilgisayar kullanma beceri düzeyi açısından elde edilen post hoc sonuçlarına göre, altıncı ve yedinci sınıfların dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci sınıflardan; sekizinci sınıfların onuncu, on birinci ve on ikinci sınıflardan anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur. Bu sonuca göre, altıncı ve yedinci sınıfların dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci sınıflardan; sekizinci sınıfların onuncu, on birinci ve on ikinci sınıflardan annelerinin bilgisayar kullanma becerilerini daha iyi düzeyde olarak algıladıkları görülmektedir. Babanın bilgisayar kullanma beceri düzeyi açısından elde edilen post hoc sonuçlarına göre, altıncı ve yedinci sınıfların dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci sınıflardan;

sekizinci sınıfların onuncu, on birinci ve on ikinci sınıflardan anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur. Bu sonuca göre, altıncı ve yedinci sınıfların dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci sınıflardan; sekizinci sınıfların onuncu, on birinci ve on ikinci sınıflardan babalarının bilgisayar kullanma becerilerini daha iyi düzeyde olarak algıladıkları görülmektedir (Bkz. Tablo 3.5).

Tablo 3.5 Ergenin Kendisine, Annesine ve Babasına İlişkin Algıladığı Bilgisayar Kullanma Beceri Düzeylerinin Cinsiyete ve Sınıf Düzeyine Göre Ortalama ve Standart Sapmaları

Sınıf	Cinsiyet	Ergenin bilgisayar kullanma beceri düzeyi	Annenin bilgisayar kullanma beceri düzeyi	Babanın bilgisayar kullanma beceri düzeyi
		Ort (ss)	Ort (ss)	Ort(ss)
6	Erkek	4.63 (0.60)	2.61 (1.37)	3.55 (1.25)
	Kız	4.44 (0.73)	2.76 (1.40)	3.62 (1.36)
	Toplam	4.53 (0.67)	2.69 (1.39)	3.58 (1.30)
7	Erkek	4.46 (0.72)	2.62 (1.19)	3.53 (1.41)
	Kız	4.21 (0.74)	2.84 (1.17)	3.47 (1.38)
	Toplam	4.33 (0.74)	2.73 (1.18)	3.50 (1.39)
8	Erkek	4.44 (0.65)	2.40 (1.16)	3.42 (1.30)
	Kız	4.24 (0.77)	2.68 (1.21)	3.08 (1.35)
	Toplam	4.33 (0.72)	2.54 (1.19)	3.24 (1.33)
9	Erkek	4.32 (0.87)	2.07 (1.14)	2.85 (1.20)
	Kız	4.18 (0.80)	2.40 (1.26)	3.17 (1.40)
	Toplam	4.25 (0.83)	2.24 (1.22)	3.02 (1.31)
10	Erkek	4.26 (0.81)	2.03 (1.13)	2.66 (1.39)
	Kız	3.96 (0.86)	2.15 (1.20)	2.86 (1.32)
	Toplam	4.10 (0.85)	2.09 (1.17)	2.76 (1.36)
11	Erkek	4.38 (0.68)	1.90 (1.05)	2.54 (1.23)
	Kız	3.88 (0.91)	2.10 (1.25)	2.70 (1.44)
	Toplam	4.10 (0.84)	2.01 (1.16)	2.63 (1.35)
12	Erkek	4.27 (0.74)	1.97 (1.15)	2.57 (1.30)
	Kız	3.76 (0.83)	1.98 (1.04)	2.69 (1.34)
	Toplam	4.01 (0.82)	1.98 (1.09)	2.63 (1.32)
Toplam	Erkek	4.39 (0.74)	2.23 (1.20)	3.02 (1.36)
	Kız	4.10 (0.83)	2.41 (1.26)	3.08 (1.40)
	Toplam	4.24 (0.80)	2.32 (1.24)	3.05 (1.38)

3.2 SANAL ZORBALIĞA İLİŞKİN BETİMLEYİCİ İSTATİSTİKLER VE ANALİZLER

Temel analizlere geçmeden önce araştırmaya katılan 1395 ergenin Sanal Zorbalık Ölçeği, Ebeveyn İzlemesi Ölçeği ve Öğrenciler İçin Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği'nden aldıkları puanların ortalamaları ($\bar{X}$), standart sapmaları (ss), ölçeklerden alınabilecek en yüksek ve en düşük puanlar (beklenen ranj) ve ergenlerin aldıkları en yüksek ve en düşük puanlar (gözlenen ranj) Tablo 3.6'da gösterilmiştir.

Tablo 3.6 Sanal Zorbalık Ölçeği, Ebeveyn İzlemesi Ölçeği ve Öğrenciler İçin Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği'nden Alınan Toplam Puanların Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Ranjları

	$\bar{X}$	ss	Beklenen Ranj	Gözlenen Ranj
Sanal Zorbalık Ölçeği				
Kurban Formu	29.98	8.09	26-104	26-104
Zorba Formu	28.81	7.64	26-104	26-104
Ebeveyn İzlemesi Ölçeği	42.65	10.60	11-55	11-55
Öğrenciler İçin Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği				
Aile	29.34	5.80	7-35	7-35
Arkadaşlar	37.46	6.42	9-45	9-45
Okul	27.85	6.95	8-40	8-40
Benlik	29.55	4.34	7-35	7-35
Yaşanılan çevre	32.63	8.16	9-45	9-45

Tablo 3.6 incelendiğinde Sanal Zorbalık Ölçeği'nin kurban ve zorba formlarından elde edilen ortalama puanların normal dağılım eğrisine göre beklenen puanların altında olduğu ve sola yığılımlı bir tablo oluşturduğu görülmektedir. Buradan hareketle örneklemin genel itibarıyla zorba ve kurban formlarından düşük puanlar elde ettikleri söylenebilir. Bunun aksine ergenlerin Ebeveyn İzlemesi Ölçeği toplam puanı ve Öğrenciler İçin Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği'nin alt boyutlarının puanları

incelendiğinde ergenlerin aldıkları puanların normal dağılım eğrisine göre beklenen ortalamanın üstünde olduğu ve ergenlerin algıladıkları ebeveyn izlemesinin yüksek ve yaşam doyumlarının olumlu olabileceği görülmektedir.

Bundan sonraki bölümde öncelikle ergenlerin sanal zorbalığa maruz kalma ve sanal zorbalık davranışları sergileme oranları, daha sonra sanal zorbalığa dahil olmanın cinsiyet ve sınıf düzeyine göre ve son olarak yaşam doyumu ve ebeveyn izlemesinin sanal zorbalık statülerine göre gösterdiği değişime dair bulgulara yer verilmiştir.

3.2.1 Sanal Zorbalığa Hedef Olma ve Uygulama Oranları

Ergenler, Sanal Zorbalık Ölçeği'nden aldıkları puanlara göre sanal kurban, sanal zorba, sanal zorba-kurban ve karışmayan olarak dört gruba ayrılmışlardır. Bu gruplara ayrılırken, sanal zorbalık uygulama puanları ortalamanın bir standart sapma üstünde olan ergenler **sanal zorba**, sanal zorbalığa maruz kalma puanları ortalamanın bir standart sapma üstünde olan ergenler **sanal kurban**, hem sanal zorbalık uygulama hem de sanal zorbalığa maruz kalma puanları ortalamanın bir standart sapma üstünde olan ergenler **sanal zorba-kurban** ve bunların dışında kalan sanal zorbalığa dahil olmayan ergenler ise **karışmayan** olarak gruplandırılmışlardır. Bu gruplarda yer alan ergenlerin hem örneklem içindeki hem de cinsiyete göre dağılımları Tablo 3.7'de verilmiştir.

Tablo 3.7 Sanal Zorbalığa Hedef Olma ve Sanal Zorbalık Uygulama Oranlarının Cinsiyete Göre Dağılımı

	Erkek	Kız %	Toplam
Sanal Zorba	5.8	1.5	3.5
Sanal Kurban	4.8	4.7	4.7
Sanal Zorba/Kurban	8.2	1.0	4.4
Karışmayan	81.2	92.9	87.3

3.2.2 Sanal Zorbalığın Cinsiyet ve Sınıf Düzeyine Göre Gösterdiği Değişim

Sanal zorbalığa maruz kalma ve sanal zorbalık uygulama puanlarının sınıf düzeyi ve cinsiyet değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için Çok Değişkenli Varyans Analizi (MANOVA) uygulanmıştır. Yapılan Box's M testi sonucunda, varyansların homojenliği varsayımının karşılanmadığı görülmüştür. Bu nedenle, yapılan değerlendirmede Pillai's Trace kriteri göz önüne alınmıştır. MANOVA analizi sonucunda, sanal zorbalığa maruz kalma ve uygulama için cinsiyet ve sınıf değişkenlerinin temel etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur, sırasıyla, Pillai's Trace= .05, $F_{(2,1380)} = 34.24$, $p < .001$, $\eta^2 = .05$; Pillai's Trace= .03, $F_{(12,2762)} = 3.62$, $p < .001$, $\eta^2 = .02$; Pillai's Trace= .02.

Temel etkinin hangi bağımlı değişkenden kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan ileri analizde hem zorbalığa uğrama hem de zorbalık uygulama için cinsiyetler arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur, sırasıyla, $F_{(1,1381)} = 35.08$, $p < .001$, $\eta^2 = .02$; $F_{(1,1381)} = 67.72$, $p < .001$, $\eta^2 = .05$. Elde edilen sonuçlar, erkeklerin zorbalığa maruz kalma ve uygulama puan ortalamalarının, kızların maruz kalma ve uygulama puan ortalamalarından anlamlı olarak daha yüksek olduğunu göstermektedir. Sınıf düzeyine göre bakıldığında ise, zorbalık uygulama açısından anlamlı bir farklılık olmadığı görülürken, zorbalığa maruz kalmada anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur; $F_{(6,1381)} = 4.49$, $p < .001$, $\eta^2 = .02$. Post hoc sonuçlarına göre, sanal zorbalığa maruz kalma için altıncı sınıfların ortalamalarının, dokuzuncu ve onuncu sınıfların ortalamalarından; sekizinci sınıfların ortalamalarının, onuncu sınıfların ortalamalarından anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur. Bu sonuca göre, altıncı sınıfların, dokuzuncu ve onuncu sınıflara göre; sekizinci sınıfların ise onuncu sınıflara göre daha fazla sanal zorbalığa maruz kaldıkları görülmektedir (Bkz. Tablo 3.8).

Tablo 3.8 Sanal Zorbalığa Maruz Kalma ve Sanal Zorbalık Uygulama Ortalama Puanlarının Cinsiyete ve Sınıf Düzeyine Göre Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Sınıf	Cinsiyet	Sanal Zorbalığa Maruz Kalma	Sanal Zorbalık Uygulama
		Ortalama Puanı	Ortalama Puanı
		Ort (ss)	Ort (ss)
6	Erkek	1.35 (0.58)	1.19 (0.38)
	Kız	1.12 (0.25)	1.05 (0.18)
	Toplam	1.23 (0.45)	1.12 (0.30)
7	Erkek	1.22 (0.40)	1.15 (0.36)
	Kız	1,12 (0.19)	1.04 (0.12)
	Toplam	1.17 (0.31)	1.09 (0.27)
8	Erkek	1.23 (0.43)	1.22 (0.47)
	Kız	1.15 (0.20)	1.08 (0.19)
	Toplam	1.19 (0.33)	1.15 (0.36)
9	Erkek	1.16 (0.32)	1.12 (0.27)
	Kız	1.08 (0.12)	1.04 (0.10)
	Toplam	1.12 (0.24)	1.08 (0.20)
10	Erkek	1.12 (0.21)	1.14 (0.30)
	Kız	1.08 (0.19)	1.04 (0.12)
	Toplam	1.10 (0.20)	1.09 (0.23)
11	Erkek	1.17 (0.26)	1.16 (0.34)
	Kız	1.10 (0.20)	1.04 (0.10)
	Toplam	1.14 (0.23)	1.10 (0.24)
12	Erkek	1.19 (0.43)	1.24 (0.57)
	Kız	1.10 (0.27)	1.05 (0.20)
	Toplam	1.14 (0.36)	1.14 (0.43)
Toplam	Erkek	1.20 (0.39)	1.17 (0.39)
	Kız	1.11 (0.21)	1.05 (0.15)
	Toplam	1.15 (0.31)	1.11 (0.29)

3.2.3 Sanal Zorbalık Statülerine Göre Ebeveyn İzlemesi ve Yaşam Doyumu Açısından Elde Edilen Farklılıklara İlişkin Bulgular

Sanal zorbalıkta dört statüden birinde (zorba, kurban, zorba-kurban ve karışmayan) yer almanın Ebeveyn İzlemesi Ölçeği'nden alınan ortalama puanlar üzerinde anlamlı etkisinin olup olmadığını incelemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) düzenlenmiştir. Analiz sonucunda, Ebeveyn İzlemesi Ölçeği'nden alınan ortalama puanların sanal zorbalık statülerinde yer almaya göre farklılaştığı görülmüştür, $F_{(3,1383)}=21.95$, $p<.001$, $\eta^2=.04$. ANOVA sonuçlarına göre, sanal zorbalığa karışmayanların ebeveyn izlemesi puan ortalamalarının zorba, kurban ve zorba-kurban statülerindeki ergenlerin ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre, karışmayanların diğer tüm statüdekilere göre ebeveynleri tarafından daha fazla izlendiklerini düşündükleri söylenebilir. Sanal zorbalık statülerindeki ergenlerin Ebeveyn İzlemesi Ölçeği'nden aldıkları puanların ortalama ve standart sapmaları Tablo 3.9'da verilmiştir.

Araştırmada sanal zorbalık statülerinin (zorba, kurban, zorba-kurban, karışmayan) Öğrenciler İçin Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği'nin alt boyutları olan Aile, Arkadaşlar, Okul, Benlik ve Yaşanılan Çevre puanları üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla MANOVA yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre bağımlı değişkenler (Aile, Arkadaşlar, Okul, Benlik ve Yaşanılan Çevre puanları) üzerinde bağımsız değişkenin (sanal zorbalık statüleri) etkisi anlamlıdır, Pillai's Trace= .05, $F_{(15,4152)}=4.87$, $p<.001$, $\eta^2=.02$.

Temel etkinin hangi bağımlı değişkenden kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan ileri analizde sanal zorbalık statülerinden herhangi birisinde yer almanın yaşam doyumunun tüm alt boyutlarından (Aile, Arkadaşlar, Okul, Benlik ve Yaşanılan Çevre) alınan ortalama puanlar üzerinde anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür. Aile alt boyutu için $F_{(3,1386)}= 5.62$, $p<.01$, $\eta^2=.01$; Arkadaşlar alt boyutu için $F_{(3,1386)}=10.94$, $p<.001$, $\eta^2=.02$; Okul alt boyutu için $F_{(3,1386)}=15.30$, $p<.001$, $\eta^2=.03$; Benlik alt boyutu için $F_{(3,1386)}=3.18$, $p<.05$, $\eta^2=.01$; Yaşanılan çevre alt boyutu için $F_{(3,1386)}=10.51$, $p<.001$, $\eta^2=.02$.

Aile alt boyutunda karışmayanların ortalamasının, kurbanların ortalamasından anlamlı olarak daha yüksek olduğu görülmüştür ($p<.05$). Elde edilen bu bulguya dayanarak sanal zorbalığa karışmayanların, ailelerine dair yaşamdan aldıkları doyumun kurbanlardan daha yüksek olduğu söylenebilir.

Arkadaşlar alt boyutunda karışmayanların ortalamasının, kurbanların ve zorba-kurbanların ortalamasından anlamlı olarak daha yüksek olduğu görülmüştür ($p<.05$). Elde edilen bu bulguya dayanarak sanal zorbalığa karışmayanların, arkadaşlarına dair yaşamdan aldıkları doyumun kurbanlardan ve zorba-kurbanlardan daha yüksek olduğu söylenebilir.

Okul alt boyutunda karışmayanların ortalamasının, kurbanların, zorbaların ve zorba-kurbanların ortalamasından anlamlı olarak daha yüksek olduğu görülmüştür ($p<.05$). Elde edilen bu bulguya dayanarak sanal zorbalığa karışmayanların, okula dair yaşamdan aldıkları doyumun kurbanlardan, zorbalardan ve zorba-kurbanlardan daha yüksek olduğu söylenebilir.

Benlik alt boyutunda karışmayanların ortalamasının, zorba-kurbanların ortalamasından anlamlı olarak daha yüksek olduğu görülmüştür ($p<.05$). Elde edilen bu bulguya dayanarak sanal zorbalığa karışmayanların benliklerine dair yaşamdan aldıkları doyumun zorba-kurbanlardan yüksek olduğu söylenebilir.

Yaşanılan çevre alt boyutunda karışmayanların ortalamasının, kurbanların ve zorba-kurbanların ortalamasından anlamlı olarak daha yüksek olduğu görülmüştür ($p<.05$). Elde edilen bu bulgulara dayanarak sanal zorbalığa karışmayanların, yaşadıkları çevreye dair yaşamdan aldıkları doyumun kurbanlardan ve zorba-kurbanlardan daha yüksek olduğu söylenebilir.

Sanal zorbalık statülerindeki ergenlerin Öğrenciler İçin Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği'nden aldıkları puanların ortalama ve standart sapmaları Tablo 3.9'da verilmiştir.

Tablo 3.9 Sanal Zorbalık Statülerindeki Ergenlerin Öğrenciler İçin Çok Boyutlu Yaşam Doyumu Ölçeği ve Ebeveyn İzlemesi Ölçeği'nden Aldıkları Ortalama Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları

<u>Yaşam doyumu</u>		Karışmayanlar (N=1214)	Kurbanlar (N=66)	Zorbalar (N=49)	Zorba- kurbanlar (N=61)	Toplam (N=1390)
Aile	Ort	4.22	3.86	4.08	3.99	4.19
	ss	0.82	0.93	0.75	0.93	0.83
Arkadaşlar	Ort	4.20	3.83	4.16	3.80	4.16
	ss	0.70	0.88	0.64	0.77	0.71
Okul	Ort	3.54	3.06	3.09	3.06	3.48
	ss	0.84	1.04	0.82	0.92	0.87
Benlik	Ort	4.24	4.11	4.23	4.02	4.22
	ss	0.61	0.74	0.51	0.66	0.62
Yaşanılan çevre	Ort	3.67	3.15	3.52	3.28	3.63
	ss	0.90	0.98	0.85	0.84	0.91
<u>Ebeveyn İzlemesi</u>	Ort	3.95	3.57	3.35	3.14	3.88
	ss	.93	.96	1.01	1.04	.96

Yaşam doyumunun alt boyutlarının ve ebeveyn izlemesinin sanal zorbalık statüleri ile ilişkisine dair bulguların özet tablosu Tablo 3.10'da verilmiştir.

Tablo 3.10 Yaşam Doyumunun Alt Boyutlarının ve Ebeveyn İzlemesinin Sanal Zorbalık Statüleri ile İlişkisine Dair Bulguların Özet Tablosu

Değişkenler	Sanal zorbalık statüleri
Yaşam Doyumu	
Aile	Karışmayan > kurban
Arkadaşlar	Karışmayan > kurban, zorba-kurban
Okul	Karışmayan > kurban, zorba, zorba-kurban
Benlik	Karışmayan > zorba-kurban
Yaşanılan çevre	Karışmayan > kurban, zorba-kurban
Ebeveyn İzlemesi	Karışmayan > kurban, zorba, zorba-kurban

3.3 SANAL ZORBALIK VE EBEVEYN İZLEMESİNİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER VE BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİ KULLANIM ÖRÜNTÜSÜ İLE İLİŞKİSİNE DAİR ANALİZLER

Bu bölümde yer alan bulgulara geçmeden önce araştırmanın amacı kapsamında ele alınan tüm değişkenler arasındaki korelasyonlar incelenmiştir. Bu amaçla, yaş, anne ve baba eğitim düzeyi, ergenlerin algıladıkları gelir düzeyi gibi demografik özellikler ve bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntüleri (cep telefonu, bilgisayar ve internet kullanım süresi, internet kullanım sıklığı, ergenin kendisi, annesi ve babasına dair algıladığı bilgisayar kullanma beceri düzeyleri) ile sanal zorbalığa maruz kalma, sanal zorbalık uygulama, ebeveyn izlemesi ve yaşam doyumunun alt boyutlarına ilişkin ergenlerin aldıkları ortalama puanlar arasındaki korelasyon kız ve erkek ergenler için ayrı ayrı Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Tekniğiyle hesaplanmış ve elde edilen sonuçlar Ek1 ve Ek2'de verilmiştir. Korelasyon sonuçlarına göre, her iki cinsiyet için de bilgisayar kullanma süresi ve internet kullanma süresi arasında anlamlı ve yüksek düzeyde korelasyon olduğu görülmektedir, erkekler için $r(549)=.689$, $p<.001$;

kızlar için $r(597)=.764$, $p<.001$. Bu sebeple bundan sonra yapılacak olan analizlerde sadece internet kullanım süresi analizlere dahil edilmiştir.

Araştırmanın sorularından biri yaşın, anne ve babanın eğitim düzeyinin, ergenlerin algıladıkları gelir düzeyinin, internet kullanım sıklığının, internet ve cep telefonu kullanma süresinin, ergenin bilgisayar kullanma beceri düzeyinin, annenin ve babanın algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeyinin kız ve erkek ergenlerde sanal zorbalığa maruz kalmayı, zorbalıkta bulunmayı ve algılanan ebeveyn izlemesini yordayıp yordamayacağıdır. Bu amaçla Aşamalı Regresyon Analizi'nin yapılabilmesi için bahsedilen değişkenlerin sürekli değişken olması gerekmektedir. Bu nedenle, kategorik olarak sorulan anne ve baba eğitim düzeyini öğrenim görülen yıl süresi olarak sürekli değişken haline getirmenin uygun olduğu düşünülmüştür. Buna göre, 'okuryazar değil ve okuryazar' düzeyi 0 yıl, 'ilkokul' 5 yıl, 'ortaokul' 8 yıl, 'lise' 11 yıl, 'yüksekokul' 13 yıl, 'üniversite' 15 yıl ve 'lisansüstü' 18 yıl olarak değiştirilmiştir.

3.3.1 Sanal Zorbalığa Maruz Kalmanın ve Zorbalık Uygulamanın Demografik Özellikler ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri İle İlişkisinin Ele Alındığı Analiz Sonuçları

Araştırmada ergenlerin sanal zorbalığa dahil olma durumu ile ergenlerin ve ebeveynlerin demografik özellikleri ve ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntülerinin ilişkisini incelemek amacıyla Aşamalı Regresyon Analizleri yürütülmüştür. Yapılan analizde annenin eğitim düzeyi, ergenlerin algıladıkları gelir düzeyi, internet kullanım sıklığı, internet ve cep telefonu kullanma süresi, ergenin kendisi, annesi ve babası için algıladığı bilgisayar kullanma beceri düzeyi yordayıcı değişken, sanal zorbalığa maruz kalma ve zorbalık uygulama yordanan değişken olarak ele alınmıştır.

Analizde ilk olarak, ergenin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanımına ilişkin örüntülerinin yaş ile korelasyon göstermesinin genel bir beklenti olması nedeniyle yaş kontrol değişkeni olarak analize dahil edilmiştir. Ayrıca, Aşamalı Regresyon Analizi'nin yapılabilmesi için yaş değişkeni dışında ele alınan, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımına ilişkin değişkenler arasında da çoklu bağlantının

(multicollinearity) olmaması gerekmektedir (örn., Kalaycı, 2006). Literatürde çoklu bağlantı, VIF (variance inflation factor) değeriyle test edilmektedir. Bu ölçüm bağımsız değişkenlerin diğer bağımsız değişkenlerle korelasyonunun derecesini vermekte ve regresyon analizi sonucunda ortaya çıkan yüksek VIF değerleri ($VIF > 10$) bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı olduğunu göstermektedir (örn., Köseoğlu, 2007). Analizin bu aşamasında test edilen VIF değerlerinin düşük olduğu ($VIF < 10$) ve yukarıda öne sürülen sayılıya uygun biçimde, bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı olmadığı görülmüştür.

Erkek ergenlerde sanal zorbalığa maruz kalma puanlarının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları, yaşın zorbalığa maruz kalma puanlarındaki varyansın % 2'sini açıkladığını göstermiştir. Yaşın zorbalığa maruz kalma puanlarındaki varyansa yaptığı katkı katılımcılar için anlamlıdır, $F_{\text{değişim}(1,463)} = 7.72, p < .01$. Yaşın etkisi kontrol edildiğinde diğer yordayıcı değişkenlerin varyansa yaptıkları katkının anlamlı olmadığı görülmüştür.

Her aşamada tek başına varyansa katkısı olan değişkenlerin beta değerleri incelendiğinde yaş ile sanal zorbalığa maruz kalma puanı arasında negatif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre yaş azaldıkça sanal zorbalığa maruz kalma puanının yükseldiği görülmektedir. Erkek ergenler için sanal zorbalığa maruz kalma puanının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 3.11'de gösterilmiştir.

Tablo 3.11 Sanal Zorbalığa Maruz Kalma Puanının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları (Erkekler için)

Yordanan	Model	Yordayıcılar	β	t	R^2	sd	F
Sanal Kurban Ortalama Puanı	1	Yaş	-.13	-2.78**	.016	1, 463	7.72**

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Kız ergenlerde sanal zorbalığa maruz kalma puanlarının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları, ilk aşamada yaşın zorbalığa maruz kalma puanlarındaki varyansa yaptığı katkının katılımcılar için anlamlı olmadığını göstermektedir. İkinci aşamada internet kullanma süresi analize girildiğinde, açıklanan toplam varyans

oranının % 3'e yükseldiği ve söz konusu değişkenin varyansa yaptığı katkının anlamlı olduğu görülmüştür, $F_{\text{değişim}(2,499)} = 15.27$, $p < .001$. Üçüncü aşamada, annenin algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeyi analize girildiğinde, açıklanan toplam varyans oranının % 4'e yükseldiği ve söz konusu değişkenin varyansa yaptığı katkının anlamlı olduğu görülmüştür, $F_{\text{değişim}(3,498)} = 7.51$, $p < .01$. Dördüncü aşamada annenin eğitim düzeyi analize girildiğinde, açıklanan toplam varyans oranının % 5'e yükseldiği ve söz konusu değişkenin varyansa yaptığı katkının anlamlı olduğu görülmüştür, $F_{\text{değişim}(4,497)} = 4.78$, $p < .05$. Her aşamada tek başına varyansa katkısı olan değişkenlerin beta değerleri incelendiğinde, sırasıyla internet kullanım süresi ve annenin algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeyinin sanal zorbalığa maruz kalmayla pozitif yönde ilişkili olduğu görülürken, annenin eğitim düzeyinin negatif yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Buna göre, ergenin internet kullanım süresi ve annenin algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeyi arttıkça ve annenin eğitim düzeyi azaldıkça sanal zorbalığa maruz kalma puanının yükseldiği görülmektedir. Kız ergenler için sanal zorbalığa maruz kalma puanının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 3.12'de gösterilmiştir.

Tablo 3.12 Sanal Zorbalığa Maruz Kalma Puanının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları (Kızlar için)

Yordanan	Model	Yordayıcılar	β	t	R^2	sd	F
Sanal Kurban Ortalama Puanı	1	Yaş	-.03	-.62	.001	1, 500	.38
	2	Yaş	-.02	-.52			
		Internet kullanma süresi	.17	3.91***	.030	2, 499	7.83***
	3	Yaş	.02	.38			
		Internet kullanma süresi	.13	2.78			
		Annenin bilgisayar kullanma beceri düzeyi	.13	2.74	.045	3, 498	7.79***
	4	Yaş	.01	.18			
		Internet kullanma süresi	.16	3.32**			
		Annenin bilgisayar kullanma beceri düzeyi	.18	3.41***			
		Annenin eğitim düzeyi	-.12	-2.19*	.054	4, 497	7.08***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Erkek ergenlerde sanal zorbalık uygulama puanlarının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları, ilk aşamada yaşın zorbalık uygulama puanlarındaki varyansa yaptığı katkının katılımcılar için anlamlı olmadığını göstermektedir. İkinci aşamada internet kullanım sıklığı değişkeni analize girildiğinde, açıklanan toplam varyans oranının % 2'ye yükseldiği ve söz konusu değişkenin varyansa yaptığı katkının anlamlı olduğu görülmüştür, $F_{\text{değişim}(2,462)} = 9.50, p < .01$. Üçüncü aşamada annenin bilgisayar kullanma beceri düzeyi değişkeni analize girildiğinde, açıklanan toplam varyans oranının % 3'e yükseldiği ve söz konusu değişkenin varyansa yaptığı katkının anlamlı olduğu görülmüştür, $F_{\text{değişim}(3,461)} = 4.43, p < .05$.

Her aşamada tek başına varyansa katkısı olan değişkenlerin beta değerleri incelendiğinde; sırasıyla internet kullanım sıklığının ve annenin algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeyinin sanal zorbalık uygulamayla pozitif yönde ilişkili olduğu görülmektedir. İnternet kullanım sıklığı ve annenin algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeyi arttıkça sanal zorbalık uygulama puanının yükseldiği görülmektedir. Erkek ergenler için sanal zorbalık uygulama puanının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 3.13'de gösterilmiştir.

Tablo 3.13 Sanal Zorbalık Uygulama Puanının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları (Erkekler için)

Yordanan	Model	Yordayıcılar	β	t	R^2	sd	F
Sanal Zorba Ortalama Puanı	1	Yaş	.02	.44	.000	1, 463	.19
	2	Yaş	-.01	-.05			
		İnternet kullanım sıklığı	.14	3.08**	.021	2, 462	4.85**
	3	Yaş	.03	.56			
		İnternet kullanım sıklığı	.12	2.65**			
		Annenin bilgisayar kullanma beceri düzeyi	.10	2.10*	.030	3, 461	4.73**

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Kız ergenlerde sanal zorbalık uygulama puanlarının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları, ilk aşamada yaşın zorbalık uygulama puanlarındaki varyansa yaptığı katkının katılımcılar için anlamlı olmadığını göstermektedir. İkinci aşamada cep telefonu kullanım süresi değişkeni analize girildiğinde, açıklanan toplam varyans oranının % 4'e yükseldiği ve söz konusu değişkenin varyansa yaptıkları katkının anlamlı olduğu görülmüştür, $F_{\text{değişim}(2,499)} = 18.17, p < .001$. Üçüncü aşamada internet kullanım sıklığı değişkeni analize girildiğinde, açıklanan toplam varyans oranının % 5'e yükseldiği ve söz konusu değişkenin varyansa yaptığı katkının anlamlı olduğu görülmüştür, $F_{\text{değişim}(3,498)} = 5.48, p < .05$. Dördüncü aşamada internet kullanma süresi değişkeni analize girildiğinde, açıklanan toplam varyans oranının % 6'ya yükseldiği ve söz konusu değişkenin varyansa katkısının anlamlı olduğu görülmüştür, $F_{\text{değişim}(4,497)} = 4.52, p < .05$.

Her aşamada tek başına varyansa katkısı olan değişkenlerin beta değerleri incelendiğinde sırasıyla cep telefonu kullanım süresinin, internet kullanım sıklığının ve internet kullanma süresinin sanal zorbalık uygulamayla pozitif yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Ergenlerin cep telefonu kullanım süresi, internet kullanım sıklığı ve internet kullanma süresi arttıkça sanal zorbalık uygulama puanının yükseldiği görülmektedir. Kız ergenler için sanal zorbalık uygulama puanının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 3.14'de gösterilmiştir.

Tablo 3.14 Sanal Zorbalık Uygulama Puanının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları (Kızlar için)

Yordanan	Model	Yordayıcılar	β	t	R^2	sd	F
Sanal Zorba Ortalama Puanı	1	Yaş	-.03	-.68	.001	1, 500	.46
	2	Yaş	-.14	-2.72			
		Cep telefonu kullanım süresi	.22	4.26***	.036	2, 499	9.32***
	3	Yaş	-.13	-2.54*			
		Cep telefonu kullanım süresi	.18	3.48**			
		İnternet kullanım sıklığı	.11	2.34*	.047	3, 498	8.10***
	4	Yaş	-.10	-1.89			
		Cep telefonu kullanım süresi	.13	2.24*			
		İnternet kullanım sıklığı	.10	2.24*			
		İnternet kullanma süresi	.10	2.12*	.055	4, 497	7.24***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

3.3.2 Ebeveyn İzlemesinin Demografik Özellikler ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri İle İlişkisinin Ele Alındığı Analiz Sonuçları

Araştırmada algılanan ebeveyn izlemesi ile ergenlerin ve ebeveynlerin demografik özellikleri ve ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntülerinin ilişkisini incelemek amacıyla Aşamalı Regresyon Analizleri yürütülmüştür. Yapılan analizde annenin eğitim düzeyi, ergenlerin algıladıkları gelir düzeyi, internet kullanım sıklığı, internet ve cep telefonu kullanma süresi, ergenin kendisi, annesi ve babası için algıladığı bilgisayar kullanma beceri düzeyi yordayıcı değişken, ebeveyn izlemesi yordanan değişken olarak ele alınmıştır. Yaş değişkeni bu analizlerde de kontrol değişkeni olarak alınmıştır.

Erkek ergenlerde ebeveyn izlemesi puanlarının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları, yaş değişkeninin ebeveyn izlemesi puanlarındaki varyansın % 11'ini açıkladığını göstermiştir. Yaşın ebeveyn izlemesi puanlarındaki varyansa yaptığı katkı katılımcılar için anlamlıdır, $F_{\text{değişim}(1,460)} = 57.85$, $p < .001$. İkinci aşamada annenin

algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeyi analize girildiğinde, açıklanan toplam varyansın % 12'ye yükseldiği ve söz konusu değişkenin varyansa yaptığı katkının anlamlı olduğu görülmüştür, $F_{\text{değişim}(1,459)} = 6.50$, $p < .05$. Üçüncü aşamada cep telefonu kullanma süresi değişkeni analize girildiğinde, açıklanan toplam varyans oranının % 13'e yükseldiği ve söz konusu değişkenin varyansa yaptığı katkının anlamlı olduğu görülmüştür, $F_{\text{değişim}(1,458)} = 4.73$, $p < .05$.

Her aşamada tek başına varyansa katkısı olan değişkenlerin beta değerleri incelendiğinde sırasıyla, annenin algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeyinin ebeveyn izlemesiyle pozitif yönde ilişkili olduğu, yaşın ve cep telefonu kullanma süresinin ise ebeveyn izlemesiyle negatif yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Annenin algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeyi arttıkça, cep telefonu kullanma süresi ve yaş azaldıkça ebeveyn izlemesi puanlarının yükseldiği görülmektedir. Erkek ergenler için ebeveyn izlemesi puanının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 3.15'de gösterilmiştir.

Tablo 3.15 Ebeveyn İzlemesi Puanının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları (Erkekler için)

Yordanan	Model	Yordayıcılar	β	t	R^2	sd	F
Ebeveyn İzlemesi Ortalama Puanı	1	Yaş	-.33	-7.61***	.112	1, 460	57.85***
	2	Yaş	-.30	-6.73***			
		Annenin bilgisayar kullanma beceri düzeyi	.12	2.55*	.124	2, 459	32.52***
	3	Yaş	-.24	-4.56***			
		Annenin bilgisayar kullanma beceri düzeyi	.14	3.05**			
		Cep telefonu kullanma süresi	-.11	-2.18*	.133	3, 458	23.43***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Kız ergenlerde ebeveyn izlemesi puanlarının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları, yaş değişkeninin ebeveyn izlemesi puanlarındaki varyansın % 4'ünü

açıkladığını göstermiştir. Yaşın ebeveyn izlemesi puanlarındaki varyansa yaptığı katkı katılımcılar için anlamlıdır, $F_{\text{değişim}(1,500)} = 18.31$, $p < .001$. İkinci aşamada babanın algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeyi analize girildiğinde, açıklanan toplam varyansın % 5'e yükseldiği ve söz konusu değişkenin varyansa yaptıkları katkının anlamlı olduğu görülmüştür, $F_{\text{değişim}(1,499)} = 6.98$, $p < .01$. Üçüncü aşamada internet kullanım sıklığı değişkeni analize girildiğinde, açıklanan toplam varyans oranının % 6'ya yükseldiği ve söz konusu değişkenin varyansa yaptığı katkının anlamlı olduğu görülmüştür, $F_{\text{değişim}(1,498)} = 7.51$, $p < .01$. Dördüncü aşamada internet kullanma süresi değişkeni analize girildiğinde, açıklanan toplam varyans oranının % 7'ye yükseldiği ve söz konusu değişkenin varyansa yaptıkları katkının anlamlı olduğu görülmüştür, $F_{\text{değişim}(1,497)} = 5.63$, $p < .05$.

Her aşamada tek başına varyansa katkısı olan değişkenlerin beta değerleri incelendiğinde, sırasıyla yaşın, internet kullanım sıklığının ve internet kullanma süresinin ebeveyn izlemesiyle negatif yönde ilişkili olduğu, babanın algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeyinin ise ebeveyn izlemesiyle pozitif yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Yaş, internet kullanım sıklığı ve internet kullanım süresi azaldıkça ve babanın algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeyi arttıkça ebeveyn izleme puanlarının yükseldiği görülmektedir. Kız ergenler için ebeveyn izlemesi puanının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 3.16'da gösterilmiştir.

Tablo 3.16 Ebeveyn İzlemesi Puanının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları (Kızlar için)

Yordanan	Model	Yordayıcılar	β	t	R^2	Sd	F
Ebeveyn İzlemesi Ortalama Puanı	1	Yaş	-.19	-4.28***	.035	1, 500	18.31***
	2	Yaş	-.16	-3.41**			
		Babanın bilgisayar kullanma beceri düzeyi	.12	2.64**	.049	2, 499	12.75***
	3	Yaş	-.14	-3.18**			
		Babanın bilgisayar kullanma beceri düzeyi	.13	2.88**			
		İnternet kullanım sıklığı	-.12	-2.74**	.063	3, 498	11.12***
	4	Yaş	-.14	-3.08**			
		Babanın bilgisayar kullanma beceri düzeyi	.16	3.46**			
		İnternet kullanım sıklığı	-.10	-2.38*			
		İnternet kullanma süresi	-.11	-2.37*	.073	4, 497	9.82***

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

3.4 EBEVEYN İZLEMESİ İLE YAŞAM DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİDE SANAL ZORBALIĞIN ARACI ROLÜNÜN SINANMASINA İLİŞKİN ANALİZLER

3.4.1 Ölçüm ve Yapısal Eşitlik Modellerine Dair Analiz Bilgileri

Araştırmanın amaçlarından bir diğeri olan sanal zorbalığın ebeveyn izlemesi ve yaşam doyumu arasındaki aracı rolünün sınanmasında Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) kullanılmıştır. Analizlerde Lisrel 8.54 (Jöreskog ve Sörbom, 1999) programı kullanılarak Kovaryans Matrisleri oluşturulmuş ve en yüksek olasılık tahmini (maximum likelihood estimation) kullanılmıştır. Veri incelendiğinde tek yönlü ve çok yönlü normallik sayıltısının sağlanamadığı (örn., skewness ve kurtosis) görülmüş, bu nedenle asimptotik kovaryans matriksi kullanılmış ve Satorra-Bentler Ki Kare (SBS_ χ^2 ; Satorra ve Bentler, 1994) değeri temel alınmıştır. Önerilen model ile verinin uyumu RMSEA (Root-Mean-Square Error of Approximation; Steiger ve Lind, 1980), CFI

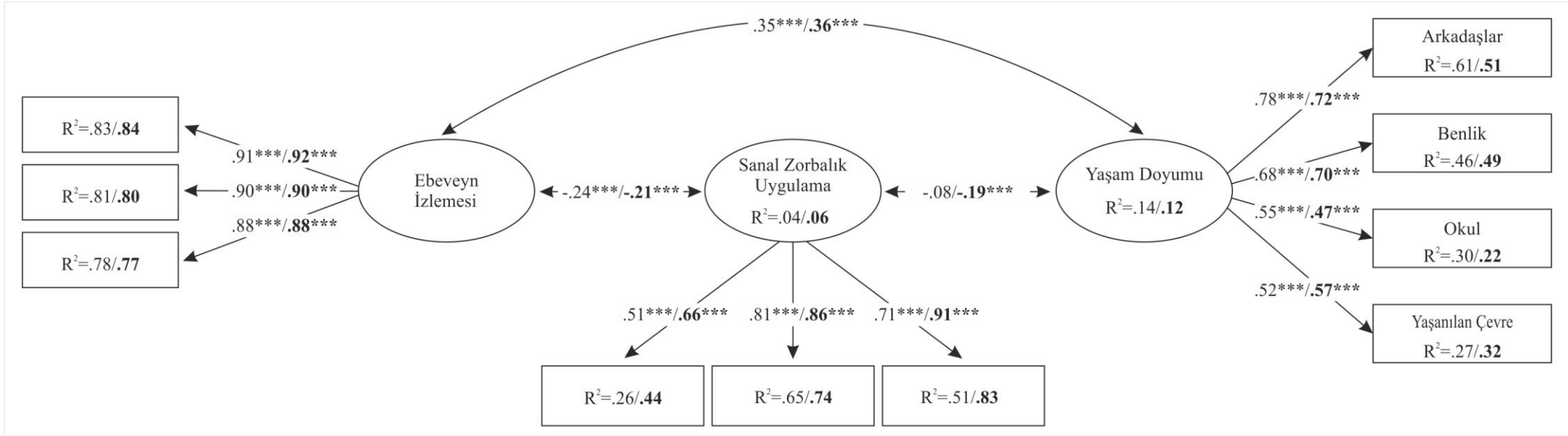
(Comparative Fit Indices; Bentler, 1990) ve SRMR (Standardized Root Mean-Square Residual) ile değerlendirilmiştir. Modelin uyumuyla ilgili olarak X^2 testinin örneklem büyüklüğüne duyarlı olması nedeniyle S/X^2 oranı ölçütü de dikkate alınmıştır. Marsh ve Hocevar'ın (1988) S/X^2 1/2'lik oranı iyi uyum olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu araştırma için kabul edilebilir uyum indeksleri CFI için .95 ve üstü, RMSEA ve SRMR için .08 ve altı (Hu ve Bentler, 1999; Sümer, 2000) olarak belirlenmiştir.

Önerilen kuramsal modellerin testinden önce, ölçüm modelleri göstergelerin gizil değişkenleri ne oranda temsil ettiğini saptamak ve gizil değişkenler arasındaki korelasyonları belirlemek amacıyla kız ve erkekler için ayrı ayrı üretilen doğrulayıcı faktör analizi (Confirmatory Factor Analysis) ile değerlendirilmiştir. Araştırmada aracı etkideki düşme Sobel testiyle değerlendirilmiştir (Sobel, 1982).

3.4.2 Kız ve Erkek Ergenlerde Sanal Zorbalık Uygulama ve Sanal Zorbalığa Maruz Kalma İçin Ölçüm Modelleri

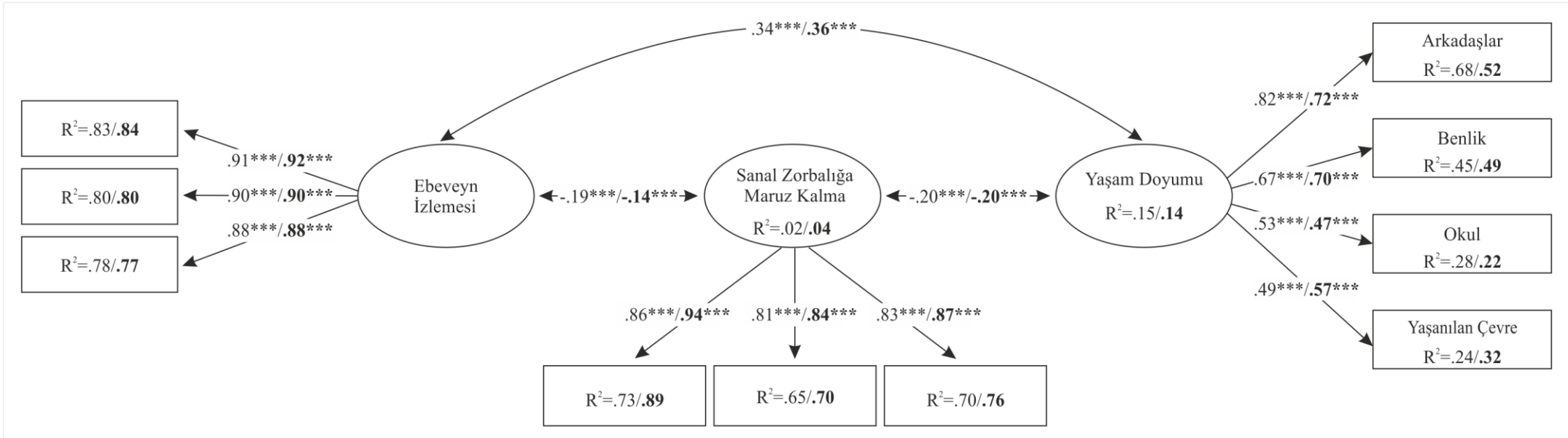
Önerilen kuramsal modellerin testinden önce, ölçüm modelleri göstergelerin gizil değişkenleri ne oranda temsil ettiğini saptamak ve gizil değişkenler arasındaki korelasyonları belirlemek için kız ve erkek ergenlerde zorba ve kurban modelleri için ölçüm modelleri ayrı ayrı sınanmıştır. **Sanal zorbalık uygulama (zorba) modeli** için ölçüm modelleri, ebeveyn izlemesi (ergenlerin ebeveynleri için rapor ettikleri ebeveyn izlemesi ölçeği maddelerinden tesadüfi olarak üretilen üç parsel değişkenle temsil edilmiştir), sanal zorbalık uygulama puanı (ergenlerin sanal zorbalık ölçeğinin zorba formunda yer alan maddelerden tesadüfi olarak üretilen üç parsel değişkenle temsil edilmiştir), yaşam doyumu (aile, arkadaşlar, okul, benlik ve yaşanılan çevre alt ölçekleriyle temsil edilmiştir) olmak üzere 3 gizil değişken ve 11 gösterge üzerinden test edilmiştir. Sonuçta hem kızlarda hem de erkeklerde üretilen ölçüm modelinin veri ile görece iyi uyum gösterdiği görülmüştür. Modelde değişiklik indeksi (modification index) farklı gizil değişkenlerin göstergeleri olan ebeveyn izlemesi ve aileye dair yaşam doyumu arasındaki hataların eklenerek ilk modelin kuvvetlendirilmesini önermiştir. Bu durumun “anne babamla zaman geçirmekten hoşlanırım” gibi maddelerin yer aldığı aileye ilişkin yaşam doyumu ölçümü ile “anne ve babamın boş zamanlarımda ne yaptığımdan haberi olur” gibi maddelerin yer aldığı ebeveyn izlemesi ölçümünün aynı

hedef kişiye yönelik doldurulmasından kaynaklandığı düşünülmüş ve yaşam doyumunun göstergesi olan aileye dair yaşam doyumu değişkeninin zorbalıkta bulunma ve zorbalığa maruz kalma ölçüm ve aracı etki modellerindeki analizlerden çıkartılmasına karar verilmiştir. Geliştirilmiş model analizinin sonuçları modelin veri ile hem kızlarda [$SBS_ \chi^2 (32, N = 733) = 110.68, p < .001, RMSEA = .06, SRMR = .05, CFI = .97$] hem de erkeklerde [$SBS_ \chi^2 (33, N = 662) = 112.32, p < .001, RMSEA = .06, SRMR = .04, CFI = .97$] iyi uyum gösterdiği görülmüştür. Hem kızlar hem de erkeklerde zorba modeli için bütün faktör yüklerinin anlamlı olduğu görülmüş, doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen standardize edilmiş faktör yükleri ve gizil değişkende açıkladıkları varyans değerleri ile üretilen ölçüm modelindeki gizil değişkenler arasındaki yapısal korelasyonlar Şekil 3.3’de sunulmuştur.

Şekil 3.3 Kız ve **Erkeklerde** Zorba İçin Ölçüm Modeli ve Gizil Değişkenler Arasındaki Yapısal Korelasyonlar

Sanal zorbalığa maruz kalma (kurban) modeli için ölçüm modelleri, ebeveyn izlemesi (ergenlerin ebeveynleri için rapor ettikleri ebeveyn izlemesi ölçeği maddelerinden tesadüfi olarak üretilen üç parsel değişkenle temsil edilmiştir), sanal zorbalığa maruz kalma puanı (ergenlerin sanal zorbalık ölçeğinin kurban formunda yer alan maddelerden tesadüfi olarak üretilen üç parsel değişkenle temsil edilmiştir), yaşam doyumu (arkadaşlar, okul, benlik ve yaşanan çevre alt ölçekleriyle temsil edilmiştir) olmak üzere 3 gizil değişken ve 10 gösterge üzerinden test edilmiştir. Sonuçta üretilen ölçüm modelinin veri ile hem kızlarda [$SBS_ \chi^2 (32, N = 733) = 114.19, p < .001$, RMSEA = .06, SRMR = .04, CFI = .98] hem de erkeklerde [$SBS_ \chi^2 (33, N = 307) = 142.24, p < .07$, RMSEA = .06, SRMR = .04, CFI = .97] iyi uyum gösterdiği görülmüştür. Hem kızlar hem de erkeklerde kurban modeli için bütün faktör yüklerinin anlamlı olduğu görülmüş, doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen standardize edilmiş faktör yükleri ve gizil değişkende açıkladıkları varyans değerleri ile üretilen ölçüm modelindeki gizil değişkenler arasındaki yapısal korelasyonlar Şekil 3.4’de sunulmuştur.

Şekil 3.4 Kız ve **Erkeklerde** Kurban İçin Ölçüm Modeli ve Gizil Değişkenler Arasındaki Yapısal Korelasyonlar

Zorba modeli için üretilen ölçüm modelindeki gizil değişkenler arasındaki yapısal korelasyonlar incelendiğinde, kız ve erkek ergenlerde algılanan ebeveyn izlemesinin aracı değişken olan sanal zorbalıkta bulunma ile olumsuz, yaşam doyumuyla olumlu yönde, sanal zorbalıkta bulunmanın ise yaşam doyumuyla olumsuz yönde ilişkili olduğu görülmüştür. **Kurban modeli** için üretilen ölçüm modelindeki gizil değişkenler arasındaki yapısal korelasyonlar incelendiğinde, kız ve erkek ergenlerde algılanan ebeveyn izlemesinin aracı değişken olan sanal zorbalığa maruz kalma ile olumsuz, yaşam doyumu ile olumlu yönde; sanal zorbalığa maruz kalmanın ise yaşam doyumuyla olumsuz yönde ilişkili olduğu görülmüştür.

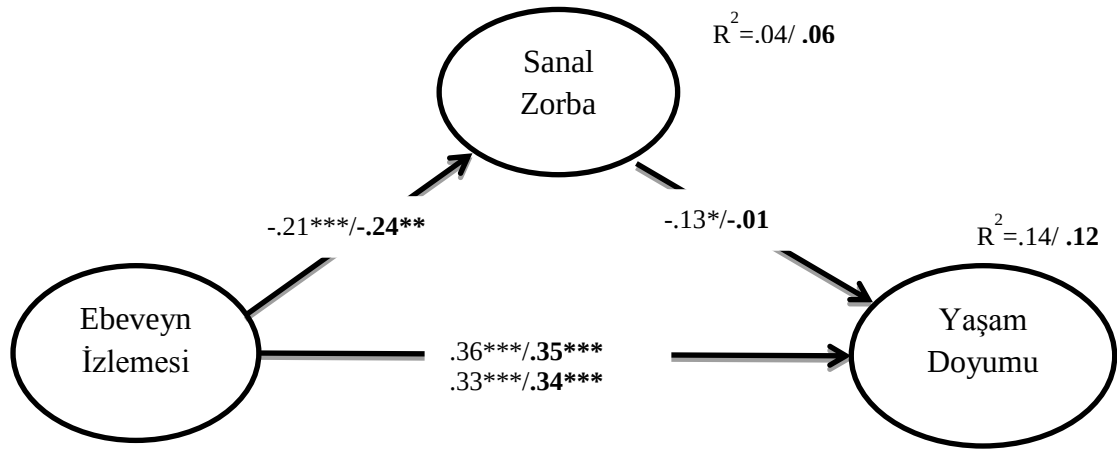
3.4.3 Kız ve Erkek Ergenlerde Doğrudan Etki Modeli

Zorba ve Kurban modelleri için yapısal eşitlik modeli incelenmeden önce ebeveyn izlemesi ve yaşam doyumu arasındaki doğrudan ilişki kız ve erkek ergenler için ayrı ayrı yapılan analizle incelenmiş, hem kızlarda [$SBS_ \chi^2 (13, N = 733) = 80.00, p < .001, RMSEA = .08, SRMR = .05, CFI = .97$] hem de erkeklerde [$SBS_ \chi^2 (13, N = 662) = 60.20, p < .001, RMSEA = .07, SRMR = .04, CFI = .98$] model ile verinin iyi uyum gösterdiği görülmüştür. Ebeveyn izlemesinin ergenin yaşam doyumundaki varyansın kızlarda % 12'sini, erkeklerde ise % 13'ünü açıkladığı görülmüştür. Ebeveyn izlemesi hem kızlarda hem de erkeklerde yaşam doyumunu ($\beta_{kız} = .35, p < .001; \beta_{erkek} = .36, p < .001$) pozitif yönde yordamaktadır.

3.4.4 Kız ve Erkek Ergenlerde Zorba ve Kurban modelleri için Aracı Etki Modelleri

Ebeveyn izlemesi ve yaşam doyumu arasındaki yol modele eklenerek **zorba modeli** için aracı etki modeli kız ve erkek ergenlerde ayrı ayrı incelenmiş, hem kızlarda [$SBS_ \chi^2 (32, N = 733) = 110.68, p < .001, RMSEA = .06, SRMR = .05, CFI = .97$] hem de erkeklerde [$SBS_ \chi^2 (32, N = 662) = 75.10, p < .001, RMSEA = .05, SRMR = .04, CFI = .98$] model ile verinin iyi uyum gösterdiği görülmüştür. Hem kızlarda hem de erkeklerde ebeveynin izleme davranışının zorbalık uygulamayı negatif yönde; yaşam doyumunu ise pozitif yönde yordadığı bulunmuştur. Sadece erkeklerde zorbalık

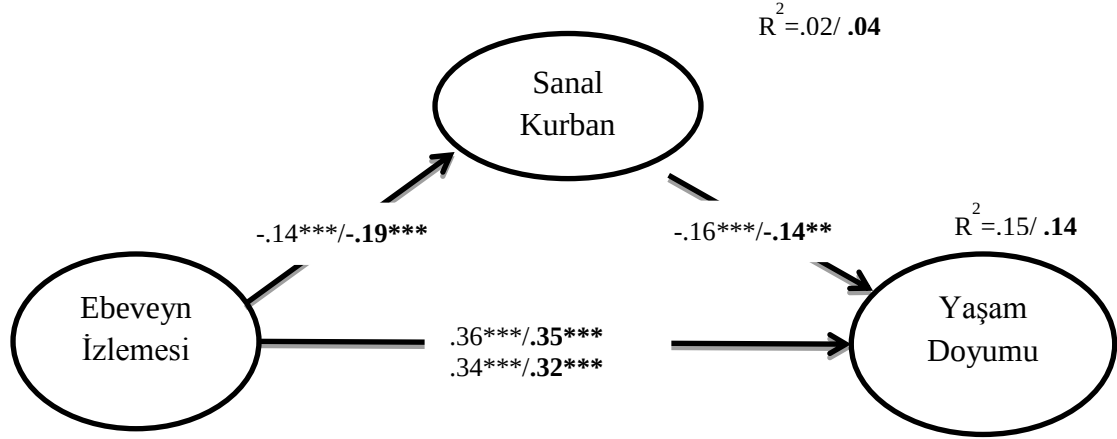
uygulamanın yaşam doyumunu negatif yönde yordadığı görülmüştür. Sonuç olarak kızlarda sanal zorbalık uygulamanın aracı rolünden söz edilememektedir. Erkekler için ebeveynin ergeni izleme davranışı ve yaşam doyumu arasındaki ilişkide zorbalığın aracı rolü incelendiğinde, erkeklerde ebeveynin izlemesi ve yaşam doyumu arasındaki doğrudan ilişkinin sanal zorbalığın eşitliğe dahil edilmesiyle .36'dan .33'e düştüğü ve bu düşüşün anlamlı olduğu görülmüştür ($z_{\text{erkek}} = 2.13, p < .01$). Sonuçta erkeklerde ebeveynin ergeni izleme davranışı ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiye ergenin sanal zorbalık uygulamasının kısmi olarak aracılık ettiği bulunmuştur (Bkz. Şekil 3.5)

Şekil 3.5 Sanal zorba için aracı etki modeli; Sırasıyla Erkek ve Kız.

Ebeveyn izlemesi ve yaşam doyumu arasındaki yol modele eklenerek **kurban modeli** için aracı etki modeli kız ve erkek ergenlerde ayrı ayrı incelenmiş, hem kızlarda [$SBS_ \chi^2 (32, N = 733) = 114.19, p < .001, RMSEA = .06, SRMR = .04, CFI = .98$] hem de erkeklerde [$SBS_ \chi^2 (32, N = 662) = 97.62, p < .001, RMSEA = .06, SRMR = .04, CFI = .98$] model ile verinin iyi uyum gösterdiği görülmüştür. Hem kızlarda hem de erkeklerde ebeveynin izleme davranışının zorbalığa maruz kalmayı negatif yönde; yaşam doyumunu ise pozitif yönde yordadığı bulunmuştur. Zorbalığa maruz kalmanın hem kızlarda hem de erkeklerde yaşam doyumunu negatif yönde yordadığı görülmüştür. Sonuçta ebeveynin izleme davranışı ile yaşam doyumu arasındaki doğrudan ilişkinin kızlarda .35'den .32'ye; erkeklerde .36'dan .34'e düştüğü ve bu düşüşün anlamlı olduğu görülmüş ($z_{\text{kız}} = 2.38, p < .01; z_{\text{erkek}} = 2.43, p < .01$), hem kızlarda hem de erkeklerde

ebeveynin izleme davranışı ile yaşam doyumu arasındaki ilişkiye sanal zorbalığa maruz kalmanın kısmi olarak aracılık ettiği bulunmuştur (Bkz. Şekil 3.6).

Şekil 3.6 Sanal kurban için aracı etki modeli; Sırasıyla Erkek ve **Kız**.

BÖLÜM 4

TARTIŞMA

Tartışma bölümü, dört ayrı başlık altında ele alınmıştır. İlk bölümde, ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olma ve kullanım örüntülerine ilişkin bulgular tartışılmıştır. İkinci bölümde, sanal zorbalığa ilişkin bulguların tartışılmasına, üçüncü bölümde sanal zorbalık ve ebeveyn izlemesinin demografik özellikler ve bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntüsü ile ilişkisine dair bulguların tartışılmasına, dördüncü bölümde ise ebeveyn izlemesi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide sanal zorbalığın aracı rolüne ilişkin bulguların tartışılmasına yer verilmiştir.

4.1 ERGENLERİN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNE SAHİP OLMA VE KULLANIM ÖRÜNTÜLERİNE İLİŞKİN BULGULARIN TARTIŞILMASI

Araştırmaya katılan ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olma oranları incelendiğinde % 79.3'ünün kendine ait bir cep telefonunun ve % 70.9'unun kendine ait bir bilgisayarının olduğu görülmüştür. Ayrıca araştırmaya katılan ergenlerin % 97.7'si internet kullanıcısı olduğunu belirtmiştir. Bu araştırmadan elde edilen örüntü ülkemizde ve diğer ülkelerde yapılan betimsel incelemelerden elde edilen oranları destekler niteliktedir (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Gross, 2004; Harvard Mental Health Letter, 2008; Juvonen ve Gross, 2008; Kowalski ve Limber, 2007; Li 2007a; 2007b; Topçu, 2008; Ybarra ve Mitchell, 2004b). Elde edilen bulgulara oldukça benzer şekilde 12–18 yaşları arasındaki ergenlerle yapılan bir araştırmada, % 97'sinin internet kullanıcısı olduğu bulunmuştur (UCLA Center for Communication Policy, 2003). Patchin ve Hinduja (2006), cep telefonunun ergenler arasında yaygın biçimde kullanılan bir araç olmasıyla ilgili olarak, cep telefonunun bir statü sembolü olarak görüldüğü, yakın arkadaşlar ve akranlarla farklı fiziksel ortamlarda da iletişim kurulmasını sağlamanın yanı sıra ayrıca ebeveynlere de çocuklarını uzaktan denetleme imkanı sağladığını ileri sürmektedirler. Bu öngörüyle paralel biçimde, her geçen yıl ebeveynlerin çocuklarına daha küçük yaşlardan itibaren cep telefonu alma eğiliminde oldukları düşünülmekte ve

buna bağılı olarak, ilköğretim ikinci kademe ve liseye devam eden hemen hemen 10 ergenden 8'inin kendine ait bir cep telefonunun olduğu görölmektedir.

Cinsiyet açısından bakıldığında, kendine ait bilgisayara ve cep telefonuna sahip olan erkek ergenlerin oranının kız ergenlerden daha fazla olduğu görölmektedir. Erkeklerin cep telefonu ve bilgisayara sahip olma oranlarının kızlardan daha yüksek olması belki de ebeveynler tarafından bu türden araçların erkek çocuklara kız çocuklara olduğundan daha fazla alınıyor olmasından (örn., karne hediyesi gibi) kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca bu durum erkeklerin belirgin biçimde bilgisayar ve cep telefonu ile kızlardan daha fazla ilgili olduğunu göstermektedir. Bu bulgu literatürde erkeklerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım oranlarının kızlardan daha yüksek olduğunu ortaya koyan araştırma bulguları ile tutarlı görünmektedir (Bayraktar ve Gün, 2007; Tahiroğlu, Çelik, Uzel, Özcan ve Avcı, 2008). Ülkemizde son yıllarda uygulanmaya başlanmış olan ilköğretim ikinci kademedan itibaren bütün öğrencilere bilgisayar derslerinin verilmesi ve okullarda verilen ödevlerin internet ortamında araştırılmasının hem kız hem de erkek ergenlerin kendine ait bilgisayarı olup olmadığına bakılmaksızın internet kullanımlarını zorunlu ve yaygın hale getirdiğini düşündürmektedir.

Araştırmada sınıf düzeyine göre ergenlerin cep telefonuna sahip olma oranlarına dair doğrudan bir karşılaştırma yapılmamasına rağmen, genel eğilim sınıf düzeyinin artmasıyla birlikte cep telefonuna sahip olmanın arttığı yönündedir. Bu örüntü literatürde cep telefonuna sahip olmanın yaşla beraber arttığını bildiren bulgularla tutarlıdır (Burnukara, 2009; Juvonen ve Gross, 2008; Patchin ve Hinduja, 2006; Tahiroğlu ve diğerleri, 2008). Yaş arttıkça ergenlerin bu türden araçlara daha fazla sahip olmaları beklenen bir bulgu olmakla birlikte, lise son sınıfta en yüksek orana ulaşması, ülkemizde bu yaş grubundaki ergenlerin büyük bir çoğunluğunun üniversiteye giriş sınavı nedeniyle dershaneye gitmelerinden dolayı aileleriyle haberleşmek amacıyla cep telefonu kullanmaları ile açıklanabilir. Ergenlerin kendilerine ait bir bilgisayara sahip olma ve internet kullanım oranlarına bakıldığında ise ilköğretim ve lise çağındaki ergenlerde benzer oranlar göze çarpmaktadır. Ancak sanal zorbalık literatürü çerçevesinde, ergenlerin bilgisayara sahip olma oranları açısından karşılaştırılmasının görece daha az olduğu görölmektedir. Bu durum günümüz ergenlerinin bilgisayara sahip olup olmadığına bakılmaksızın, internet kafelerden, özellikle büyük şehirlerde

okullardan ve cep telefonu aracılığıyla diledikleri her yerden internete ulaşma imkanına sahip olmalarından kaynaklanabilir. Diğer taraftan internet kullanımının 12. sınıfta görece olarak en az olduğu dikkati çekmektedir. Bu bağlamda ülke çapında uygulanan üniversiteye giriş sınavının son sınıf öğrencilerinin ebeveynlerin denetimi dahilinde internetle daha az ilgilenmelerine yol açtığı söylenebilir.

İllere göre bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olma örüntüleri incelendiğinde, tüm illerde internet kullanım oranlarının birbirlerine yakın ve çok yüksek olduğu, neredeyse 10 ergenden 9'unun internet kullanıcısı olduğu dikkati çekmektedir. İstanbul ve Ankara illerinin görece olarak ön plana çıktığı görülmekte; cep telefonu kullanım oranının Ankara'da en yüksekken, bilgisayar ve internet kullanım oranının ise İstanbul'da en yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olma konusunda metropollerin ön plana çıkmasının Topçu ve diğerlerinin (2008) ailenin ekonomik düzeyinin bilgisayar ve cep telefonu gibi teknolojik araçlara erişimi kolaylaştıracağı yönündeki öngörüsüyle açıklanabileceği düşünülmektedir. Ancak bu araştırmada ergenlerin büyük bir kısmının kendilerini orta gelir düzeyinde algıladığı dikkati çekmektedir. Bu duruma açıklama olarak, büyükşehirlerde yaşayan ergenlerin ailelerinin ekonomik düzeyleri diğer illere göre daha yüksek olmasa bile daha fazla cep telefonu ya da bilgisayar markası reklamına ya da bu türden araçlara sahip daha heterojen bir akran grubuyla karşılaşma olanağına ve ucuzdan pahalıya daha fazla seçim imkanına sahip olabilecekleri söylenebilir. Sonuç olarak ekonomik koşullara bakılmaksızın, ailelerin çocuklarına özellikle son yıllarda bu türden araçları daha fazla alma eğiliminde oldukları düşünülmektedir. Aynı zamanda ailenin ekonomik durumu ergenlerin bildirimlerine dayandığı için algılanan gelir düzeyinin ebeveynlerden alınan bildirim doğrultusunda belirlenmesinin sonuçları farklılaştıracağı düşünülebilir.

Ayrıca ergenlerin kendisi, anne ve babası için algıladıkları bilgisayar kullanma beceri düzeylerine ilişkin genel örüntüye bakıldığında, ergenlerin % 80'inden fazlasının kendi bilgisayar kullanma beceri düzeylerini iyi ve çok iyi olarak algıladıkları, üçte birinin annelerinin bilgisayarı hiç kullanmadıklarını, oldukça küçük bir kısmının (% 5.9) ise annelerinin çok iyi düzeyde kullandıklarını belirttikleri ve babaları için algıladıkları becerinin her düzeye hemen hemen eşit biçimde dağıldığı görülmüştür.

Aynı zamanda çalışan annelerin eğitim düzeyinin daha yüksek, algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeylerinin daha iyi olduğu görülmüştür. Eğitim düzeyi arttıkça profesyonel bir meslek sahibi olma ve dolayısıyla çalışma oranlarının da artması beklenmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin günümüzde yaşamın bir parçası haline gelmesi pek çok iş alanında bilgisayar kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Bilgisayar becerisiyle annenin çalışma durumunun ilişkili olması, annenin çalışma hayatı dolayısıyla daha fazla bilgisayar kullandığı ve bilgisayar kullanımı konusunda daha fazla deneyim sağladığını gösterebilir.

4.1.1 Ergenlerin Bilgi ve İletişim Teknolojilerini Kullanım Örüntülerinin Cinsiyet ve Sınıf Düzeyine Göre Gösterdiği Değişim

Ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olmalarında cinsiyete ilişkin elde edilen farkla tutarlı olarak, erkeklerin kızlardan daha uzun süredir bilgisayar ve internet kullandığı; ancak cep telefonu kullanımı açısından ise cinsiyet farkı olmadığı görülmüştür. Bu örüntüden yola çıkarak, ülkemizde bu türden araçların erkek çocuklarına kızlardan daha fazla alındığı düşüncesiyle paralel biçimde, yine erkek çocukların daha küçük yaşlardan itibaren bu türden araçlara sahip oldukları düşünülmektedir. Örneğin, günümüzde bilgisayar küçük yaştaki çocuklar için bisiklet gibi bir oyun aracı işlevi de görebilmektedir. Bu nedenle ebeveynlerin kız ve erkek çocuklarına aldıkları oyun amaçlı hediyelerin birbirinden farklı olduğu görüşüyle benzer biçimde, bilgisayarın da erkek çocuklarına daha küçük yaşlardan itibaren alınan bir oyun aracı olduğu düşünülmektedir. Öte yandan internet kullanımının ergenin kendi bilgisayarı olup olmamasına bağlı olmadığı ve özellikle internet kafelerin yaygınlığı düşünüldüğünde; bu türden yerlere erkeklerin kızlardan daha fazla gittiği bulgusu ve literatürde elde edilen bu yöndeki sonuçlarla (Burnukara, 2009; Tahiroğlu ve diğerleri, 2008; Topçu ve Erdur-Baker, 2007) paralel olarak, internet kullanma süresine ilişkin elde edilen bulgunun oldukça beklendik düzeyde olduğu görülmektedir. Aynı zamanda literatürde erkeklerin kızlardan daha fazla bilgisayar ve internet üzerinden oynanan oyunlarla ilgili oldukları bulgusu da yer almaktadır (Burnukara, 2009; Tahiroğlu ve diğerleri, 2008). Bir kız arkadaş grubu ile erkek arkadaş grubunun yaptığı faaliyetler açısından düşünüldüğünde, erkek ergenlerin birlikte internet kafede buluşup oyun

oynamasının daha olası olduğu akla gelmektedir. Tüm bu görüşlerin geçerliliğinin test edilebilmesi için daha kapsamlı pek çok araştırmaya ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Cep telefonu kullanımı açısından cinsiyetler arasında fark olmamasının ise, bilgisayarın oyun amaçlı kullanılmasına rağmen, cep telefonunun daha çok haberleşme ve iletişim amaçlı kullanılması (Madell ve Muncer, 2004) ile bir ölçüde açıklanabilir. Ebeveynlerin çocuklarının nerede ve kimlerle olduğunu öğrenmek amacıyla çocuklarına cep telefonu aldıkları düşünüldüğünde, hem kız hem de erkek ergenlerin aynı yaşlarda ev dışında sosyalleşmeye başlamasına paralel biçimde, cep telefonu kullanım örüntüsünde belirgin bir fark görülmemektedir.

Araştırmada cep telefonu ve bilgisayar kullanım süresinin sınıf düzeyine göre farklılaştığı, ancak internet kullanım süresi açısından sınıf düzeyleri arasında fark olmadığı görülmektedir. Liseye devam eden ergenlerin beklendiği gibi ilköğretime devam eden ergenlerden genel olarak daha uzun süredir cep telefonu ve bilgisayar kullanmakta olduğu görülmüştür. İncelenen kaynaklar arasında sınıf düzeyi açısından bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım süresiyle ilgili her hangi bir bulguya rastlanmamaktadır. Ancak yaş arttıkça ergenlerin bu türden araçları kullanım sürelerinin artması beklendik yönde bir bulgudur. Öte yandan internetin kendine ait cep telefonu ya da bilgisayara sahip olmayı gerektirmeksizin her yaş düzeyinde kullanılabilen bir araç olması kullanım süresinin sınıf düzeyine göre farklılaşmamasını bir ölçüde açıklayabilir. Ayrıca araştırmada bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olma ve kullanım sürelerine ilişkin soruların ard arda sorulması ikinci soruya birinci soruya bağlı olarak cevap verilmesine yol açmış olabilir (örn., 1. Kendinize ait bilgisayarınız var mı? 2. Ne kadar süredir bilgisayar kullanıyorsunuz?). Oysaki ergenin kişisel bir bilgisayarı olmasa bile evde ortak bir bilgisayardan yararlanmasına rağmen, kendine ait bilgisayarı olmadığını düşünerek, ne kadar süredir bilgisayar kullandığına ilişkin soruya yanıt vermemiş olması olasılık dahilindedir. Bu nedenle bu türden araçların kullanımının daha ayrıntılı sorularla incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Literatürde bilgi ve iletişim teknolojilerini erkeklerin kızlardan daha sık kullandıklarına ilişkin çok sayıda araştırma bulgusu mevcuttur (Bayraktar ve Gün, 2007; Burnukara, 2009; Gross, 2004; Morahan-Martin ve Schumacher, 2000; Tahiroğlu ve diğerleri, 2008; Weiser, 2000). Bu araştırmada da söz konusu eğilimi destekler nitelikte,

erkeklerin bir hafta boyunca internette kızlardan daha fazla vakit geçirdikleri görülmüştür. Elde edilen bulgular doğrultusunda, erkeklerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntülerinin kızlardan belirgin bir biçimde farklı olduğu söylenebilir. Ancak sınıf düzeyi açısından her hangi bir farklılık gözlenmemiştir. Erkeklerin interneti kızlardan daha sık kullanmalarının, interneti kullanım amaçlarının ve internete bağlanılan yerlerin cinsiyete göre farklılaşmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Erkeklerin teknolojik araçlara sahip olma ve bu araçları kullanım sıklığı açısından kızlardan farklılaşmasıyla bağlantılı olarak bilgisayar kullanma becerilerini de kızlardan daha iyi olarak değerlendirdikleri görülmüştür. Elde edilen bu bulgu, konuyla ilgili yapılan diğer çalışmaların bulgularıyla tutarlıdır (Burnukara, 2009; Smith ve diğerleri, 2008). Bu farklılığın, bilgisayar sahibi olan erkeklerin oranının kızlardan daha fazla olması, dolayısıyla bilgisayar kullanma ve internete girme fırsatlarının daha çok olması ve kendilerini bilgisayar kullanımı konusunda geliştirebilmelerini sağlayabilmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bilgisayar ve internete daha meraklı olan erkek çocuklarının kendilerini geliştirebilme olanaklarının daha fazla olabileceği ve bununla ilişkili olarak bilgisayar becerilerini daha iyi değerlendirdikleri düşünülmektedir. Bunun yanı sıra erkek ergenlerin bu türden araçları kullanmaya da kızlardan daha hevesli olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda Smith ve diğerleri (2008) tarafından yapılan çalışmada da erkekler için bu araçları kullanmanın daha cazip olabileceği öne sürülmektedir. Bu yöndeki bulgu ve öngörüler erkek ergenlerin neden bilgisayar becerilerini kızlardan daha iyi değerlendirdiklerine ilişkin bir açıklama olabilir. Ancak bilgisayar becerilerinin literatürde görece daha az çalışıldığı göze çarpmakta ve ileride yapılacak olan sanal zorbalık çalışmalarında ayrıntılı biçimde ele alınabilecek önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir.

Ergenlerin bilgisayara sahip olma oranları ve kullanma süreleri ile bağlantılı olarak, kendi bilgisayar kullanma becerilerine ilişkin algılarının da sınıf düzeyine göre farklılaştığı görülmüştür. İlköğretim ikinci kademedeki ergenlerin hepsi bilgisayar kullanma beceri düzeyi açısından kendilerini 12.sınıftaki ergenlerden, 6.sınıfların ise tüm lise düzeylerindeki ergenlerden daha iyi değerlendirdikleri görülmektedir. Elde edilen bu bulgular iki farklı şekilde açıklanabilir. İlk olarak 6. sınıfların kendi bilgisayar

kullanma becerilerini henüz gerçekçi olarak değerlendiremedikleri düşünülmektedir. İkinci olarak ise ülkemizdeki eğitim sistemi ve ülke genelinde uygulanan üniversiteye giriş sınavına 12. sınıfların yoğun bir biçimde hazırlanmalarına bağlı olarak bilgisayarla ilgili gelişmelerden kendilerini uzaklaşmış hissedebilecekleri ve dolayısıyla algılarında bir düşüş olabileceğini akla getirmektedir. Ayrıca 12.sınıftaki ergenlerin 6. sınıftaki kullanım örüntüleri ile şu an 6. sınıfa devam eden ergenlerin kullanım örüntülerinin birbirlerinden farklı olduğu düşünülmektedir. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin oldukça hızlı gelişmesi sebebiyle her geçen gün ergenlerin kullanım örüntülerinin bu türden araçlarla geçirilen süre, hangi amaçlarla kullandıkları gibi boyutlar açısından değişime uğradığı bilinmektedir. Buradan hareketle 5-6 yıl gibi kısa bir sürenin bile sanal zorbalık çalışmalarında oldukça kritik bir role sahip olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle boylamsal desenlerle yürütülecek çalışmalarda bu türden bir süre etkisinin kontrolü sağlanarak aynı kuşakta farklı yaş grubundaki ergenlerin hem kullanım örüntüleri hem de sanal zorbalık açısından değişimini gözlemek mümkün olabilir.

Erkek ergenlerin annelerinin bilgisayar kullanma becerilerini kızlardan daha düşük düzeyde algıladığı ancak ergenlerin babaları için algıladıkları bilgisayar kullanım becerisi açısından fark olmadığı görülmüştür. Bununla bağlantılı olarak, tüm örneklem için bakıldığında da, babaların bilgisayar kullanım beceri düzeylerinin hemen hemen her düzeye eşit dağıldığı görülmektedir. Öte yandan erkeklerin annelerinin bilgisayar kullanma becerilerini kızların annelerinden daha düşük düzeyde değerlendirmesinin, kendilerini daha iyi düzeyde değerlendirdikleri için; kendilerine göre, annelerini daha düşük düzeyde değerlendirmelerinden kaynaklanıyor olabileceği düşünülmektedir.

Ergenlerin anne ve babalarının bilgisayar kullanma beceri düzeylerine ilişkin algılarının sınıf düzeyine göre değişimi incelendiğinde, genel olarak ilköğretime devam eden ergenlerin liseye devam eden ergenlere göre anne ve babalarının bilgisayar kullanma becerilerini daha iyi düzeyde algıladıkları görülmüştür. Bu durum ilköğretimdeki ergenlerin ebeveynlerinin daha genç yaşta olmaları, dolayısıyla bilgi ve iletişim teknolojileriyle hem işleri gereği daha fazla meşgul olmaları hem de bu türden araçların genç yaştaki ebeveynlerin günlük yaşamlarının bir parçası haline gelmiş olmasından dolayı bu araçların kullanımı konusunda daha fazla deneyim sahibi olmalarından kaynaklanabilir.

Ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntüleri bağlamında ele alınan bir başka faktör de internete hangi ortamlardan bağlandıklarıdır. Ergenlerin internete ilk üç sırada kendi odalarında, bir arkadaşının/akrabanın evinde ve evde yatak odalarının dışında internete bağlandıkları görülmüştür. Elde edilen bulgu çocuk ve ergenlerin internete çoğunlukla kendi evlerinden bağlanmayı tercih ettiklerine dair araştırma bulgularını destekler niteliktedir (Madell ve Muncer, 2004; NCES, 2003; Smith ve diğerleri, 2008; Ybarra ve Mitchell, 2004a). Bu araştırma bulgularına paralel olarak Kanada'da 6-16 yaş arası çocuk ve ergenlerle yapılan bir araştırmada çocukların internete öncelikle evden ve okuldan, daha sonra bir arkadaşın evinden, kütüphaneden, anne-babasının iş yerinden ve kablosuz bağlantı yapabileceği yerlerden bağlandığı bulunmuştur (Media Awareness Network, 2001). Erdur-Baker ve Kavşut (2007) tarafından lise öğrencileriyle yapılan bir çalışmada öğrencilerin % 35'i internete evden, % 62'si internet kafeden, % 1'i de okuldan bağlandıklarını belirtmişlerdir. Topçu ve Erdur-Baker (2007) tarafından 14-19 yaş arası öğrencilerle yapılan bir başka araştırmada öğrencilerin % 51.8'i internete evden bağlandığını belirtirken, % 21.6'sı okuldan, % 49.4'ü ise internet kafeden bağlandığını ifade etmişlerdir. Yapılan bu çalışmalarda öğrencilerin internet kafeye gitme oranlarının oldukça yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Bu araştırmada ise ergenlerin internete çoğunlukla evden bağlandıkları görülürken (% 43), internet kafeye gitme oranının daha düşük (% 15) olduğu görülmektedir. Sözü edilen çalışmalar ve bu tez çalışması örneklem açısından benzer özellikler göstermesine rağmen, ergenlerin ev ve internet kafeden bağlanma oranlarının farklılaşmasının son dört yıl içerisinde teknolojinin hızla değişmesi ve bu türden araçlara ulaşımın ucuz ve kolay hale gelmesiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu durum kısa bir zaman içerisinde ergenlerin kendilerine ait ve/veya evlerinde ortak kullanıma açık bir bilgisayara sahip olma oranlarının artarak kafelerde internet kullanımlarının azalmasında, dolayısıyla da evlerinden internete bağlanmalarında bir artış olmasında etkili olabilir.

Bunun yanı sıra, erkeklerin interneti çoğunlukla kendi odalarında, internet kafede ve kablosuz internet (wireless) bağlantısı olan yerlerde kullandıkları görülürken, kızların interneti evlerinde yatak odalarının dışında, okulda ve bir arkadaşının/akrabanın evinde daha fazla kullandıkları bulunmuştur. Elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde internete bağlanma noktaları açısından kız ve erkek ergenlerin farklı tercih ve/veya

zorunlulukları olduğu görülmektedir Topçu ve Erdur-Baker (2007) tarafından yapılan bir araştırmada, kız öğrenciler internete en çok evden, sonra internet kafeden ve en az da okuldan bağlandıklarını ifade ederken, erkek öğrenciler internete en çok internet kafeden, ikinci olarak evden ve en az da okuldan bağlandıklarını belirtmişlerdir. Araştırmada kız öğrencilerin yaklaşık yarısının, erkek öğrencilerin ise büyük çoğunluğunun internet kafeye gittiği rapor edilmiştir. Araştırmacılar internet kafeye gitmenin erkekler arasında daha yaygın olmasında, içinde yaşanan kültürün belirttiği toplumsal cinsiyet rollerinin belirleyici olabileceğini, erkek çocuklarının kız çocuklarına kıyasla daha özgür bırakılmaları ve erkek oldukları için daha fazla harçlık verilmesi gibi durumların sonuçlar üzerinde belirleyici bir etken olarak ortaya çıkabileceğini, bundan dolayı da erkek çocukların sahip olduğu bu özgürlük ve fazla paranın internet kafelerde daha çok zaman geçirmelerine neden olabileceğini ifade etmişlerdir. Tahiroğlu ve diğerlerinin (2008) 12-18 yaş arası ergenlerle yaptıkları bir çalışmada da benzer şekilde erkeklerin internet kafeden internete bağlanmayı daha çok tercih ettiği bulunmuştur. Cinsiyet açısından elde edilen önceki bulgular bir araya getirildiğinde, erkeklerin kızlara kıyasla kişisel bilgisayara sahip olma olanaklarının internete kendi odalarından bağlanmalarına yol açtığı, bu durumun da internette daha fazla zaman harcamalarına ve bilgisayar kullanım becerilerini daha iyi değerlendirmelerine sebep olduğu düşünülmektedir. Ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini nasıl ve hangi koşullarda kullandıklarını belirlemek ve bu konudaki olanaklarını ayrıntılı olarak ele almak, ergenlerin bu yöndeki tercih ya da zorunluluklarını değerlendirme açısından önem kazanmaktadır.

4.2 SANAL ZORBALIĞA İLİŞKİN BULGULARIN TARTIŞILMASI

Aşağıdaki bölümde öncelikle ergenlerin sanal zorbalığa maruz kalma ve sanal zorbalık davranışları sergileme oranları, daha sonra sanal zorbalığa dahil olmanın cinsiyet ve sınıf düzeyine göre farklılaşmasına ilişkin bulguların tartışılmasına yer verilmiştir.

4.2.1 Sanal Zorbalığa Hedef Olma ve Uygulama Oranlarının Tartışılması

Araştırmada sanal ortamda meydana gelen zorbalığın yaygınlık oranları incelendiğinde, ergenlerin % 3.5'inin zorba, % 4.7'sinin kurban ve % 4.4'ünün zorba-kurban olarak

zorbalığa dahil oldukları ve % 87.3'ünün karışmayan grupta yer aldıkları bulunmuştur. Literatür incelendiğinde sanal zorbalık uygulama ve sanal zorbalığa maruz kalma oranlarının hangi zaman diliminde, ne sıklıkta ele alındığına ve hangi sanal zorbalık alt türlerinin değerlendirildiğine bağlı olarak sanal ortamda zorbalığa herhangi bir şekilde dahil olma oranlarının % 14 ile % 48 arasında, sanal zorbalık uygulama oranının % 4.1 ile % 21 arasında, sanal zorbalığa maruz kalma oranının ise % 9 ile % 35 arasında değişmekte olduğu görülmektedir (Arıçak ve diğerleri, 2008; Burnukara, 2009; Kowalski ve Limber, 2007; Li, 2006; Raskauskas ve Stoltz, 2007; Slonje ve Smith, 2008; Smith ve diğerleri, 2006; Topçu, 2008; Williams ve Guerra 2007; Ybarra, 2004; Ybarra ve Mitchell, 2004a; Ybarra ve diğerleri, 2006). Bazı araştırmalarda bu araştırmada kullanılan yöntemle benzer biçimde ergenlere çoklu sorular yöneltilerek sanal zorbalığın yaygınlığı belirlenmiş ve ergenlerin % 22'sinin (Smith ve diğerleri, 2006) ve % 48'inin (Raskauskas ve Stoltz, 2007) en az bir kez sanal zorbalığa maruz kaldığını belirttiği bulunmuştur. Literatürde sanal zorbalığa dahil olma açısından elde edilen oranların birbirleriyle tutarlı olmaması her bir araştırmada ölçüt olarak farklı bir zaman diliminin ele alınmasından kaynaklanabilir. Bu tez çalışmasında son altı ay içerisinde sanal zorbalığa maruz kalma sıklığı sorulurken; bahsedilen araştırmalarda zaman dilimi olarak son 1-2 ay içerisinde maruz kalma sıklığı sorulmuştur. Slonje ve Smith'in (2008) çalışmasında ise, ergenlere okul içinde sanal zorbalığa ne kadar maruz kaldıklarını bildirmeleri istenmiş ve % 5.3'ünün son birkaç ay içinde maruz kaldığı bildirilmiştir. Bu yöntemle paralel biçimde, her ne kadar bu araştırmada 'okul içinde ve okul dışındaki arkadaş çevresini' düşünceleri belirtilmiş olsa da, ergenlere veri toplama amacıyla uygulanan ölçekler okulda ders saatleri içerisinde sunulduğu için, sadece okul içinde yaşadıkları sanal zorbalık türünden davranışları düşünerek cevap vermiş olabilirler.

Bazı araştırmalarda 1 ya da 2 soruya 'evet-hayır' cevabı istenerek sanal zorbalığın incelendiği görülmekte ve ergenlerin % 6.5'inin kurban (Ybarra, 2004), % 12'sinin sanal zorba, % 4'ünün sanal kurban ve % 3'ünün de sanal zorba-kurban olarak sanal zorbalığa dahil olduğu (Ybarra ve Mitchell, 2004a) bulunmuştur. Öte yandan birden fazla maddeli ölçek kullanılarak belirlenen sanal zorbalığın yaygınlığı incelendiğinde, sanal zorba oranının % 4, sanal zorbalığa maruz kalma oranının % 11, sanal zorba-kurban oranının ise % 7 olarak görüldüğü rapor edilmiştir (Kowalski ve Limber, 2007).

Bu araştırmada ise sanal zorbalığın yaygınlık oranını belirlemede, sanal zorbalık türünden davranış örnekleri verilerek ergenlerden son altı ay içerisinde hem okul içinde hem de okul dışında içerisinde bulundukları arkadaş çevrelerini dikkate alarak kendilerini değerlendirmeleri istenmiştir. Bu nedenle araştırmalarda farklı ölçme araçları ve yöntemlerin tercih edilmesi zorbalığın yaygınlık oranlarının da farklı şekillerde ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Bu görüşe ek olarak bulguların yorumlanırken bu araştırmanın ve sanal ortamda meydana gelen zorbalığın yaygınlığına ilişkin özetlenen çalışmaların sistematik yaygınlık çalışmaları olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

4.2.2 Sanal Zorbalığa Dahil Olmada Cinsiyete İlişkin Farklılıkların Tartışılması

Araştırmada erkeklerin hem zorba, hem de kurban olma oranlarının kızlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Elde edilen bu yöndeki bulgunun erkeklerin sanal zorbalıkta bulunma eğilimlerinin (Dehue ve diğerleri, 2008; Kowalski ve Limber, 2007; Li, 2006; Li, 2007b; Nordhagen, Nielsen, Stigum ve Köhler, 2005; Topçu ve Erdur-Baker, 2007; Ybarra, 2004) ve kurban olma oranlarının (Ybarra ve diğerleri, 2007) kızlardan daha fazla olduğunu gösteren araştırma bulgularıyla tutarlı olduğu görülmektedir. Ancak konuyla ilgili yapılan çalışmalarda çelişkili bulgulara rastlanmaktadır. Bazı çalışmalarda, kızların zorba olma oranlarının (Willard, 2005; Wolak ve diğerleri, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004b), bir grup araştırmada kurban olma oranlarının (Dehue ve diğerleri, 2008; Hinduja ve Patchin, 2008; Li, 2007a; Smith ve diğerleri, 2006) ve bir grup araştırmada ise hem zorba, hem de kurban olma oranlarının erkeklerden daha yüksek olduğu (Campbell, 2005; Kowalski ve Limber, 2007; Smith ve diğerleri, 2006; Smith ve diğerleri, 2008; Ybarra ve diğerleri, 2007) bulunmuştur. Bazı çalışmalarda ise erkeklerin zorba-kurban statüsünde yer alma oranlarının kızlardan daha yüksek olduğu görülmüştür (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Hilooğlu, 2009; Li, 2006; Li, 2007b; Smith ve diğerleri, 2006; Vandebosch ve Van Cleemput, 2008). Elde edilen bulgular bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olma ve kullanım örüntüsünün cinsiyete ilişkin elde edilen farkla bir ölçüde açıklanabilir. Bulguların kendi içindeki tutarlılığına bakıldığında erkeklerin bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olma olanaklarının daha fazla olduğu, bu araçları hem daha uzun süredir kullandıkları hem de daha fazla vakit

geçirdikleri ve dolayısıyla bilgisayar kullanma becerilerini daha iyi değerlendirdikleri dikkati çekmektedir. Bu yöndeki bulgular bir arada düşünüldüğünde erkeklerin sanal zorbalığa daha fazla dahil olmaları beklenen bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

4.2.3 Sanal Zorbalığa Dahil Olmada Sınıf Düzeyine İlişkin Farklılıkların Tartışılması

Sanal zorbalığa zorba veya kurban olarak dahil olmada bu türden davranışları uygulama açısından sınıf düzeyine göre bir farklılaşma bulunmazken; genel olarak ilköğretime devam eden ergenlerin liseye devam edenlerden daha fazla sanal zorbalığa maruz kaldıkları görülmektedir. Sanal zorbalık uygulama açısından sınıf düzeyine ilişkin fark bulunmaması bazı araştırma bulgularıyla da tutarlıdır (örn., Burnukara, 2009; Slonje ve Smith, 2008). Ancak bazı araştırmalarda ise üst sınıflarda zorbalık uygulama oranlarının daha yüksek olduğu görülmüştür (Smith ve diğerleri, 2006).

Alanyazında sanal zorbalığa maruz kalmanın genel olarak sınıf düzeyiyle birlikte azaldığına ilişkin elde edilen bulguyla tutarlı olarak ise, gençlerin zorbalığa maruz kalma oranlarının ilkokulda ilköğretim ikinci kademedede olduğundan daha yüksek olduğu (örn., Dehue ve diğerleri, 2008), zorbalığa hedef olanların genellikle erken ergenlik döneminde olduğu ortaya konmuş ve bu yaş dönemindeki ergenlerin zorbalık türünden davranışlar karşısında daha savunmasız olmalarına sebep olarak; internet konusunda daha deneyimsiz olmaları ve kullanım becerilerinin daha zayıf olması, baş etme becerilerinden yoksun olmaları, yaşları küçük olması dolayısıyla daha saf olmaları, tehditlere daha kolay inanabilmeleri ve bu tehditleri doğru bir biçimde değerlendirme becerilerinden yoksun olmaları gösterilmiştir (Williams ve Guerra, 2007; Ybarra ve diğerleri, 2006). Öte yandan internette sanal zorbalığa maruz kalma olasılığının üst sınıflarda alt sınıflardan daha yüksek olduğunu ortaya koyan araştırma bulguları da mevcuttur (Burnukara, 2009; Kowalski ve Limber, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004a; Ybarra ve diğerleri, 2007). Bir grup araştırmada ise sanal zorbalığa maruz kalmanın sınıf düzeyine (Katzer ve diğerleri, 2009; Smith ve diğerleri, 2008) veya yaşa göre (Beran ve Li, 2005; Smith ve diğerleri, 2006) farklılaşmadığı dikkati çekmektedir.

Sanal zorbalığa dahil olma ile ilgili olarak sınıf düzeyine ilişkin çelişkili bulgular elde edilmesi, teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte bu araştırmadan elde edilen bulgular ve alanyazında ortaya konan sonuçlardan görüldüğü gibi ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntüsünün (teknolojik araçlara sahip olma oranları, kullanım sıklıkları gibi) birbirlerinden belirgin biçimde farklılaşmasından kaynaklanabileceğini düşündürmektedir. Örneğin, araştırmada cep telefonuna sahip olma oranı sınıf düzeyine bağlı olarak bir artış gösterirken, internet kullanım oranı sınıf düzeyine bağlı olarak düşük bir oranda olsa dahi azalma göstermektedir. Sanal zorbalığın farklı teknolojik araçlarla meydana gelmesinden dolayı bu araçların kullanım oranlarının birbirlerinden farklılaşması zorbalığa dahil olma oranlarını etkileyebilecektir. Araştırmada neredeyse 10 ergenden 9'unun internet kullandığı göz önüne alınarak, her ne kadar zorbalığa dahil olma açısından alt türlere ilişkin bir inceleme yapılmamış olsa da, ergenlerin internet ortamında zorbalığa dahil olma riskinin daha fazla olduğu söylenebilir.

4.3 SANAL ZORBALIK VE EBEVEYN İZLEMESİNİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER VE BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİ KULLANIM ÖRÜNTÜSÜ İLE İLİŞKİSİNE DAİR BULGULARIN TARTIŞILMASI

Bu bölümde ergenlerin cinsiyeti ve sınıf düzeyinin yanı sıra bazı demografik özellikler (annenin eğitim düzeyi, ergenlerin algıladıkları gelir düzeyi) ile bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntülerinin (internet kullanım sıklığı, internet ve cep telefonu kullanma süresi, ergenin kendisi, annesi ve babası için algıladığı bilgisayar kullanma beceri düzeyleri) kız ve erkek ergenlerde sanal zorbalık uygulama ve sanal zorbalığa maruz kalmayı ve ebeveyn izlemesini ne ölçüde yordadığına ilişkin bulgular tartışılmıştır.

4.3.1 Sanal Zorbalığa Maruz Kalmanın ve Zorbalık Uygulamanın Demografik Özellikler ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri İle İlişkisinin Ele Alındığı Bulguların Tartışılması

Elde edilen bulgular erkekler ve kızlar için sanal zorbalığa maruz kalma ve sanal zorbalık uygulama açısından farklı sonuçlar ortaya koymuştur. **Sanal zorbalığa maruz**

kalma açısından, erkek ergenlerde yaş arttıkça sanal zorbalığa maruz kalmanın azaldığı görülmüştür. Öte yandan yaşın sanal zorbalık uygulamada her iki cinsiyet için de anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Ulaşılabilen kaynaklar çerçevesinde, sanal zorbalığı yaş açısından kız ve erkekler için ayrı ayrı değerlendiren bir çalışmaya rastlanmamıştır. Cinsiyet ayırımı yapılmaksızın sanal zorbalığa dahil olmada yaşın etkisini inceleyen bazı çalışmalarda sanal zorbalığa maruz kalma sıklığının yaşla birlikte azaldığı gösterilmiştir (Dehue ve diğerleri, 2008; Slonje ve Smith, 2008; Williams ve Guerra, 2007; Ybarra ve diğerleri, 2006). Konuyla ilgili yapılacak olası açıklamalardan sanal zorbalığın sınıf düzeyi açısından farklılaşmasına ilişkin değerlendirmelerin yapıldığı bir önceki bölümde ayrıntılı olarak bahsedilmiştir.

Kız ergenler için, internet kullanım süresi ve annenin algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeyi arttıkça ve annenin eğitim düzeyi azaldıkça sanal zorbalığa maruz kalmanın arttığı görülmüştür. Buradan yola çıkarak kızlarda daha küçük yaşlarda internet kullanmaya başlamanın sanal zorbalık türünden davranışlara maruz kalmada risk faktörü olduğu söylenebilir. Yaşça küçük olan kız ergenlerin internet kullanımı konusunda deneyimsiz olabilecekleri ve bu nedenle meydana gelebilecek zorbalık türünden davranışlara karşı savunmasız olabilecekleri düşünülmektedir. Eğitim düzeyi düşük ancak bilgisayar kullanma becerileri daha iyi değerlendirilen annelerin kız çocuklarının sanal ortamda zorbaca davranışlara daha sık maruz kalmaları çarpıcı bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Elde edilen bu bulgudan yola çıkarak ebeveynlerin bilgisayar ve internette hangi faaliyetlerle daha fazla meşgul olduklarını (örn., Microsoft Office programlarını kullanma, offline ya da online oyunlar oynama, bir konuda araştırma yapmak gibi) ve ne kadar zaman harcadıklarını incelemenin önemli olduğu düşünülmektedir. Örneğin, eğitim düzeyi düşük annelerin internette daha az sıklıkla bilgi aramaya yönelik ve daha çok oyun ya da eğlence amaçlı faaliyetlerle meşgul olabilecekleri, ayrıca annelerin kendilerinin de sanal ortamda birtakım olumsuz davranışlara maruz kalmalarının mümkün olduğu öngörülmektedir. Dolayısıyla annenin hem bilgisayar kullanma becerisinin hem de eğitim düzeyinin maruz kalmayı yordaması, annenin kız çocuğa sanal ortamda gerçekleştirilen faaliyetler açısından model olduğunu gösteriyor olabilir. Sonuç olarak, sanal zorbalık literatüründe ebeveynlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntüleri ile ergenlerin sanal zorbalığa dahil olmaları arasındaki ilişkiyi ele alan herhangi bir çalışmaya

rastlanmamasına rağmen, elde edilen bulgular ebeveynlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntülerinin (bilgisayar kullanma beceri düzeyi, bilgisayar ve internet kullanım amaçları ve sıklığı gibi) ergenlerin sanal zorbalığa dahil olmalarında etkili bir faktör olabileceğini akla getirmektedir.

Sanal zorbalık uygulama açısından, hem erkek hem kız ergenlerde internet kullanım sıklığı arttıkça sanal zorbalık uygulamanın arttığı görülmüştür. Bu bulgu daha önce elektronik temelli iletişim araçlarının kullanım sıklığı ile sanal zorbalık arasında pozitif yönde ilişki bulunduğunu rapor eden araştırmalarla tutarlı görünmektedir (Erdur-Baker ve Kavşut 2007; Hinduja ve Patchin, 2008; Juvonen ve Gross, 2008; Li, 2007a; Ybarra ve Mitchell, 2004b). Ayrıca internet kullanımı çoğunlukla bilgisayar aracılığıyla gerçekleştiği için internet kullanım sıklığı ile ilgili elde edilen bulguların, bilgisayar kullanım sıklığıyla sanal zorbalığa dahil olma arasında ilişki bulunduğunu bildiren literatür bulgularını destekler nitelikte olduğu düşünülmektedir (Li, 2007a, 2007b). Genel olarak alanyazında interneti daha sık kullanan ergenlerin internet kullanımı konusunda daha fazla deneyim kazanacakları, bu deneyimi zorbalık uygulama gibi zarar verici amaçlar için daha kolaylıkla kullanabilecekleri sıklıkla ifade edilmektedir.

Yukarıda sanal zorbalık ile bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım sıklığı arasında ilişki bulunduğu rapor eden araştırmalardan farklı olarak, Topçu ve diğerleri (2008) özel okula devam eden ergenlerin devlet okulundakilere göre interneti daha sık kullandıklarını belirtmelerine rağmen, devlet okuluna devam eden ergenlerin özel okula devam edenlerden daha fazla sanal zorbalık türünden davranışlarda bulunduklarını ve bu türden davranışlara maruz kaldıklarını bildirmişlerdir. Araştırmacılar, bilgi ve iletişim teknolojilerini sıklıkla kullanmanın sanal zorbalık üzerinde belirleyici bir etken olduğunu belirtmelerine rağmen, interneti sık kullanan kişilerin her zaman sanal zorbalığa dahil olması gerekmediğini, fakat sanal zorbalık uygulama niyetinde olan kişilerin bu türden iletişim araçlarına ihtiyacı olduğunu bildirmişlerdir. Bu nedenle bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntüleri ile sanal zorbalık arasında doğrudan bir ilişki öngörülmemesine rağmen farklı sosyal bağlamların ve demografik özelliklerin sosyoekonomik düzey ile bu türden araçları kullanım örüntüleri arasındaki ilişkiyi etkileyebileceği dolayısıyla da bu örüntülerin sanal zorbalıkla ilişkisini değiştirebileceği düşünülmektedir. Ayrıca bir başka çalışmada anlık mesajlaşma sıklığının ergenlerin

sanal zorbalığa dahil olmalarını arttırdığı bulunmuştur (Juvonen ve Gross, 2008). Bu açıdan ergenlerin internette ne kadar zaman harcadıkları, bu süreyi hangi faaliyetlerle geçirdikleri gibi kullanım örüntüleri ile sanal zorbalığa dahil olma arasındaki ilişkinin ayrıntılı biçimde incelenmesi önemli görünmektedir.

Erkeklerde annenin bilgisayar kullanma beceri düzeyi arttıkça sanal zorbalık uygulamanın arttığı görülmüştür. Annenin bilgisayar kullanma becerisi kızlarda sanal zorbalığa maruz kalmayı yordarken, erkeklerde sanal zorbalık uygulamayı yordamaktadır. Yukarıda da bahsedildiği gibi ebeveynlerin bilgisayar ve internette ne türden faaliyetlerde bulunduğuna ilişkin bir bilgiye sahip olunmaması, annelerin bilgisayar kullanma beceri düzeyinin ergenlerin sanal zorbalık uygulamaları üzerinde nasıl bir etkisinin olduğunu yorumlamayı güçleştirmektedir. Bu nedenle ebeveynlerin bilgi ve iletişim kullanım örüntülerine dair, özellikle de ebeveynlerin kendilerinden bilgi alınmasının ergenlerin zorbalık davranışlarına dahil olmalarıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi sağlayacağı düşünülmektedir.

Kızlarda ise, cep telefonu ve internet kullanma süresi arttıkça sanal zorbalık uygulamanın artması literatürde bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntüsü açısından cinsiyetler arasında fark bulunduğunu gösteren çalışmalarla tutarlı görünmektedir (Gross, 2004; Li, 2005; Livingstone, 2003; Madell ve Muncer, 2004; Media Awareness Network, 2001; NCES, 2003; Syts, 2004; Tahiroğlu ve diğerleri, 2008; Topçu ve Erdur-Baker, 2007; Topçu, 2008; Ybarra ve Mitchell, 2004a). Kızların cep telefonu ve interneti kullanım örüntüleri açısından erkeklerden birtakım farklılıklar gösterdikleri literatürde üzerinde durulan bir konu olarak görülmekte; ancak teknolojik araçları kullanım sürelerini günlük veya haftalık kullanım süresinden ziyade bu araştırmada ele alındığı gibi kullanılan yıl açısından inceleyen bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Kız ergenlerin cep telefonu kullanım süresi arttıkça, sanal zorbalık uygulamalarının artmasının; her ne kadar bu çalışmada ergenlerin hangi yolla zorbalık uyguladıklarına ilişkin bir ayrıştırma yapılmamasına rağmen, kızların akranlarıyla iletişim kurmak için hem e-posta yoluyla hem de cep telefonu yoluyla mesaj göndermeyi daha fazla kullandıkları, bu nedenle erkeklere göre, e-posta ve mesajlaşma yoluyla daha fazla sanal zorbalık uyguladıkları bulgusuyla (Blair, 2003) açıklanabileceği düşünülmektedir. Benzer biçimde, Smith ve diğerlerinin (2006) 11-16

yaş arası ergenlerle yaptıkları bir araştırmada, kızların erkeklerden daha çok telefon konuşması, yazılı mesaj ve e-posta yoluyla zorbalık uyguladıkları bulunmuştur. Madell ve Muncer (2004) tarafından ortaokula devam eden ergenlerle yapılan bir çalışmada ise, kızların mesajlaşmayı erkeklerden daha fazla kullandıkları görülürken, konuşma yapmak açısından kızlar ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Araştırmada kızların mesajlaşmayı erkeklerden daha fazla tercih etmelerinin nedeni olarak ilişkisel davranış biçimlerinin kızlar arasında daha yaygın olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu görüş sanal zorbalığın akran zorbalığının ilişkisel bir türü olduğuna ilişkin görüşlerle de tutarlıdır (örn., Keith ve Martin, 2005). İnternet süresine ilişkin elde edilen bulguları destekleyecek şekilde ve kızların erkeklerden daha fazla ilişki kurmaya yönelik davranışlar gösterdiği görüşüyle benzer olarak, kız öğrencilerin interneti daha çok iletişim amaçlı kullandıkları bulunurken, erkek öğrencilerin interneti daha çok eğlence amaçlı ve oyun oynamak için kullandıkları ortaya konmuştur (Media Awareness Network, 2001). Tüm bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, kızların daha küçük yaşlarda ve deneyim sahibi olmadan cep telefonu ve internet kullanmaya başlamalarının kız ergenler için sanal ortamda zorbalık türünden davranışlar göstermeleri açısından bir risk faktörü olabileceği düşünülmektedir.

4.3.2 Ebeveyn İzlemesinin Demografik Özellikler ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri İle İlişkisinin Ele Alındığı Bulguların Tartışılması

Yöntem bölümünde de ayrıntılı biçimde açıklandığı gibi, bu çalışmada ebeveynin çocuğunun nerede ve kimlerle olduğunu takip etmesi olarak ele alınan ebeveyn izlemesi, ilgili alan yazındaki çalışmalardan farklı olarak bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntülerinin izlenmesini de kapsayacak biçimde ele alınmıştır. Bu açıdan bu bölüme ilişkin bulguların, ebeveyn izlemesine ilişkin yapılacak çalışmalara farklı bir boyut kazandırabileceği düşünülmektedir. Elde edilen bulgular, yaşın hem kızlarda hem de erkeklerde ebeveyn izlemesini yordadığı, ergenlerin yaşları arttıkça ebeveynleri tarafından daha az izlendiklerini düşündükleri yönündedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalardan birinde, ebeveynlerin daha küçük yaştaki çocuklarının bilgisayarla ilişkili davranışlarını yakından izlemelerinin daha kolay olduğu bildirilmektedir (Juvonen ve

Gross, 2008). Ergenlik döneminin ortalarına doğru ergenlerin ebeveynlerinden ziyade akran veya yakın arkadaş grubuyla vakit geçirmeyi tercih etmesi sebebiyle, ebeveynlerinden uzaklaştıkları ve bu nedenle anne-babanın ergen çocuklarının kiminle, nerede, ne yaptığı hakkında bilgi sahibi olmalarının giderek zorlaştığı bilinmektedir. Diğer taraftan daha büyük yaştaki ergenlerin ebeveynleri çocuklarını bilgi ve iletişim teknolojileri kullanım örüntüleri açısından izlemeyi daha az gerekli görüyor olabilirler.

Erkeklerde annenin algılanan bilgisayar kullanma becerisi arttıkça, kızlarda babanın algılanan bilgisayar kullanma becerisi arttıkça ergen tarafından algılanan izleme de artmaktadır. Bir başka deyişle bilgisayar kullanma becerisi daha iyi olarak değerlendirilen karşı cinsiyetten ebeveynlerin çocukları daha fazla izlendiklerini düşündürmektedir. Bilgisayar kullanımı hakkında daha fazla bilgi sahibi olan anne ve baba çocuğunu daha sık ve daha kolay izleyebilmekte, bu durum da ebeveynin bilgisayar kullanma becerisinin ergenlerin sanal zorbalığa dahil olmasında koruyucu bir faktör olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bu bulgu ile annelerin algılanan bilgisayar kullanma beceri düzeyleri arttıkça kızların sanal zorbalığa maruz kalmalarının, öte yandan erkeklerin sanal zorbalık uygulamalarının arttığına ilişkin daha önceki bulguları birlikte değerlendirmenin güçleştiği görülmektedir. Annenin bilgisayar kullanımı konusunda deneyimli olmasının her zaman ergenlerin sanal ortamda karşılaşılabilecekleri olumsuz davranışlara karşı önleyici bir rolünün olmadığı ve hatta bazı durumlarda (bilgisayar ve internetin faydalı amaçlar için kullanılmaması veya bu ortamda kendilerinin de tacize yönelik davranışlarla karşılaşması gibi) olumsuz bir model teşkil edebileceği söylenebilir. Bu nedenle elde edilen bu yöndeki bulguların, ebeveynlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntüleri ile ergenlerin sanal zorbalığa dahil olması arasındaki ilişkilerin varlığına dair bir ipucu niteliğinde değerlendirilmesi ve ileride yapılacak olan çalışmalarda ayrıntılı olarak incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca bu çelişkili bulgular, ebeveyn izlemesinin ergenlerin algılarından yola çıkarak belirlenmesinden ve ergenlerden anne ve babalarını ayrı ayrı değil, her iki ebeveynini de düşünerek genel bir değerlendirme yapmalarının istenmesinden kaynaklanabilir. Anne ve babanın farklı özelliklerinin ve birbirleriyle olan etkileşimlerinin her iki ebeveynin de farklı izleme uygulamasına yol açacağı düşünüldüğünde, ileride yapılacak çalışmalarda anne ve baba için algılanan ebeveyn izlemesinin ayrı ayrı ölçülmesinin anne-ergen ve baba-ergen arasındaki ilişkiyi

görmemizi sağlayarak daha detaylı bilgi birikimine ulaşılmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Öte yandan yukarıda da bahsedildiği gibi, ebeveynler ergenlerin fiziksel ve sanal ortamdaki davranışlarıyla ilgili farklı izleme uygulamaları gerçekleştiriyor olabilirler. Bu çalışmada ebeveyn izlemesinin ergenlerin okul ve okul dışındaki ortamlardaki faaliyetlerinin denetiminin yanı sıra ergenlerin cep telefonunu, bilgisayar ve interneti hangi amaçlar için kullandığı ve sanal ortamda hangi sitelerde gezindiği gibi faaliyetleri de içermesinin ebeveyn izlemesi ile sanal zorbalık ilişkisine dair önemli ipuçları sağladığı düşünülmektedir. Diğer taraftan çalışan annelerin eğitim düzeyinin daha yüksek olduğu, ergen çocukları tarafından bilgisayar kullanma becerilerinin daha iyi değerlendirildiği ve daha sık izleme uygulamalarında bulundukları daha önce ifade edilmişti. Elde edilen bu sonuçlar çalışan annelerin ergen çocuklarıyla daha az vakit geçirebildikleri ve onları uzaktan denetlemek zorunda oldukları için daha fazla izlemeye ihtiyaç duymuş olabileceklerini akla getirmektedir.

Daha uzun süredir cep telefonu kullanan erkek ergenler ve daha uzun süredir internet kullanan kız ergenler ebeveynleri tarafından daha az izlendiklerini düşünmektedirler. Bu bulgu daha az izlendiğini düşünen ergenlerin ebeveynlerinin erkek çocuklarına daha erken yaşlarda cep telefonu alma ve kız çocuklarının daha erken yaşlarda internet kullanımına izin verme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Öte yandan cep telefonu sahibi olan erkek ergenlerin ebeveynlerinin her an her yerde çocuklarından haber alabilme şansları olduğu için daha az izlemeye ihtiyaç duyabilecekleri düşünülmektedir. Ayrıca daha az izlenen kız ergenlerin daha erken yaşlarda, fazla deneyim sahibi olmadan internet kullanmaya başladıkları düşünülebilir. Bu durumun erken yaşta internet kullanmaya başlayan kız ergenlerin sanal zorbalığa dahil olma açısından bir risk faktörü olabileceğini düşündürmekte ve bu görüş araştırmadan elde edilen internet kullanım süresi ile sanal zorbalık uygulamanın ilişkili olduğu bulgusuyla desteklenmektedir. Aynı zamanda ebeveyn izlemesi arttıkça kız ergenlerin internet kullanım sıklığı da azalmaktadır. Bir başka deyişle, ebeveynleri tarafından daha fazla izlendiğini düşünen kızlar daha az sıklıkla internet kullanmaktadırlar. Bunun yanı sıra erkeklerin internete en sık kendi odaları, internet kafe gibi ebeveyn denetiminin kısmen daha az olduğu yerlerden bağlanmaları daha sık internete girebilmelerine olanak sağlayarak zorbalık türünden davranışlara daha fazla dahil olmalarına neden olabileceği düşünülmektedir. Buradan yola çıkarak, ebeveynlerin izleme uygulamalarının hem

erkekler hem de kızlar için sanal ortamda meydana gelebilecek internet bağımlılığı, sanal zorbalık gibi riskli davranışlar üzerinde koruyucu bir etkisi olabileceğini akla getirmektedir. Ancak araştırmadan elde edilen bulguların bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntülerinin hem kızlarda hem de erkeklerde sanal zorbalık türünden davranışlara dahil olmadaki değişimin oldukça küçük bir kısmını açıklayabildiği vurgulanmalıdır.

Ayrıca analize dahil edilen algılanan gelir düzeyinin, ergenin bilgisayar kullanma becerisinin, beklenenin aksine, hem zorbalık uygulama hem de zorbalığa maruz kalma ile ilişkili olmadığı bulunmuştur. Literatürde ailenin içinde bulunduğu ekonomik koşulların elektronik temelli iletişim teknolojilerine ulaşımı kolaylaştıracağı için sanal zorbalığa dahil olma üzerinde dolaylı bir etkisinin olduğuna ilişkin bulgular mevcuttur (örn., Genç, 2007; Topçu ve diğerleri, 2008). Bu araştırmada algılanan gelir düzeyi ile sanal zorbalığa dahil olma arasında her hangi bir ilişki bulunmamasının örneklemin anne ve baba eğitim düzeyi açısından heterojen bir dağılım göstermesine rağmen ergenlerin çoğunun kendilerini orta gelir grubunda algılamalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ergenin kendisi için algıladığı bilgisayar kullanma becerisinin sanal zorbalığa dahil olmayı yordamaması ise, ergenlerin oldukça önemli bir kısmının (% 83.5) kendi bilgisayar kullanma beceri düzeylerini yeterli ve birbirlerine oldukça yakın bir biçimde değerlendirmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu nedenle beceri düzeyi açısından benzer özellikler gösteren ergenlerin sanal zorbalığa dahil olma açısından farklı bir örüntü göstermemeleri şaşırtıcı değildir. Aynı zamanda ergenlerin beceri düzeylerini farklı ölçütlere dayanarak cevaplamış olabilecekleri öngörülmekte ve bu nedenle algılanan bilgisayar kullanma becerisinin homojen bir dağılım gösterdiği düşünülmektedir. Buradan hareketle, beceri düzeylerinin pek çok farklı alanı içeren (Microsoft Office programlarını kullanabilme, internette belirli bir konuda tarama yapabilme, web sitesi oluşturabilme, online-offline oyunlarda bölüm atlayabilme gibi) birden fazla madde ile ölçülmesinin hem daha sağlıklı sonuçlar verebileceği hem de daha ayrıntılı analizlere olanak sağlayabileceği düşünülmektedir.

4.4 EBEVEYN İZLEMESİ İLE YAŞAM DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİDE SANAL ZORBALIĞIN ARACI ROLÜNE İLİŞKİN BULGULARIN TARTIŞILMASI

Araştırmanın bulguları hem erkek hem kız ergenlerde ebeveyn izlemesi ve yaşam doyumu arasındaki ilişkide sanal zorbalığa maruz kalmanın kısmi aracı rolünün olduğunu gösterirken; sadece erkek ergenlerde sanal zorbalık uygulamanın kısmi aracı rolü olduğunu göstermektedir. Buna göre, erkek ergenlerin ebeveynlerinden algıladıkları izlemenin artması sanal ortamda zorbalığa hem zorba hem de kurban olarak dahil olmayı bir ölçüde azaltarak yaşamın farklı alanlarına ilişkin doyumu arttırmakta, kızlarda ise daha fazla izleme algılanması sanal ortamda zorba davranışlara maruz kalmayı bir ölçüde azaltarak yaşamın farklı alanlarına ilişkin doyumu arttırmaktadır. Araştırmanın bu bölümünde elde edilen ebeveyn izlemesi ve sanal zorbalığa dahil olma arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin yaşam doyumunu açıklamaya olan katkısı çok güçlü olmamakla birlikte ileride yapılacak olan çalışmalar için yol gösterici olabilir.

İncelenen kaynaklar arasında sanal zorbalığın ebeveyn izlemesi ile yaşam doyumu ilişkisinde aracı rolünü ele alan bir çalışmaya rastlanmamasına rağmen; ebeveyn izlemesi ve sanal ortamda zorbalığa dahil olma, benzer şekilde yaşam doyumu ve sanal zorbalık gibi ikili ilişkilerin tek tek ele alındığı çalışmalar mevcuttur. Bu bağlamda ebeveyn izlemesi ile sanal zorbalık arasındaki ilişkiye dair elde edilen bulgular hem kızlarda hem de erkeklerde ebeveynin izleme uygulamalarının zorbalığa hedef olma ve zorbalık türünden davranışlar uygulamayı negatif yönde yordadığını ve sanal zorbalık statülerine göre incelendiğinde zorbalık türünden davranışlara dahil olmayan ergenlerin ebeveynleri tarafından daha sık izlendiklerini düşündüklerini göstermektedir. Elde edilen bulgular literatürde ebeveyn izlemesi ile sanal zorbalık arasındaki ilişkiyi inceleyen az sayıda çalışmanın bulgularıyla tutarlı görünmektedir (Ybarra ve Mitchell, 2004a, 2004b; Ybarra ve diğerleri, 2007). Bu çalışmalarda, zorbalığa maruz kalanların ve zorba-kurban statüsünde yer alanların yarısından fazlasının algıladıkları ebeveyn izlemesinin düşük düzeyde olduğu bulunmuştur (Ybarra ve Mitchell, 2004b; Ybarra ve diğerleri, 2007). Araştırmacılar izlemeyi de içeren ebeveyn-ergen ilişkisinin sanal ortamda zorbalık türünden davranışlara maruz kalmayla ilişkili olmasından yola çıkarak, müdahale programlarının ebeveyn, ergen ve öğretmenleri bir arada kapsamı

gerektiğini önermektedirler (Ybarra ve Mitchell, 2004a, 2004b). Sanal zorbalık ile ebeveyn izlemesi arasındaki ilişkiye dair az sayıda araştırma bulunmasına rağmen, elde edilen bulgularla paralel biçimde, ergenler tarafından algılanan ebeveyn izlemesinin ergenlerin antisosyal ve suça yönelik davranışlarda bulunmaları ve sapkın akranlara sahip olmaları ile negatif yönde ilişkili olduğu gösterilmektedir (örn., Chen ve diğerleri, 1998; Jacobson ve Crockett, 2000; Patterson ve Fisher, 2002; Steinberg ve Silk, 2002). Ayrıca okulun fiziksel çevresinde meydana gelen zorbalık türünden davranışlar ile ebeveyn-ergen ilişki niteliği arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu araştırmalarda akran zorbalığına dahil olan ergenlerin ebeveynlerinin çocuklarının aktiviteleriyle ilgili olarak daha az bilgiye sahip oldukları (Marini ve diğerleri, 2006), ebeveynleriyle daha olumsuz ilişkilerinin olduğu (Alikashiöğlu ve Ercan, 2007; Cenkseven-Önder ve Yurtal, 2008), duygusal bağlarının zayıf olduğu (Stevens ve diğerleri, 2002), cezaya daha fazla başvurdukları (Espigale, Bosworth ve Simon, 2000; Stevens ve diğerleri, 2002), reddedici oldukları (Turgut, 2005) ve zorbalık uygulayan kız ergenlerin ebeveynlerinin çocuklarının davranışlarını daha düşük düzeyde denetledikleri (Akgün, 2005) görülmektedir. Sonuç olarak araştırmacılar tarafından ebeveyn izlemesi ve olumlu bakımveren-çocuk ilişkilerinin sanal ortamda saldırgan davranışlarda bulunmanın azalması ile ilişkili olduğu bildirilmektedir (örn., Ybarra ve Mitchell, 2004b). Öte yandan incelenen çalışmalarda, ebeveynin izleme uygulamalarının her zaman ergenleri olumsuz davranışlardan korumada etkili olmadığı ve başka faktörlerin bu ilişkinin yönünü değiştirebileceği öngörülmektedir. Örneğin, Morrison, Robertson, Laurie ve Kelly (2002) ergenin antisosyal davranışları ile ebeveyn izlemesi arasında pozitif yönde bir ilişki bulunduğunu ve bu ilişkide ebeveyn ile ergen arasındaki ilişki niteliğinin aracı rol oynadığını belirtmişlerdir. Ebeveynleri ile olumlu ilişkiye sahip olan ergenler, ebeveynleriyle daha fazla iletişim kurmakta, günlük aktiviteleri hakkında daha fazla konuşmakta; duygu ve düşüncelerini daha fazla açmaktadırlar (Dekovic, Wissink ve Meijer, 2004). Bu bulgularla paralel olarak, Knoester, Haynie ve Stephens (2006) ise ebeveyn gözetimi ile sapkın akranlarla birlikte olma arasındaki ilişkide, ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişkinin belirleyici rol oynadığını belirtmişlerdir. Buna göre ebeveynle çocuk arasında düşük oranda çatışmalı bir ilişki bulunduğu, ebeveynin gözetimi, sapkın akranlarla birlikte olmayı engellerken, ebeveynle çocuk arasında yüksek oranda çatışmalı bir ilişki bulunduğu, ebeveynin

gözetimi, sapkın akranlara daha fazla yönelmeye neden olmaktadır. Ayrıca ebeveyn-ergen ilişki niteliğinin ebeveyn izlemesine aracılık etmesine bağlı olarak, Stevens ve diğerlerine göre (2002) ebeveyn ve ergen bildirimleri karşılaştırıldığında, aile özellikleri ve ailenin çocuk yetiştirme biçimi konusunda ebeveynler çocuklarına oranla daha olumlu bir tablo çizmektedirler. Oysa çocuklar aileleriyle duygusal bağlarının daha zayıf ve ilişkilerinin daha olumsuz olduğunu rapor etmektedir. Bu nedenle, ebeveyn izlemesi bağlamında, hem ebeveynlerden bilgi alınması hem de bu konunun ebeveyn-ergen ilişki niteliği bağlamında incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular da ileride yapılacak olan sanal zorbalık ve ebeveyn izlemesi çalışmaları için bir ipucu niteliğinde değerlendirilebilir.

Bazı araştırmacılar ebeveynlerin güvenli internet kullanımı hakkında bilgi sahibi olmasının ergenlerin sanal zorbalığa dahil olmasında önemli bir unsur olduğunu düşünmektedirler (Patchin ve Hinduja, 2006; Ybarra ve Mitchell, 2004b). Buradan yola çıkarak, ergen ruh sağlığı alanında çalışan uzmanların ebeveynlere güvenli internet kullanımı konusunda rehberlik etmelerinin ve sanal zorbalığın ergen-aile iletişiminin niteliğiyle yakından ilişkili olduğu konusunda ebeveynleri bilgilendirmelerinin gerekli olduğu vurgulanmıştır (Ybarra ve Mitchell, 2004a). Bu öneri doğrultusunda, okullarda ergenlere interneti güvenli biçimde nasıl kullanacaklarına ilişkin bilgileri içeren ek dersler verilmesi ve/veya mevcut derslerin (örn., medya okuryazarlığı) içeriğinin internet güvenliği ve sanal ortamda karşılaşılan olumsuz davranışları da kapsayacak biçimde genişletilmesi ve bu bilgilerin ergenlerin günlük internet uygulamaları açısından daha işlevsel hale getirilmesi gerektiği söylenebilir. İnternet güvenliği konusunda öğretmenlerin yanı sıra ailelere de oldukça önemli görevler düşmektedir. Hatırlanacağı gibi ergenlerin büyük çoğunluğunun internete evlerinde, kendi odalarından bağlandıklarına ilişkin bulgular elde edilmiştir. Bu bağlamda ailelerin bu konuda bilgi sahibi olmaları çocuklarının evde, kendi gözetimleri altındayken sanal ortamda karşılaşılabilecekleri riskli davranışlar için koruyucu bir faktör olabilir. Bir grup araştırmacı da ebeveynlerin sanal zorbalık ile ilgili sahip oldukları bilginin, sanal zorbalığı ele alış biçimlerinin ve çocukları için koydukları kuralların etkililiğinin, ebeveyn özelliklerinin veya aile değişkenlerinin (parçalanmış aile, kardeş sayısı, çocuğun aile içindeki rolü vb.) zorba ve kurban olmayı etkileyip etkilemediğinin araştırılması gerektiğini önermektedir (Dehue ve diğerleri, 2008; Hilooğlu, 2009).

Bireyin yaşam kalitesi, genel ve sürekli bir iyi olma hali olarak ele alınmakta ve değerlendirilmesi genellikle mutluluk, hoşlanım ve tatmin yaratan pozitif yaşantılarla bunun tersini ifade eden negatif deneyimler ve duygular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu deneyimler bireyin yaşamı açısından anlam ve önem taşıyan aile, arkadaş çevresi, okul gibi sosyal bağlamlar çerçevesinde değerlendirilmektedir (Linnakylä ve Brunell, 1996). Ancak bulgular bölümünden hatırlanacağı gibi bu araştırmada yaşam doyumunun aile alt boyutu analizlerden çıkartılmış ve bundan sonraki bölümlerde ergenin okul, arkadaşlar, benlik ve yaşanılan çevre alt boyutlarına ilişkin yaşamdan aldıkları doyum ile sanal zorbalık ilişkisine dair bulgular bu durum göz önüne alınarak değerlendirilmiştir. Sanal zorbalık ile yaşam doyumu arasındaki ilişki incelendiğinde, hem kızlarda hem de erkeklerde sanal zorbalığa maruz kalmanın ve sadece erkeklerde zorbalık uygulamanın yaşam doyumunu negatif yönde yordadığı görülmektedir. Cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin zorbalık ve yaşam doyumu ilişkisini inceleyen çalışmalarda okulun fiziksel çevresinde gerçekleşen zorbalık türünden davranışlara dahil olan ergenlerin yaşam doyumlarının zorbalığa dahil olmayan ergenlerden daha düşük olduğu (Borg, 1998; Flaspohler ve diğerleri, 2009; Flouri ve Buchanan, 2002; You ve diğerleri, 2008); okul, aile, arkadaş ilişkileri, yaşadıkları çevre ve benlikleri hakkında değerlendirmelerinin daha olumsuz olduğu (Hilooğlu, 2009; Rigby, 2002) göze çarpmaktadır.

Ergenlerin algıladıkları yaşam doyumu sanal zorbalık statüleri açısından değerlendirildiğinde; kurbanların aile, arkadaşlar, okul ortamı ve yaşadıkları çevreye ilişkin, zorbaların devam ettikleri okula ilişkin ve zorba-kurban statüsünde yer alanların arkadaşları, okul, yaşadıkları ev ve çevresine ilişkin algılarının ve kendilerine ilişkin düşüncelerinin sanal zorbalık türünden davranışlara karışmayanlardan daha olumsuz olduğu görülmüştür. Elde edilen bu yöndeki bulgular geleneksel kurban ve zorba-kurbanların genel anlamda yaşam doyumlarının karışmayanlardan daha düşük düzeyde olduğu bulgusuyla tutarlıdır (You ve diğerleri, 2008). Bu bağlamda sanal ortamda zorbalık türünden davranışlara zorba-kurban statüsünde dahil olan ergenlerin içinde bulundukları tüm sosyal bağlamlara ve ayrıca benliklerine ilişkin algıladıkları yaşam doyumlarının düşük düzeyde olduğu ve bu statüdeki ergenlerin psikososyal uyum açısından en riskli grupta yer aldığı göze çarpmaktadır. Elde edilen bu bulguyla tutarlı olarak, bu ergenlerin, diğer gruplara göre (sadece kurban ve sadece zorba olan ergenler)

duygusal problemler açısından en riskli grup olması pek çok araştırmacı tarafından üzerinde önemle durulan konular arasındadır (Arıcak, 2009; Flaspohler ve diğerleri, 2009; Wolak ve diğerleri, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004a, 2004b). Aynı zamanda Flaspohler ve diğerleri (2009) tarafından yapılan bir çalışmada da, zorba-kurban statüsünde yer alan ergenlerin en düşük yaşam doyumuna sahip oldukları ve hem öğretmenlerinden hem de akranlarından en az desteği aldıkları ortaya konmuştur. Benzer biçimde, ülkemizde yapılan bir çalışmada, geleneksel akran zorbalığında bulunan ergenlerin yaşadıkları çevre ve okul çevresinden algıladıkları yaşam doyumunun ve kurbanların arkadaşları, okul ve yaşanan çevreden algıladıkları doyumun zorbalığa dahil olmayan ergenlerden daha düşük olduğu görülmüştür. Araştırmacılar tarafından kurbanların arkadaşlarından algıladıkları yaşam doyumunun düşük olmasının, ergenlerin okul ortamındaki arkadaşları tarafından zorbalığa maruz kalmaları ve arkadaş ortamını yaşadıkları olumsuz yaşantılarla pekiştirmeleriyle açıklanabileceği öne sürülmekte; ayrıca kurbanların arkadaşlarıyla olan ilişkilerinde doyum sağlayamadıkları için, daha fazla akran reddine maruz kalmamak adına, zorbalık davranışlarına göz yumuyor olabilecekleri düşünülmektedir. Kurbanların ve zorbaların okuldan aldıkları doyumun düşük düzeyde olmasına açıklama olarak ise, ergenlerin yaşamlarının büyük çoğunluğunu okulda geçirmeleri ve arkadaş çevrelerinin ve sosyal etkinliklerinin çoğunun okul ortamında şekillenmesinden dolayı, zorbalığa dahil olmada okuldan alınan doyumun oldukça önemli bir faktör olduğu öne sürülmektedir (Hilooğlu, 2009). Görüldüğü gibi, yaşam doyumunu ile geleneksel akran zorbalığı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda okul ve arkadaş çevresine ilişkin yaşamdan alınan doyumun ön plana çıktığı görülmektedir. Sanal ortamda meydana gelen zorbalık davranışlarının ergenlerin okuldaki akran çevresi ile sınırlı olmamasına rağmen, bu araştırmadan elde edilen bulgularda sanal zorbalığa dahil olma ile ergenlerin öğrenim gördükleri okula ve arkadaş çevresine ilişkin algılarının bir şekilde ilişkili olduğu göze çarpmaktadır. Elde edilen bu yöndeki bulgu sanal zorbalığın çoğunlukla ergenlerin okul arkadaşları arasında gerçekleştiğini ya da zorbaca davranışlar ergenin tanımadığı kişiler tarafından uygulansa bile yaşanan zorbalığın ergenin okula ilişkin memnuniyetine ve/veya arkadaşlık ilişkilerine dair algılarına yansıdığını düşündürmektedir. Ayrıca bu görüş, okul ortamında ve sanal ortamda gerçekleşen zorbalık türünden davranışların birbiriyle

örtüşmesine ilişkin literatür bulgularıyla da tutarlıdır (Smith ve diğerleri, 2008; Ybarra ve Mitchell, 2004a).

Ebeveyn izlemesi ile yaşam doyumu arasındaki ilişki incelendiğinde, hem kızlarda hem de erkeklerde ebeveynin izleme davranışının yaşam doyumunu pozitif yönde yordadığı görülmektedir. Literatürde ebeveyn izlemesi ve yaşam doyumunu bir arada ele alınan her hangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Öte yandan elde edilen bu bulgu ebeveyn izlemesinin ergenin yaşamdan aldığı doyumu da kapsadığı düşünülen psikolojik uyumla pozitif yönde ilişkili olduğu bulgusunu destekler niteliktedir (Jacobson ve Crockett, 2000). Erkek ergenlerle yapılan bir başka çalışmada geleneksel akran zorbalığına maruz kalmanın ve babadan algılanan düşük düzeyde ilginin ayrı ayrı yaşam doyumunu yordadığı bulunmuştur (Flouri ve Buchanan, 2002). Aynı araştırmada babanın ilgisinin çocukların sanal zorbalığa hedef olması üzerinde koruyucu bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçları destekler şekilde, bir başka araştırmada ergenlerin duygusal yaşantıları üzerinde, okul çağındaki aile ve çevreyle ilişkilerin önemli olduğu ve dolayısıyla bu ilişkilerin bireyin yaşam doyumunu etkileyebileceği vurgulanmaktadır (Kaya ve Siyez, 2008). Bulgular bölümünden hatırlanacağı gibi yaşam doyumunun “aile” alt boyutu aracı etki modeline ilişkin analizlerde dışarıda bırakılmıştı. Ancak korelasyon analizleri hem kızlarda hem erkeklerde aileye ilişkin algılanan yaşam doyumunu ile ebeveynlerden algılanan izleme arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu göstermektedir (kızlar için $r=.47$, $p<.001$; erkekler için $r=.39$, $p<.001$). Buradan hareketle algılanan ebeveyn izlemesinin sıklığı arttıkça, ergenlerin aileye ilişkin algıladıkları yaşam doyumunun arttığı söylenebilir.

Sanal zorbalığa dahil olmanın ebeveyn izlemesi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide kısmi aracılık etkisinin çok düşük olması bu üçlü ilişkide başka faktörlerin de rol oynamış olabileceğini akla getirmektedir. Örneğin, yukarıda özetlenen çalışmalardan birinde ebeveyn izlemesi ve sanal zorbalığı da kapsayan antisosyal davranışlar arasındaki ilişkide ebeveyn-ergen arasındaki çatışmalı ilişkinin aracı rol oynadığı belirtilmişti. Ayrıca bu üçlü ilişkide depresyon, yalnızlık, öz saygı gibi sanal zorbalığın farklı sonuç davranışlarla ilişkisi söz konusu olabilmektedir. Ancak bu tez çalışması kapsamında yalnızca ebeveyn izlemesi ve yaşam doyumu ele alınmıştır. İleride

yapılacak çalışmalarda farklı değişkenlerin rolü göz önüne alınarak bu üçlü ilişkinin daha geniş kapsamlı incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Araştırmada ebeveyn ve ergenlerin demografik özellikleri ve ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntülerinin sanal zorbalığa dahil olmadaki rolü, ebeveynin izleme uygulamaları ile ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanımı ve demografik özellikler arasındaki karşılıklı ilişki ve bu ilişkinin sanal zorbalığa dahil olmadaki rolü ile ebeveyn izlemesi ve ergenlerin yaşamdan aldıkları doyum arasındaki ilişkide sanal zorbalığa dahil olmanın yordayıcı gücünün bir arada ele alınarak bütüncül bir model çerçevesinde incelenmesi hedeflenmiş; ancak bu şekilde analiz edilmesi mümkün olmamıştır. Dolayısıyla bahsedilen tüm değişkenlerin bir arada ele alınarak, ilişkilerin yönü hakkında bilgi sahibi olmayı sağlayacak şekilde boylamsal çalışmalarla irdelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

BÖLÜM 7

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bilgi ve iletişim teknolojileri günümüz gençleri için arkadaşlar ve akranlarla iletişim kurma, bir konu hakkında bilgi edinme ve eğlenme gibi farklı amaçlara hizmet ederek sosyalleşmeye katkıda bulunma ve bilgi paylaşımı sağlama gibi farklı yönleriyle hayatı kolaylaştırmakta ve giderek günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelmektedir. Teknolojik araçların bu türden pek çok olumlu yönünün yanı sıra denetimsiz kullanımı da sanal ortamda zorbalık türünden davranışlar gibi bazı olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Sanal zorbalık olarak ifade edilen bu davranışlar elektronik ortamın kimliği gizleyebilme, çok hızlı bir biçimde geniş kitlelere ulaşabilme gibi özellikleri dolayısıyla okulun fiziksel çevresinde meydana gelen zorba davranışlardan farklılaşmaktadır. Bu bağlamda bu tez çalışması kapsamında sanal ortamda meydana gelen zorbalık türünden davranışlar ergenliğin ilk ve orta dönemlerini temsil eden yaş grubunda demografik özellikler, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntüsü, ebeveyn izlemesi ve yaşam doyumu açısından ele alınmıştır.

Araştırmanın bulguları kısaca özetlenecek olursa, ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini (cep telefonu, bilgisayar ve internet) yaygın bir biçimde kullandıkları ve her 10 ergenden 9'unun internet kullanıcısı olduğu görülmektedir. Cinsiyet açısından bakıldığında, erkekler ve kızlar arasında bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntüsü bağlamında belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. Erkeklerin hem cep telefonu hem de bilgisayara sahip olma oranlarının kızlardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte erkeklerin kızlardan daha fazla bilgisayar ve internet kullanıcısı oldukları, daha uzun süredir bilgisayar ve internet kullandıkları ve bir hafta boyunca internette daha fazla vakit geçirdikleri ve bilgisayar kullanım becerilerini kızlara göre daha iyi değerlendirdikleri görülmüştür. Bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntüsünün bir başka boyutu olarak ergenlerin internete çoğunlukla kendi odalarında, bir arkadaşının/akrabanın evinde ve evde yatak odalarının dışında bağlandıkları görülmüştür. Cinsiyete göre ise, erkeklerin interneti sıklıkla kendi

odalarında, internet kafede ve kablosuz internet bağlantısı (wireless) olan yerlerde, kızların ise evlerinde yatak odalarının dışında, okulda ve bir arkadaşın/akrabanın evinde daha fazla kullandıkları göze çarpmaktadır. Ergenlerin anne ve babalarının bilgisayar kullanma becerilerine ilişkin algılarına cinsiyet açısından bakıldığında, kızların annelerinin bilgisayar kullanma beceri düzeylerini erkeklerden daha iyi olarak algıladıkları görülmüştür.

Sınıf düzeyi açısından bakıldığında ise, cep telefonuna sahip olma oranlarının genellikle sınıf düzeyinin artmasıyla birlikte arttığı ve en yüksek oranın 12.sınıfta olduğu; genel olarak yaşça büyük olan ergenlerin daha uzun süredir bu türden iletişim araçlarını kullandıkları ve internette bir hafta içerisinde daha fazla vakit geçirdikleri görülmüştür. Ayrıca ilköğretime devam eden ergenlerin hem annelerinin hem de babalarının bilgisayar kullanma beceri düzeylerini liseye devam eden ergenlerden daha iyi olarak değerlendirdikleri ortaya konmuştur.

Sanal zorbalığın yaygınlık oranları incelendiğinde ergenlerin % 12.7'sinin sanal ortamda akran zorbalığına herhangi bir şekilde dâhil oldukları görülmektedir. Bunun yanı sıra, araştırmada erkeklerin sanal zorbalığa hem daha fazla maruz kaldıkları hem de sanal zorbalık türünden davranışları kızlara göre daha fazla sergiledikleri göze çarpmaktadır. Sanal zorbalık uygulama açısından sınıf düzeyinde farklılık görülmezken, genel olarak ilköğretime devam eden ergenlerin liseye devam edenlerden daha fazla sanal zorbalığa maruz kaldığı görülmektedir.

Yukarıda özetlenen bulgularla paralel biçimde kız ve erkeklerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntülerinin farklılaşması sanal zorbalığa dahil olmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Elde edilen bulgular, daha küçük yaşta erkek ergenlerin sanal zorbalığa daha sık maruz kaldıklarını, interneti daha sık kullanan ve annelerinin bilgisayar kullanma becerilerini daha iyi değerlendiren erkek ergenlerin daha sıklıkla sanal zorbalık uyguladıklarını göstermektedir. Bunun yanı sıra daha uzun süredir internet kullanan ve annelerinin bilgisayar kullanma becerilerini daha iyi olarak değerlendiren ve annelerinin eğitim düzeyi daha düşük olan kız ergenlerin sanal zorbalığa daha sık maruz kaldıkları, daha uzun süredir cep telefonu ve internet kullanan, daha sık internete giren kızların daha fazla sanal zorbalık uyguladıkları görülmektedir. Sonuç olarak ebeveynin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntülerinin

ergenlerin sanal zorbalığa dahil olmalarında etkili bir faktör olabileceği öngörülmekte ve bu konuda daha ayrıntılı çalışmalar yapılmasına ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir.

Ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntüsü ve demografik özellikleri ile ebeveyn izlemesi arasındaki ilişkiler cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Buna göre annelerinin bilgisayar kullanma becerilerini daha iyi olarak değerlendiren, daha kısa süredir cep telefonu kullanan ve daha küçük yaştaki erkekler ebeveynleri tarafından daha sık izlendiklerini düşünmektedirler. Diğer taraftan internet kullanmaya yeni başlayan, internete daha seyrek giren ve daha küçük yaştaki kız ergenlerin ebeveynleri tarafından daha sık izlendiklerini düşündükleri görülmüştür. Ayrıca araştırmada sanal zorbalık statüleri ile ebeveyn izlemesi arasındaki ilişkiler değerlendirildiğinde sanal zorbalığa karışmayan ergenlerin ebeveynleri tarafından nerede, kimlerle oldukları, bilgi ve iletişim teknolojilerini hangi amaçlarla kullandıkları gibi konularda, kurban, zorba ve zorba-kurban statülerinde yer alan ergenlerin ebeveynlerinden daha sık haberdar oldukları göze çarpmaktadır.

Sanal zorbalık statüleri ile yaşam doyumu arasındaki ilişkiler incelendiğinde kurban statüsünde yer alan ergenlerin sanal zorbalığa karışmayanlara göre aileleri ile olan ilişkilerini daha olumsuz olarak değerlendirdikleri; arkadaşlarına ilişkin memnuniyetlerinin ve okula olan bağlılıklarının daha düşük olduğu ve yaşadıkları ev, mahalle ve şehre ilişkin düşüncelerinin daha olumsuz olduğu görülmektedir. Bununla birlikte zorba statüsünde yer alan ergenlerin sanal zorbalığa karışmayanlara göre okula olan bağlılıklarının daha düşük olduğu; zorba-kurban statüsündeki ergenlerin ise sanal zorbalığa karışmayanlara göre arkadaşlarına ilişkin memnuniyetlerinin ve okula olan bağlılıklarının daha düşük düzeyde olduğu ve yaşadıkları ev, mahalle ve şehre ilişkin düşüncelerinin ve kendilerine ilişkin değerlendirmelerinin daha olumsuz olduğu görülmektedir.

Araştırmada ayrıca yüksek düzeyde algılanan ebeveyn izlemesinin erkek ergenlerin sanal zorbalık uygulamalarında, hem kızların hem erkeklerin sanal zorbalığa maruz kalmalarında koruyucu bir faktör olarak yaşam doyumunu yükselttiğini söylemek mümkündür. Sonuç olarak ebeveynlerinin hem fiziksel hem de sanal ortamdaki aktiviteleriyle ilgili daha fazla bilgiye sahip olduklarını düşünen erkek ergenlerin daha az sanal zorbalık uyguladıkları, kız ve erkeklerin daha az zorbalığa maruz kaldıkları

dolayısıyla okul, arkadaşlar, benlik ve yaşadıkları çevre gibi yaşamlarının farklı alanlarına ilişkin aldıkları doyumun arttığı söylenebilir. Tüm bulgular bir araya getirildiğinde, ergenin ve ebeveynlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım örüntüleri ile ebeveyn-ergen arasındaki ilişki dinamiğinin karşılıklı etkileşiminin bu araştırma kapsamında spesifik olarak ele alınan sanal ortamda zorbalığa dahil olma üzerinde koruyucu bir etki sağlayabileceği ve bu durumun da ergenin tüm yaşamına ilişkin daha olumlu değerlendirmelerde bulunmasına ve psikososyal işlevselliğine katkıda bulunabileceği söylenebilir.

Bu araştırma ergenin aile ilişkileri bağlamında ele alınan ebeveyn izlemesi, ergenin psikososyal uyumu bağlamında ele alınan yaşam doyumu ve sanal ortamda meydana gelen zorbalık türünden davranışların bir arada ele alındığı ilk çalışma olma niteliğindedir. Her ne kadar sanal zorbalığın ebeveyn izlemesi ve yaşam doyumu arasında kısmi aracı rolü olduğu görülse de, elde edilen bulgular sonraki yapılacak çalışmalar için bir ipucu olarak değerlendirilebilir. Önceki çalışmalarda ebeveyn izlemesi ergenin sadece okul sonrası yaptığı aktiviteler açısından değerlendirilmiştir. Bu açıdan araştırmanın diğer bulgularıyla da tutarlı biçimde bilgi ve iletişim teknolojilerinin ergenin hayatında oldukça önemli bir yeri olmasından yola çıkarak, ebeveynlerin çocuklarının cep telefonu ve bilgisayarları hangi amaçlarla kullandıkları ve internette hangi sitelerde gezindikleri gibi konulardan ne kadar haberdar olduklarının da önemli bir etken olduğu söylenebilir. Bu araştırma kapsamında elde edilen bulgular çerçevesinde ileride yapılacak olan çalışmalarda ebeveyn izlemesinin ergenin bilgi ve iletişim teknolojileri ile ilgili tüm faaliyetlerini de içerecek biçimde genişletilerek incelenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Yukarıda özetlenen ve bu tez çalışması kapsamında elde edilen bulguların yorumlanmasında ve genellenmesinde çalışmanın sınırlılıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırmada ergenlerin sanal ortamdaki zorbalık deneyimleri kendini bildirim türü ölçeklerle ve tek oturumda ölçülmüştür. Sanal zorbalığın yaygınlığına ilişkin yapılan çalışmalarda farklı yöntemlerin kullanılması (kendini bildirim türündeki ölçekler, akran bildirimi veya gözlem gibi) araştırma bulgularını doğrudan karşılaştırmayı zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra bazı araştırmacılar zorbalığın tanımını vererek tek bir soru ile sanal zorbalığı belirlemeyi tercih ederken, bazı araştırmacılar

farklı türden davranış örneklerinin yer aldığı ölçekleri kullanmaktadırlar. Her iki durumda da çocuklara ya da ergenlere ölçme aracında niyetin kasıtlı olarak karşıdakine zarar vermek olduğu, tekrarlı bir süreç olduğu ve güç dengesizliğinin vurgulanması gerektiği öne sürülürken, bazı çalışmalarda böyle bir uygulamaya rastlanmamaktadır. Geleneksel akran zorbalığının tanımında vurgulanan niyetli olarak zarar verme durumunun sanal zorbalık için de geçerli olduğu, ancak tekrarlılık göstermesi ve güç dengesizliği konusunun açıklığa kavuşturulması gereken noktalar olduğu göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra bu tür davranışların sıklığını belirlemede bir ay, bir dönem ya da bir okul yılı boyunca gibi farklı zaman aralıklarının kullanıldığı görülmektedir. Bu araştırmada zorbalığın belirlenmesinde kendini bildirim türünde, sadece farklı zorbalık davranışlarını temsil eden davranış örnekleriyle ve geçen altı aylık zaman dilimini kapsayacak biçimde ölçüm alınmıştır. Dolayısıyla elde edilen bulguların yorumlanmasında sanal zorbalığı belirlemede kullanılan ölçme aracının özelliklerinin yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan noktalar çerçevesinde dikkate alınması önemli görünmektedir.

Araştırmada sanal ortamda zorbalığa maruz kalma ve sanal zorbalık uygulama türleri ayrı ayrı incelenmemiş, araştırma soruları sadece Sanal Zorbalık Ölçeği'nin kurban ve zorba formundan alınan ortalama puanlar dikkate alınarak yanıtlanmaya çalışılmıştır. Daha ileriki çalışmalarda sanal ortamda zorbalığa maruz kalma ve uygulama türlerini incelemek için SMS, anlık mesajlaşma, elektronik posta, forum siteleri ve sohbet odaları gibi çeşitli yollarla gerçekleştirilen sanal zorbalık türlerinin ayrıntılı olarak ele alınması sanal zorbalığın yaygınlığına ve farklı boyutlarına ilişkin daha derinlemesine bilgiler sağlayabilir.

Bu tez çalışmasından elde edilen sonuçlar ve araştırma kapsamında özetlenen çalışmalardan elde edilen bulgulara göre internet kullanım sıklığı ile sanal zorbalığa dahil olma arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Ancak bu ilişkide riskli internet kullanımı, algılanan gelir düzeyi gibi farklı faktörlerin de rol oynayabileceği düşünülmektedir. İleride yapılacak olan çalışmalarda internet kullanımı ile ilişkili olabilecek başka faktörlerin de ele alınması elde edilen bulguları yorumlamada farklı bir bakış açısı sağlayabilir.

Ergenin bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olma ve kullanım örüntülerine dair soruların özellikle küçük yaştaki ergenler tarafından yeterince iyi anlaşılmamış olabileceği düşünülmektedir. Örneğin, bilgisayar kullanım beceri düzeylerinin tek bir madde ile sorulması oldukça genel bir ifade olması nedeniyle her bir bireyin farklı kullanım amaçları dahilinde farklı alt alanlara ilişkin becerilerini değerlendirerek cevap vermelerine neden olmuş olabilir. Bu nedenle bilgisayar kullanım becerisinin daha açık biçimde ve birden fazla madde ile ölçülmesi daha bilgi verici olabilir.

Bu çalışmada zorbalığı belirlemeye yönelik sadece kendini bildirim türünden ölçeklerin kullanılması ve çalışmanın bütün değişkenlerine ilişkin ölçeklerin de yine sadece ergenler tarafından yanıtlanmasının paylaşılan yöntem varyansını (shared method variance) arttırdığı düşünülmektedir. Bu sebeple ergenin kendisinin yanı sıra ebeveyn, öğretmen ve akranlardan da bilgi almanın farklı sonuçlar doğurabileceği düşünülmektedir.

Bu araştırmanın örneklemi, çoğunlukla orta sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerden gelen ve devlet okullarında okuyan öğrencilerden oluşmaktadır. Aynı zamanda İstanbul ve Ankara gibi Türkiye'nin iki büyük kentinden ve diğer dördü de Türkiye'nin güneyi ve doğusundaki görece daha küçük kentlerinden olmak üzere toplam altı farklı ilden veri toplanmıştır. Ancak bazı illerde devlet okullarında bazı illerde özel okullarda uygulama yapma imkanı sağlanabildiği için araştırmada ele alınan temel değişkenler açısından illere göre karşılaştırma yapılması mümkün olmamıştır. Araştırmanın örneklemindeki kişi sayısı tatmin edici düzeyde ve belirli ölçüde çeşitlilik sağlamakla birlikte ileride gerçekleştirilecek daha kapsamlı çalışmalarda Türkiye genelini temsil edici örnekleme çalışılması önerilmektedir.

Ayrıca gelir durumu ergenlerin bildirimlerine dayalı ve öznel değerlendirmeye dayanmaktadır. Sonraki yapılacak çalışmalarda hem ebeveynlerden de bilgi alınmasının hem de ebeveynin eğitim durumu ve niceliksel anlamda gelir düzeyi birlikte değerlendirilerek oluşturulacak sosyoekonomik düzey sınıflamalarının daha geçerli bulgular ortaya koyabileceği söylenebilmektedir.

Bu araştırma kapsamında ele alınan bilgi ve iletişim teknolojilerinden, çocuklar ve ergenler sadece bilgi edinmek, eğlenmek ve sosyalleşmek amacıyla yararlanmakla

kalmayıp, aynı zamanda bu gelişmelerin beraberinde getirdiği bazı olumsuzluklara da maruz kalmaktadırlar. Pek çok araştırmacı tarafından ifade edildiği gibi, sınıf, okul bahçesi, okul kantini ve oyun alanları gibi yerlerin yanı sıra sanal ortam da bu yaş grubu için zorba davranışlar açısından bir risk alanı haline gelmiştir. Dolayısıyla araştırmanın ortaya koyduğu bulgular, sanal ortamda meydana gelen akran zorbalığına ilişkin bilgi birikimine katkıda bulunması, bunun yanı sıra, hem okul yöneticileri ve öğretmenlerin hem de ebeveynlerin elektronik ortamda gerçekleşen zorbalık hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaları konusunda önemli kazançlar sağlayabilecektir. Ebeveyn izlemesi bağlamında elde edilen bulgular çerçevesinde ergenlerin sanal zorbalığa dahil olmalarına ilişkin yapılacak müdahale çalışmalarına özellikle ebeveynlerin dahil edilmesinin ve sanal zorbalığa yönelik farkındalık kazandırılmasının gerekliliği vurgulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, E. ve Braithwaite, V. (2004). Bullying and victimization: Cause for concern for both families and schools. *Social Psychology of Education*, 7, 35-54.
- Akgün, S. (2005). *Akran zorbalığının anne-baba tutumları ve anne-baba ergen ilişkisi açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Alıkaşifoğlu, M. ve Ercan, O. (2007). Çocukluk çağında kabadayılık/zorbalık davranışları: Hekimler açısından anlamı. *Türk Pediyatri Araştırma Dergisi*, 42, 19-25.
- Arıcak, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoğlu, A., Sarıbeyoğlu, S., Çıplak, S., Yılmaz, N., ve Memmedov, C. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *CyberPsychology & Behavior*, 11(3), 253-261.
- Arıcak, O. T. (2009). Psychiatric symptomatology as a predictor of cyberbullying among university students. *Egitim Arastirmalari-Eurasian Journal of Educational Research*, 34, 167-184.
- Baldry, A. C. ve Farrington, D. P. (2000). Bullies and delinquents: Personal characteristics and parental styles. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 10, 17-31.
- Barak, A. (2005). Sexual harassment on the Internet. *Social Science Computer Review*, 23(1), 77-92.
- Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child Development*, 67, 3296-3319.

- Bargh, J. A. ve McKenna, K. Y. A. (2004). The internet and social life. *Annual Review of Psychology*, 55, 573–590.
- Basu, S. ve Jones, R. (2007). Regulating cyberstalking. *Journal of Information, Law and Technology*, 2, 1-30.
- Batsche, G. M., ve Knoff, H. M. (1994). Bullies and their victims: Understanding a pervasive problem in the schools. *School Psychology Review*, 23, 165-175.
- Bayraktar, F., ve Gün Z. (2007). Incidence and correlates of Internet usage among adolescents in North Cyprus. *CyberPsychology & Behavior*, 10, 191–197.
- Bayraktar, F., Sayıl, M. ve Kumru, A. (2007, May). The association between risk taking, anger, prosocial tendencies and, bullying/victimization. Poster presented at 18. World Congress of IACAPAP, İstanbul, Turkey.
- Bayraktar, F., Sayıl, M. ve Kumru, A. (2008, July). The mediator role of individual prosocial characteristics and peer relationship quality between perceived parental relations and bullying-victimization. Poster presented at 20th meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development (ISSBD), Wurzburg, Germany.
- Beckerman, L., ve Nocero, J. (2003). High-tech student hate mail. *The Education Digest*, 68(6), 37-40.
- Belsey, B. (2008). *Cyberbullying: An emerging threat to the “Always On” generation*. http://www.cyberbullying.ca/pdf/Cyberbullying_Article_by_Bill_Belsey.pdf
adresinden 25.06.2010 tarihinde edinilmiştir.
- Bentler, P. M. (1990). Comparative fit indexes in structural models. *Psychological Bulletin*, 107, 238-246.

- Beran, T. ve Li, Q. (2005). Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior. *Journal of Educational Computing Research*, 32(3), 265-277.
- Berson, I. R., Berson, M. J. ve Ferron, J. M. (2002). *Emerging risks of violence in the digital age: Lessons for educators from an online study of adolescent girls in the United States*.
<http://www2.ncsu.edu/unity/lockers/project/meridian/sum2002/cyberviolence/cyberviolence.pdf>. adresinden 5.02.2011 tarihinde edinilmiştir.
- Bhat, C. S. (2008). Cyber bullying: Overview and strategies for school counsellors, guidance officers, and all school personnel. *Australian Journal of Guidance & Counselling*, 18(1), 53-66.
- Blair, J. (2003). New breed of bullies torment their peers on the internet. *Education Week*, 22(21), 6-9.
- Borg, M. G. (1998). The emotional reactions of school bullies and their victims. *Educational Psychology*, 18, 433-435.
- Bowers, L., Smith, P. K ve Binney, V. (1992). Cohesion and power in the families of children involved in bullying problems at school, *Journal of Family Therapy*, 14, 371-387.
- Bowers, L., Smith, P. K ve Binney, V. (1994). Perceived family relationships of bullies, victims and bully/victims in middle childhood, *Journal of Social and Personal Relationships*, 11, 215-232.
- Bretherton, I. (1985). Attachment theory: Retrospect and prospect. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50(1-2), 3-35.

- Burnukara, P. (2009). *İlk ve orta ergenlikte geleneksel ve sanal akran zorbalığına ilişkin betimsel bir inceleme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Campbell, M. A. (2005). Cyber bullying: An old problem in a new guise? *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 15, 68-76.
- Caspi, A., ve Gorsky, P. (2006). Online deception: Prevalence, motivation, and emotion. *CyberPsychology & Behavior*, 9(1), 54-59.
- Cenkseven-Önder, F. ve Yurtal, F. (2008), Zorba, kurban ve olumlu özellikler taşıyan ergenlerin aile özelliklerinin incelenmesi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri / Educational Sciences: Theory & Practice*, 8(3), 805-832.
- Chen, C., Greenberger, E., Lester, J., Dong, Q., ve Guo, M. S. (1998). A cross-cultural study of family and peer correlates of adolescent misconduct. *Developmental Psychology*, 34, 770–781.
- Darling, N. ve Steinberg, A. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113, 487–496.
- Dehue, F., Bolman, C., ve Völlink, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *CyberPsychology & Behavior*, 11(2), 217-223.
- Dekovic, M., Wissink, I. B. ve Meijer, A. M. (2004). The role of family and peer relations in adolescent antisocial behaviour: Comparison of four ethnic groups. *Journal of Adolescence*, 27, 497–514.
- Dishion, T. J. ve McMahon, R. J. (1998). Parental monitoring and the prevention of child and adolescent problem behavior: A conceptual and empirical formulation. *Clinical Child Family Psychological Review*, 1, 61-75.

- Doğruyol, B. (2008). *The impact of parental control and support on the development of chronic self-regulatory focus*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Donchi, L. ve Moore, S. (2004). It's a boy thing: The role of the internet in young people's psychological wellbeing. *Behaviour Change*, 21(2), 76–89.
- Erdur-Baker, Ö. ve Kavşut, F. (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: Siber zorbalık. *Eğitim Araştırmaları*, 27, 31-42.
- Field, E. V. (1999). *Bullybusting: How to help children deal with teasing and bullying*, Australia and New Zealand: Southwood Press.
- Finkelhor, D., Mitchell, K. ve Wolak, J. (2000). *Online victimization: A report on the Nation's Youth*. <http://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.aspx?ID=188393> adresinden 26.02.2011 tarihinde edinilmiştir.
- Finn, J. ve Banach, M. (2000). Victimization online: The down side of seeking human services for women on the internet. *CyberPsychology & Behavior*, 3(2), 243-254.
- Finnegan, R. A., Hodges, E. V. E. ve Perry, D. G. (1998). Victimization by peers: Associations with children's reports of mother-child interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 1076-1086.
- Flaspohler, P. D., Elfstrom, J. L., Vanderzee, K. L., Sink, H. E. ve Birchmeier, Z. (2009). Stand by me: The effects of peer and teacher support in mitigating the impact of bullying on quality of life. *Psychology in the Schools*, 46(7), 636-649.
- Flouri, E. ve Buchanan, A. (2002). Life satisfaction in teenage boys: The moderating role of father involvement and bullying. *Aggressive Behavior*, 28, 126–133.

- Genç, G. (2007). *Genel liselerde akran zorbalığı ve yönetimi*. Yayınlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Gray, M. R., ve Steinberg, L. (1999). Unpacking authoritative parenting: Reassessing a multidimensional construct. *Journal of Marriage and Family*, 61(3), 574-587.
- Gross, E. F. (2004). Adolescent internet use: What we expect, what teens report. *Applied Developmental Psychology*, 25, 633–649.
- Hanewald, R. (2008). Confronting the pedagogical challenge of cyber safety, *Australian Journal of Teacher Education*, 33(3), 1-16.
- Harvard Mental Health Letter (2008). Protecting children and teens from cyber-harm, 25(1), 4-5.
- Herring , S. C. (2002) Cyber violence: Recognizing and resisting abuse in online environments. *Asian Women*, 14, 187-212.
- Hilooğlu, S. (2009). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin zorbaca davranışlarını yordamada sosyal beceri ve yaşam doyumunun rolü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Hinduja, S. ve Patchin, J. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior*, 29(2), 129 -156.
- Hu, L. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.
- Huebner, E. S. (1994). Preliminary development and validation of a multidimensional life satisfaction scale for children. *Psychological Assessment*, 6(2), 149-158.

- Irmak, S. ve Kuruüzüm, A. (2008). Turkish validity examination of The Multidimensional Students' Life Satisfaction Scale. *Social Indicators Research*, 92, 13-23.
- Jacobson, K. C. ve Crockett, L. J. (2000). Parental monitoring and adolescent adjustment: An ecological perspective. *Journal of Research on Adolescence*, 10(1), 65–97.
- Jöreskog, K. G. ve Sörbom, D. (1999). LISREL 8. Chicago: Scientific Software International.
- Juvonen, J. ve Gross, E. F. (2008). Extending the school grounds?—Bullying experiences in cyberspace. *Journal of School Health*, 78(9), 496-505.
- Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS Uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, Ankara: Asil Yayıncılık.
- Katzer, C., Fetchenhauer, D., ve Belschak, F. (2009). Cyberbullying: Who are the victims? A comparison of victimization in internet chatrooms and victimization in school. *Journal of Media Psychology*, 21(1), 25–36.
- Kaya, A. ve Siyez, D. M. (2008). Sociometric status and life satisfaction in Turkish primary and secondary school students. *Eurasian Journal of Educational Research*, 32, 69-82.
- Keith, S. ve Martin, M. E. (2005). Cyber-bullying: Creating a culture of respect in a cyber-world. *Reclaiming Children and Youth*, 13(4), 224-228.
- Kerr, M., ve Stattin, H. (2000). What parents know, how they know it, and several forms of adolescent adjustment: Further support for are interpretation of monitoring. *Developmental Psychology*, 36, 366–380.

- Knoester, C., Haynie, D. L. ve Stephens, C. M. (2006). Parenting practices and adolescents' friendship networks. *Journal of Marriage and Family*, 68, 1247-1260.
- Kowalski, R. M., ve Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health*, 41, 22-30.
- Kraut, R., Kiesler, S., Boneva, B., Cummings, J., Helgeson, V. ve Crawford, A. (2002). Internet paradox revisited. *Journal of Social Issues*, 58(1), 49-74.
- Ladd, G. W. ve Kochenderfer-Ladd, B. (1998). Parenting behaviors and parent-child relationships: Correlates of peer victimization in kindergarten. *Developmental Psychology*, 34, 1450-1458.
- Lee, E. ve Leets, L. (2002). Persuasive storytelling by hate groups on online. *American Behavioral Science*, 45, 927-957.
- Lee, S. S. ve Wong, D. S. (2009). School, parents, and peer factors in relation to Hong Kong students' bullying. *International Journal of Adolescence and Youth*, 15, 217-233.
- Lenhart, A. ve Madden, M. (2007). *Teens, privacy & online social networks: How teens manage their online identities and personal information in the age of MySpace*. http://www.pewinternet.org/~media/Files/Reports/2007/PIP_Teens_Privacy_SN_S_Report_Final.pdf.pdf adresinden 20.01.2010 tarihinde edinilmiştir.
- Li, Q. (2006). Cyberbullying in schools: A research of gender differences. *School Psychology International*, 27, 157-170
- Li, Q. (2007a). New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in Human Behavior*, 23(4), 1777-1791.

- Li, Q. (2007b). Bullying in the new playground: Research into cyberbullying and cyber victimisation. *Australasian Journal of Educational Technology*, 23(4), 435-454.
- Li, Q. (2008). A cross-cultural comparison of adolescents' experience related to cyberbullying. *Educational Research*, 50(3), 223- 234.
- Liau, A. K., Khoo, A. ve Hwaang, P. (2005). Factors influencing adolescents engagement in risky internet behavior. *Cyberpsychology & Behavior*, 8(6), 513-520.
- Linnakylä, P., ve Brunell, V. (1996), Quality of school life in the Finnish and Swedish speaking schools in Finland. In M. Binkley, K. Rust, T. Williams (Eds.), *Reading literacy in an international perspective* (pp. 203– 217). Washington DC: U.S. Department of Education Office of Educational Research and Improvement.
- Livingstone, S. (2003). Children's use of the internet: Reflections on the emerging research agenda. *New Media And Society*, 5, 147–166.
- Livingstone, S. ve Helsper, E. (2007) Taking risks when communicating on the internet: The role of offline social-psychological factors in young people's vulnerability to online risks. *Information, Communication and Society*, 10(5), 619-643.
- Madell, D. ve Muncer, S. (2004). Back from the beach but hanging on the telephone? English adolescents' attitudes and experiences of mobile phones and the internet, *Cyberpsychology and Behavior*, 7(3), 359-367.
- Main, M. (1991). Metacognitive knowledge, metacognitive monitoring, and singular (coherent) vs. multiple (incoherent) model of attachment. In C. M. Parkes, J. Stevenson-Hinde, & P. Marris (Eds.), *Attachment across the life cycle* (pp. 127-159). London: Tavistock/Routledge.

- Marini, Z. A., Dane, A. V., Bosacki, S. L. ve YLC- CURA (2006). Direct and indirect bully-victims: Differential psychosocial risk factors associated with adolescents involved in bullying and victimization. *Aggressive Behavior*, 32, 551–569.
- Marsh, H. ve Hocevar, D. (1988). A new, more powerful approach to multitrait-multimethod analyses: Application of second-order confirmatory factor analysis. *Journal of Applied Psychology*, 73, 107-117.
- Media Awareness Network (2001). *Young Canadians in a wired world: The students' view, Final Report*. http://www.media-awareness.ca/english/resources/special_initiatives/survey_resources/students_survey/students_survey_report.cfm. adresinden 14.12.2009 tarihinde alınmıştır.
- Mesch, G. (2001). Social relationships and internet use among adolescents in Israel, *Social Science Quarterly*, 82(2), 329–339.
- Mitchell, K. J., Finkelhor, D. ve Wolak, J. (2001). Risk factors for and impact of online sexual solicitation of youth. *JAMA*, 285(23), 3011-3014.
- Mitchell, K. J., Wolak, J. ve Finkelhor, D. (2008). Are blogs putting youth at risk for online sexual solicitation or harassment? *Child Abuse & Neglect*, 32(2), 277-294.
- Morahan-Martin, J. ve Schumacher, P. (2000). Incidence and correlates of pathological internet use among college students. *Computers in Human Behavior*, 16, 13-29.
- Morrison, G. M., Robertson, L., Laurie, B. ve Kelly, J. (2002). Protective factors related to antisocial behavior trajectories. *Journal of Clinical Psychology*, 58, 277-290.
- National Center For Educational Statistics (NCES) (2003). *Computer and internet use by children and adolescents in 2001. Statistical analysis report*

<http://nces.ed.gov/pubs2004/2004014.pdf> adresinden 14.12.2009 tarihinde alınmıştır.

Nordhagen, R., Nielsen, A., Stigum ve Köhler, L. (2005). Parental reported bullying among Nordic children: A population-based study. *Child: Care, Health & Development*, 31(6), 693-701.

Olweus, D. (1980). Familial and temperamental determinants of aggressive behavior in adolescent boys: A causal analysis. *Developmental Psychology*, 16, 644-660.

Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35(7), 1171-1190.

Patchin, J. W. ve Hinduja. S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148-169.

Patterson, G., ve Fisher, P. (2002). *Recent developments in our understanding of parenting: Bidirectional effects, causal models, and the search for parsimony.*

<http://www.google.com/books?hl=tr&lr=&id=fVd2n7->

[R4EAC&oi=fnd&pg=RA1-](http://www.google.com/books?hl=tr&lr=&id=fVd2n7-R4EAC&oi=fnd&pg=RA1-)

[PA59&dq=Recent+developments+in+our+understanding+of+parenting:+Bidirectional+effects,+causal+models,+and+the+search+for+parsimony&ots=iCyNn4PN4R&sig=6XagyfGs3EHxh3QkBUMo-](http://www.google.com/books?hl=tr&lr=&id=fVd2n7-PA59&dq=Recent+developments+in+our+understanding+of+parenting:+Bidirectional+effects,+causal+models,+and+the+search+for+parsimony&ots=iCyNn4PN4R&sig=6XagyfGs3EHxh3QkBUMo-)

[i40HYQ#v=onepage&q=Recent%20developments%20in%20our%20understanding%20of%20parenting%3A%20Bidirectional%20effects%2C%20causal%20mod](http://www.google.com/books?hl=tr&lr=&id=fVd2n7-i40HYQ#v=onepage&q=Recent%20developments%20in%20our%20understanding%20of%20parenting%3A%20Bidirectional%20effects%2C%20causal%20mod)

els%2C%20and%20the%20search%20for%20parsimony&f=false. adresinden 20 Ocak 2010 tarihinde edinilmiştir.

Pepler, D., Jiang, D., Craig, W., ve Connolly, J. (2008). Developmental trajectories of bullying and associated factors. *Child Development*, 79(2), 325–338.

Raskauskas, J. ve Stoltz, A. D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology*, 43, 564-575.

Rican, P., Klicperova, M. ve Koucka, T. (1993). Families of bullies and their victims: A children's view. *Studia Psychologica*, 35, 261-266.

Rigby, K. (1993). School children's perceptions of their families and parents as a function of peer relations. *The Journal of Genetic Psychology*, 154(4), 501-504.

Rigby, K. (1994). Psychosocial functioning in families of Australian adolescent schoolchildren involved in bully/victim problems. *Journal of Family Therapy*, 16, 173-187.

Rigby, K. (2002), *New perspectives on bullying*. London: Jessica Kingsley.

Rigby, K., Slee, P. ve Cunningham, R. (1999). Effects of parenting on the peer relations of Australian adolescents. *Journal of Social Psychology*, 139, 387-388.

Satorra, A., ve Bentler, E. M. (1994). Corrections to test statistics and standard errors in covariance structure analysis. In A. von Eye & C.C. Clogg (Eds.), *Latent variables analysis: Applications for developmental research* (pp. 399-419). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Sayıl, M., Kumru, A., Bayraktar, F., Özdikmenli-Demir, G. ve Kındap, Y. (2008, Mart). *Çocukluktan yetişkinliğe geçiş sürecinde sosyal ilişkilerin niteliği ve karakter oluşumuyla ilişkisi (Tübitak-SOBAG, 105K029)*.
- Schwartz, D., Dodge, K. A., Pettit, G. S. ve Bates, J. E. (1997). The early socialization of aggressive victims of bullying. *Child Development*, 68(4), 665-75.
- Slonje, R. ve Smith, P. K. (2008). Cyber-bullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 49, 147-154.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., ve Tippett, N. (2006). *An investigation into cyberbullying, its forms, awareness and impact, and the relationship between age and gender in cyberbullying*.
[https://www.warwickshire.gov.uk/Web/corporate/pages.nsf/Links/1301BDA3D993CD7D8025707D002A3372/\\$file/42+ABA+cyberbullying+research.pdf](https://www.warwickshire.gov.uk/Web/corporate/pages.nsf/Links/1301BDA3D993CD7D8025707D002A3372/$file/42+ABA+cyberbullying+research.pdf)
 adresinden 1 Eylül 2009 tarihinde edinilmiştir.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., ve Tippett, N. (2008). Cyberbullying, its nature and impact in secondary school pupils. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49, 376-385.
- Smith, P. K. ve Myron-Wilson, R. (1998). Parenting and school bullying. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 3, 405-417.
- Sobel, M. E. (1982). Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models. In S. Leinhardt (Ed.), *Sociological methodology*, (pp. 290–312). Washington, DC: American Sociological Association.
- Stattin, H. ve Kerr, M. (2000). Parental monitoring: A reinterpretation. *Child Development*, 71(4), 1072-1085.

- Steiger, J. H. ve Lind, J. (1980). *Statistically based tests for the number of common factors*. Paper presented at the annual meeting of the Psychometric Society, Iowa City.
- Steinberg, L, ve Silk, J. (2002). Parenting adolescents. In M. H. Bornstein (ed) *Handbook of parenting: Volume 1: Children and parenting* (pp 103–133). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Stevens, V., De Bourdeaudhuij, I., ve Van Oost, P. (2002). Relationship of the family environment to children's involvement in bully/victim problems at school, *Journal of Youth and Adolescence*, 31(6), 419-428.
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 6(3), 49-74.
- Syts, Y. (2004). *Beyond the schoolyard: Examining electronic bullying among Canadian youth*. Unpublished master's thesis Carleton University, Ottawa, Ontario.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th ed.), USA: Allyn and Bacon.
- Tahiroğlu, A. Y. , Çelik, G. G., Uzel, M., Özcan, N. ve Avcı, A. (2008). Internet use among Turkish adolescents. *Cyberpsychology & Behavior*, 11(5), 537-543.
- Thorp, D. (2004). *Cyberbullies on the prowl in schoolyard*.
<http://australianit.news.com.au/articles/0,7204,9980900^15322^^nbv^15306,00.html>. adresinden 25 Şubat 2011 tarihinde edinilmiştir.

- Topçu, Ç. (2008). *The relationship of cyber bullying to empathy, gender, traditional bullying, internet use and adult monitoring*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Topçu, Ç. ve Erdur-Baker, Ö. (2007). Geleneksel akran zorbalığının, siber zorbalığının ve bu iki tip zorbalık türü arasındaki ilişkinin toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi. *16. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongre Kitabı*. Tokat. (s.255)
- Topçu, Ç., Erdur-Baker, Ö. ve Çapa-Aydin Y. (2008). Examination of cyberbullying experiences among Turkish students from different school types. *Cyberpsychology & Behavior*. 11(6), 643-648.
- Turgut, A. (2005). *The relationship between bullying tendency, parental acceptance-rejection, and self-concept among seventh grade students*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- UCLA Center For Communication Policy (2003). *UCLA Internet report-year three*. www.ccp.ucla.edu. adresinden 12.10.2009 tarihinde edinilmiştir.
- Uçanok, Z., Karasoy, D. ve Durmuş, E. (2011, Şubat). *Yeni bir akran zorbalığı türü olarak sanal zorbalık: Ergenlerde yaygınlığı ve önemi (Tübitak-SOBAG, 108K424)*.
- Vandebosch, H., ve Van Cleemput, K. (2008). Defining cyberbullying: A qualitative research into the perceptions of youngsters. *CyberPsychology & Behavior*, 11(4), 499-503.
- Veenhoven, R. (1996). The study of life satisfaction. In W. E. Saris, R. Veenhoven, A. C. Scherpenzeel, & B. Bunting (Eds), *A comparative study of satisfaction with life in Europe* (pp. 11-48,). Budapest: Eötvös University Press.

- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A. J., Winter, A. F. D., Frank C., Verhulst, F. C. vd. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: A comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents. *Developmental Psychology*, 41(4), 672–682.
- Weiser, E. B. (2000). Gender differences in internet use patterns and internet application preferences: A two-sample comparison. *CyberPsychology & Behavior*, 3, 167–177.
- Willard, N. (2005). *Educator's guide to cyberbullying addressing the harm caused by online social cruelty*.
http://www.asdk12.org/MiddleLink/AVB/bully_topics/EducatorsGuide_Cyberbullying.pdf adresinden 26 Ağustos 2009 tarihinde edinilmiştir.
- Williams, K. D., Cheung, C. K. T. ve Choi, W. (2000). Cyberostracism: Effects of being ignored over the internet. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(5), 748-762.
- Williams, K. ve Guerra, N. G. (2007). Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41, 14-21.
- Wolak, J., Mitchell, K. J., ve Finkelhor, D. (2007). Does online harassment constitute bullying? An exploration of online harassment by known peers and online-only contacts. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 51-58.
- Ybarra, M. L. (2004). Linkages between depressive symptomatology and internet harassment among young regular internet users. *CyberPsychology & Behavior*, 7(2), 247-257.

- Ybarra, M. L. ve Mitchell, K. J. (2004a). Youth engaging in online harassment: Associations with caregiver-child relationships, internet use, and personal characteristics. *Journal of Adolescence*, 27(3), 319-336.
- Ybarra, M. L. ve Mitchell, K. J. (2004b). Online aggressor/targets, aggressors and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 1308-1316.
- Ybarra, M. L., Mitchell, K. J., Wolak, J. ve Finkelhor, D. (2006). Examining characteristics and associated distress related to internet harassment: Findings from the second youth Internet safety survey. *Pediatrics*, 118, 1169-1177.
- Ybarra, M. L., Diener-West, M., ve Leaf, P. J. (2007). Examining the overlap in internet harassment and school bullying: Implications for school intervention. *Journal of Adolescent Health*, 41, 42-50.
- You, S., Furlong, M. J., Felix, E., Sharkey, J. D., Tanigawa, D. ve Green, J. G. (2008). Relations among school connectedness, hope, life satisfaction, and bully victimization. *Psychology in the Schools*, 45(5), 446-460.

Ek1 Araştırmanın Değişkenlerine İlişkin Korelasyon Tablosu (Erkekler için)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	-																	
2	-.16 ***	-																
3	-.26 ***	.43 ***	-															
4	-.13 **	.16 ***	.26 ***	-														
5	-.23 ***	.34 ***	.58 ***	.29 ***	-													
6	-.31 ***	.36 ***	.53 ***	.32 ***	.58 ***	-												
7	.10 **	.12 **	.17 ***	.22 ***	.17 ***	.13 **	-											
8	.22 ***	.24 ***	.38 ***	.20 ***	.29 ***	.28 ***	.22 ***	-										
9	.10 *	.20 ***	.31 ***	.22 ***	.29 ***	.24 ***	.20 ***	.69 ***	-									
10	.44 ***	.22 ***	.23 ***	.15 ***	.18 ***	.11 **	.26 ***	.45 ***	.39 ***	-								
11	-.20 ***	.10 *	.08 *	.10 **	.16 ***	.11 **	-.08 *	-.05	-.04	-.14 ***	-							
12	-.06	.06	.12 **	.17 ***	.11 **	.17 ***	-.02	.05	.06	.01	.37 ***	-						
13	-.30 ***	-.02	-.06	.07	-.01	.04	-.17 ***	-.22 ***	-.16 ***	-.30 ***	.36 ***	.31 ***	-					
14	-.11 **	.10 *	.14 ***	.21 ***	-.11 ***	.15 ***	-.06	.04	.08	-.02	.48 ***	.53 ***	.29 ***	-				
15	-.21 ***	.18 ***	.09 *	.11 **	.10 *	.13 **	-.04	-.09 *	-.07	-.11 **	.44 ***	.38 ***	.36 ***	.38 ***	-			
16	-.22 ***	.06	.13 **	.09 **	.17 ***	.12 **	-.12 **	-.03	-.05	-.16 ***	.39 ***	.20 ***	.26 ***	.22 ***	.23 ***	-		
17	.03	.03	-.01	.08 *	.09 *	.06	.12 **	.11 **	.11 *	.07	-.07	-.12 **	-.14 ***	-.06	-.13 **	-.18 ***	-	
18	-.12 **	-.07	-.05	.04	.02	.02	.04	.01	.02	-.08 *	-.10 **	-.15 ***	-.14 ***	-.07	-.17 ***	-.13 **	.67 ***	-

*** p < .001. ** p < .01. * p < .05

1. Yaş, 2. SED, 3. Annenin eğitim düzeyi, 4. Ergenin bilgisayar kullanma becerisi, 5. Annenin bilgisayar kullanma becerisi, 6. Babanın bilgisayar kullanma becerisi, 7. İnternet kullanım sıklığı, 8. Bilgisayar kullanım süresi, 9. İnternet kullanım süresi, 10. Cep telefonu kullanım süresi, 11. Yaşam doyum (aile), 12. Yaşam doyum (arkadaş), 13. Yaşam doyum (okul), 14. Yaşam doyum (benlik), 15. Yaşam doyum (yaşanılan çevre), 16. Ebeveyn izlemesi, 17. Sanal zorbalıkta bulunma, 18. Sanal zorbalığa maruz kalma

Ek2 Araştırmanın Değişkenlerine İlişkin Korelasyon Tablosu(Kızlar için)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	-																	
2	-.10 *	-																
3	-.18 ***	.41 ***	-															
4	-.24 ***	.23 ***	.26 ***	-														
5	-.26 ***	.37 ***	.58 ***	.41 ***	-													
6	-.22 ***	.38 ***	.49 ***	.36 ***	.54 ***	-												
7	.04	.11 **	.17 ***	.34 ***	.18 ***	.14 ***	-											
8	.14 ***	.31 ***	.46 ***	.22 ***	.30 ***	.34 ***	.22 ***	-										
9	-.02	.30 ***	.43 ***	.31 ***	.34 ***	.28 ***	.20 ***	.76 ***	-									
10	.46 ***	.27 ***	.37 ***	.14 ***	.25 ***	.21 ***	.30 ***	.52 ***	.40 ***	-								
11	-.17 ***	.16 ***	.09 *	.01	.17 ***	.18 ***	-.05	.04	.04	.01	-							
12	-.01	.12 **	.07	.07	.06	.08 *	.04	.07	.08	.10 **	.44 ***	-						
13	-.37 ***	-.01	-.09 *	.05	.02	.03	-.14 ***	-.21 ***	-.10 *	-.30 ***	.33 ***	.41 ***	-					
14	-.06	.13 ***	.10 **	.16 ***	.12 **	.11 **	.05	.12 **	.10 *	.08 *	.46 ***	.57 ***	.33 ***	-				
15	-.19 ***	.22 ***	.11 **	.07	.14 ***	.14 ***	-.06	-.01	.02	-.01	.48 ***	.38 ***	.38 ***	.30 ***	-			
16	-.13 ***	.07	.10 **	0	.14 ***	.19 ***	-.09 *	-.07	-.08 *	-.06	.47 ***	.21 ***	.27 ***	.19 ***	.27 ***	-		
17	-.01	.07	.08 *	.15 ***	.12 **	.08 *	.19 ***	.11 **	.18 ***	.14 ***	-.08 *	-.04	-.11 **	.02	-.03	.19 ***	-	
18	-.04	.07	.05	.16 ***	.15 ***	.06	.14 ***	.04	.16 ***	.04	.13 **	-.18 ***	-.14 ***	-.03	-.13 **	-.18 ***	.48 ***	-

*** p < .001, ** p < .01, * p < .05

1. Yaş, 2. SED, 3. Annenin eğitim düzeyi, 4. Ergenin bilgisayar kullanma becerisi, 5. Annenin bilgisayar kullanma becerisi, 6. Babanın bilgisayar kullanma becerisi, 7. İnternet kullanım sıklığı, 8. Bilgisayar kullanım süresi, 9. İnternet kullanım süresi, 10. Cep telefonu kullanım süresi, 11. Yaşam doyumu (aile), 12. Yaşam doyumu (arkadaş), 13. Yaşam doyumu (okul), 14. Yaşam doyumu (benlik), 15. Yaşam doyumu (yaşanılan çevre), 16. Ebeveyn izlemesi, 17. Sanal zorbalıkta bulunma, 18. Sanal zorbalığa maruz kalma